

Галина Пагутяк
Жорстокість існування
Есе

pahutyak.com

Всі права захищені. Публікація і розповсюдження заборонені, © 2013

Хибні думки людей

Люди вважають, що добро і зло мають спільний корінь, аби виправдати неминучість зла.

Люди вважають, що несвідома жорстокість не є, власне, жорстокістю..

Люди вважають, ніби мають пріоритет стосовно інших істот, виявляючи при цьому примітивність власного мислення.

Люди вважають, що етика має біологічне підґрунтя, через що їхня еволюція тупцює на місці.

Люди схильні допускати вбивство у деяких випадках, однак, кожен виняток — це ознака невиразності та незрілості їхньої свідомості.

Люди вважають власну безпеку вартою жорстокості, проте залишаються беззахисними.

Люди розділяють власне буття на духовне й матеріальне, аби віддати перевагу останньому.

Люди вважають, що мораль, побудована на ієрархії, є найвищим мірилом їхньої зрілості, але це лише промовисте свідчення інфантильності.

Люди поділяють інших людей на близьких і далеких, і це відчуження провокує у них жорстокість і страх.

Люди гадають, що ненависть, страх, зло притаманні цілому Всесвіту, але це лише атрибути їхньої вбогості, які затримують розкриття інших якостей тей людини.

Люди бояться довіряти, починаючи з довіри до себе.

Люди не знають, що світ зміниться лише тоді, коли кожен довірятиме собі й іншим, а не ритуалам, які нав'язуються без нашої згоди.

Люди переносять власні незрілі й потворні стосунки, що опираються на виживання їхнього біологічного виду, на довколишнє природне середовище,

а потім відкидають усе, що не вміщується у це прокрустове ложе.

Людя́м неві́домо, що таке свобода, бо вони забули найважливіший принцип життя у Всесвіті: живи і давай жити іншим.

Люди навчились розпізнавати протилежності й узаконили боротьбу між ними, забувши про гармонію.

Errare humanum est — людині властиво помилятись. Але це стосується лише її розуму, а не серця.

Коло перше: безмовність риб

Наступного дня Гольдмундові не хотілося йти до майстерні. Як уже бувало не раз у таких випадках, він блукав по місту.

Дивився, як жінки і служниці йдуть на ринок, спинився зумисне коло рибного базару, спостерігаючи за риботоргівцями та їхніми дебелими дружинами, що виставляли і вихвалювали власний товар, як вони витягували з діжок і пропонували прохолодних срібних риб, котрі з болісно розкритими ротами й застиглими від страху золотими очима, віддавались смерті, чи запекло й відчайдушно їй опирались. Як уже бувало не раз, його охоплювало співчуття до цих тварин і похмуре обурення людьми ; чому вони були такими грубими і жорстокими, чому вони нічого не помічали: ні рибалок з їхніми дружинами, ні покупців, що торгувались, чому вони не бачили цих ротів, цих передсмертних зляканих очей і дикого биття хвостів, цієї жахливої непотрібної боротьби відчаю, цього нестерпного перетворення повних таємниці, дивовижно прекрасних, рибин, які здригались останнім тихим терпінням у вмираючій шкірі, й лежали мертвими, погаслими, розпластаними — жалюгідними шматками м'яса на потребу вдоволених ненажер...

Герман Гессе "Нарцис і Гольдмунд" (1930)

Розпочинаючи цю книгу влітку, непогожого вечора, я думаю про те лихо, від якого потерпає надворі кожна істота: дерева з розмитим, оголеним корінням, городні рослини, які гниють у воді, голодні птахи, затоплені комахи та дрібні звірятка, люди, кого вода

так само позбавила житла... Дощі переповнили ставки, і тисячі риб понесла вода на поля і луки — тих риб, яким судилося загинути пізніше, від ножа, бути спожитими людськими шлунками, що працюють наче годинники ціле життя. Ці риби, загрузнувши у болоті, не допливуть до спасенної Великої Води: брудним потокам не досягти Ріки Вічності. Буде зауважена смерть багатьох, але не кожної зокрема. У риб немає імен, у комах — також. А це серйозна підстава не цінувати їхнього життя. Можна оплакувати лише втрату власності, любити цю власність, бо

вона здобута працею чи відібрана у когось. Цих риб ти міг би спожити сам, або продати, підтримавши власне життя та життя близьких. Але рибу забрала вода. Винні у цьому дощі, негода, стихія. Вони змінили твоє життя, вони порушили ритм усього Буття. Далі усе буде розвиватися інакше. Зникнуть ці риби, з'являться інші, виростуть трави і до них прилетять інші комахи. Те, чого стало менше, насправді менше не стало. Дещо перейшло землі, дещо — повітрю, дещо — іншому виміру буття. Чи варто за цим шкодувати? Усе просто перелилося крапля за краплею до різного посуду...

Діяльність людини так само може пришвидшити або сповільнити цей процес. Людина здатна зруйнувати, або зберегти власним втручанням оточуючий світ. Якщо вона робитиме це бездумно, то уподібниться стихії дощу та вітру, якщо ж свідомо, то руйнуватиме частіше, ніж зберігатиме. Бо ті, що опиняться без засобів для існування, змушені будуть брати ці засоби з її рук, і опиняться у рабстві.

Людина черпатиме чужу силу, не здогадуючись, що сила у ній самій: сила Всесвіту, частинкою якого вона є. Цей Всесвіт не може заподіяти їй шкоди, бо це також уразило б його. Отже, шкода виникає у самій людині. Якщо вона є вінцем природи, то це — терновий вінець. Людина вважає, що їй належать земля, вода, повітря, усі істоти. Належати — означає для неї володіти. Із власністю можна робити усе що заманеться. Оскільки, власність для багатьох людей варта більше, ніж життя, то вона робить їх своїми заручниками. А тим часом Всесвіт нагадує родину, де люблять усіх дітей. Це порівняння спало мені на думку тому, що від створення світу у кожній речі, у кожній істоті кружляють найменші часточки вічності, роблячи усіх належними до одного роду. Відчуження, яке виникає у цій родині, не виправдати доцільністю, коли вона набуває потворних форм жорстокості, недбалості чи байдужості. Вони аж ніяк не можуть бути благом, Щоразу, коли виникає нове життя, тільки людина не відчуває радості. Щоразу, коли гине якийсь життя, тільки людина не помічає цього. А тим часом — смуток оповиває Природу. Вона здригається від передсмертних конвульсій зірваної

квітки, розчавленої комахи, риби, викинутої на берег, підстреленого птаха, спійманої миші...

Неможливо повірити, що могло не існувати золотого віку, коли й люди бачили і відчували усе це. І що він повернеться знову. Завжди знаходяться люди з очима і серцем, які не піддаються божевільному і хворому світові, що вдає, ніби не знає, куди прямує. Насправді він добре знає, але шаленство не можна зупинити. Сховатись від нього, перепочити, заснути, йти в парі з іншими людьми, продовжуючи творити безумство, — так, це людина вміє. Але, маючи вибір, обирає не найліпший, бо ціла людська спільнота живе за псевдо біологічними законами, а не згідно законів Усесвіту, серед яких найголовніший: живи і давай жити іншим.

Не знаю, як я напишу цю книгу, адже, коли пізнаєш зло, муσιш мати багато сил, аби не впасти під його тягарем. Коли пізнаєш у злі, пізнаєш

зло. Зараз у мене є лише віра у те, що зло не абсолютне і не всесильне. Кращого способу, ніж вивести його перед очі сонця і показати усю слабкість у мене поки що немає. Так жебрак виставляє напоказ болячки, щоб викликати до себе співчуття. Йому спершу треба виявити мужність, щоб це зробити, але потім він призвичаюється. Іншим людям теж буває страшно, але, коли не дивитись на себе у дзеркало, в пам'яті залишається лише той образ,

який вони створили для себе. Він здається їм найправдивішим, тож люди здатні на все, щоб цей образ підтримати і зберегти. Але хіба мало їх жаліють, мало прощають? Хіба мало ненавидять і мало люблять? І хіба їм не вказують шлях? Проте навіть цього мало, аби наситити дві істоти у кожній людській істоті.

У цьому світі є усе, але ми не можемо його знайти самі. Нам чомусь здається, що ми посягнемо на чужу власність. Отже, краще її або відібрати, або вкрасти, або відрубати собі праву руку, щоб не спокушала. Аби жити, треба чимось володіти, чи стати чиеюсь власністю. Це — вже не біологія, а підстава зла, яке творить людина і отрує ним Всесвіт, де існують інші життя з іншою свідомістю, яку людина не бажає визнавати.

Лише іноді з очей спадає полуда і настає містичне злиття з краєвидом. Воно триває мить, але є безцінним: зникає бажання заподіяти кривду.

Коріння нашої несвободи та усіх її наслідків проростає у суєтному існуванні. Давній шумерієць і наш цивілізований сучасник — це та сама людина, для якої найважливішою потребою залишається гармонія зі світом, Всесвітом. Тільки

останньому задовольнити її важче. Цивілізація, у якій духовність не розвивається, приречена на безславний кінець. У кожній людині є зерно, яке

єднає усіх землян, усіх істот, але часом вона навіть не здогадується про це. Людина нещаслива через несвідомість. Людина жорстока, бо не знає куди йти, а коли й знає, то надто слабка, аби витримати довгу самотню мандрівку, Інші люди, такі ж несвідомі й розгублені, робитимуть усе, щоб не пустити її від себе. Тому мудрими стають коштом самотності.

Найважче навчитись не втручатись, не заважати праву інших істот на життя. Навщо ми без потреби скубемо листок з куща, виламуємо прутик, зриваємо польові квіти ? Хіба нам потрібні вони мертві ? Людські закони дбають лише про збереження свого виду і власності цього виду, Щоб попередити ці бездушні, автоматичні дії, досить навчити маленьку дитину не заважати іншим істотам, не ранили ціле. Пізнають не шляхом руйнування і розчленування. Це може дати знання, а не мудрість, якої так бракує аналітичному Заходу. Лише спостерігаючи, можна відчувати справжню радість від пізнання. Один зірваний листок зробить дитину надовго байдужою. Вона ніколи не зможе відповісти на найважливіше питання існування: для

чого живе. Мабуть, первородний гріх — це несвідомість вчинку, і тому людина мала б заслуговувати співчуття.

Але спитаймо цю ж людину, чому вона торгує на ринку лісовими квітами, вирубує ялинки під Новий рік, глушить вибухівкою рибу, і та відповідь поважно: щоб заробити гроші і підтримати власне життя та життя дітей. Вона не усвідомлює того, що чинить погано, не бачить майбутніх наслідків. Навіть, поставши перед Богом, не визнає власної провини. Жадібність — сестра

жорстокості. Зростання потреб є найпотужнішим стимулом для цивілізації, головним чином, матеріальних. Таке вже було не раз, наприклад, у Римській імперії. Циклічність історії — це не закон, а хвороба людства.

Що години на Землі зникає три види тварин, які мають право жити під сонцем так само, як і люди. Цей зловісний чорний потяг летить, набираючи швидкість, і ніхто не здатний його зупинити, бо вважає це за неможливе. Істоти. хай не дуже помітній, можливо, ще й не знайшли місця у зоологічних реєстрах, а вона вже зникла назавжди. Ніхто її не оплакує, не влаштовує поминок, та й чи мало людей гине наглою смертю цієї миті, і не за кожним заплачуть? Ніхто не скаже, що смерть дрібної безіменної істоти торкнулась серця. Завжди, коли заходить мова про жалюгідне становище тварин, обов'язково нагадають про жалюгідне становище людей з певного прошарку чи у цілій країні. Але не тому, що шкода тих незнайомих людей, ні, це промовляє егоїзм, наївне прагнення вивищитися над іншими. "Для того, щоб не сміялись над моїм співчуттям до тварин, нагадаю, що релігія навчає нас певного милосердя щодо них, оскільки тільки один і той же володар поселив нас у одному й тому ж світі, щоб служили йому, позаяк вони, як і ми, суть його творіння," (1) — писав Монтень у XVI столітті.

Навряд, чи можна вважати людину, яка добра лише до людей, справді доброю. Швидше усього, вона прикидається. Буває і навпаки, коли обмежуються лише співчуттям до тварин. Чужі страждання мали б знайти відгук, бо це природньо, адже ми однієї крові, частинки цілого. Нам теж мусить боліти, але не болить. Людина як мета, людина і лише людина, цілий світ, населений людьми, які не вміють любити, — без винятків нехить до життя сягнула б уже критичної межі.

Буває, що чужі страждання можуть викликати насолоду. Це засуджується одноставно і таких людей вважають ненормальними. Їх судять, а потім страчують, або ізолюють, якщо скоять злочин на цьому ґрунті. Усі садисти починали від безкарності за розтоптану комаху, замучену пташку, вбите кошеня. А є люди, які просто не можуть чути про знущання над тваринами, і їх теж вважають ненормальними.

Суспільство забороняє евтаназію. але спокійно дозволяє приспати тварину, яка захворіла, чи просто набридла. Виловлюють бродячих собак і котів, щоб знищити, пояснюючи це турботою про здоров'я та безпеку громадян. Тих, хто цим займається, важко назвати людьми, хоч вони піклуються про власне потомство, ходять до церкви, і, либонь, вважають себе чесними громадянами, адже виконують роботу, яку оплачує і заохочує суспільство. (Хтось же мусить бути катом ?) Ветеринари, економлячи на дорогих уколах, буває, вішають домашніх улюбленців, яких добросерді господарі прагнуть позбавити зайвих страждань. Власність і тут є підґрунтям жорстокості, бо з нею можна робити усе. Мати власність — означає владу над життям і смертю іншої істоти, і це чомусь називають інстинктом, підкреслюючи неможливість викорінення самого власництва. Тоді треба відмовитись від думки, що людина взагалі наділена здоровим глуздом бо ті жахіття, які вона творить з іншими живими істотами, аж ніяк не свідчать про психічне здоров'я. Розум ? Розум ставить доцільність вище за життя окремої істоти, створивши лабораторії, де тисячами вмирають тварини (замість людей). Навіть є таке визначення — "лабораторні тварини". Додамо сюди явища, що виникли внаслідок технічного прогресу цивілізованого суспільства, метою якого є благо громадян: повністю автоматизовані пташники, центри для знищення бродячих тварин, бойні, звіроферми... Ми повинні тішитися, коли чуємо, що тваринники здали більше тон м'яса, ніж минулого року.

Автоматизовані пташині фабрики — це "рай", де проводять своє коротке життя курчата, годовані гормонами. Вони вилуплюються на конвейері, гинуть, потрапляючи у щілини ; їх так багато, що ніхто не зважає на значні втрати (існує процент неминучих втрат). На конвейері їх вбивають, четвертують, а частини розфасовують у пакети. Окремо — серця, окремо — ніжки. І ціна — стільки-то за кілограм курячих сердець. Нікого не дивує така меркантильність у ставленні до живих істот, Адже це дешева їжа, яка може, правда, викликати генетичні порушення у маленьких споживачів.

Кожен злочин проти Всесвіту залишається злочином, навмисне він вчинений, чи ні. І це не тільки кривда, заподіяна іншій людині. У французького художника ХУІІІ сторіччя Жан — Жака Буасьє є картина: "Автопортрет художника з сім'єю на бойні". На передньому плані художник схилився над мольбертом, поруч нього — жінка з діточками, а збоку різник

з учнем перерізають горло поваленій корові. Дивна й смілива картина, створена у часи не лише Руссо, а й маркіза де Сада, Кожен може тлумачити її по-різному, але що відчуває художник, чи він хоча б чує передсмертне хрипіння тварини ?

Через наше село щодня проїжджали вантажівки, що везли худобу на м'ясокомбінат. Я ще була школяркою, відверталася...Кожна тварина — така гарна, досконала, навіть вирощена задля м'яса. Вона ще з материнської утроби призначена бути м'ясом (існує такий термін — "приріст живої ваги "). Вирощують їх удома чи на фермах. За отримані від продажу гроші купують дітям одягу, взуття, дають хабарі, аби дитина вчилася і не працювала так тяжко, як батьки.

Жорстоке поводження з тваринами виникло не на світанку цивілізації, коли людина ще мала повагу до могутніх сил природи, а тоді, коли вона перестала вважати кожне життя с вященним. Усі її теперішні слова про любов до людей, уся побожність є лише облудним лицемірством, якщо вона буде підтримувати вияви жорстокості, вважаючи необхідними.

...Ворота перед м'ясокомбінатом зачинені для неї. Вона не бачить худоби, яка по кілька днів перебуває без їжі, чекаючи смерті, вдихаючи запах крові, чуючи передсмертні крики тварин. Тут ніхто не врятується. Це — табір винищення у світі, де так само поводитися і досі поводяться з людьми, тільки преса воліє бавити читачів розповідями про красиве життя світських осіб. Жахливий сморід чути з-за стін бойні., іронією долі. помальваній у червоне. Це теж уже було. Червона фарба нейтралізує кров. Що вдієш, людина не може жити без м'яса, особливо у місті. М'ясо — це символ добробуту.

Епідемія коров'ячого сказу, яка нещодавно викликала шалену паніку серед європейців, викликала дії нечуваної жорстокості. Мільйони корів і овець були розстріляні снайперами і спалені, ніби заради людського здоров'я, а насправді, щоб не постраждав бізнес. Жодного разу мені не довелося чути осуду цього жертвопринесення. Замість того, щоб лікувати, навіть здорових тварин знищували. А оскільки багато хто боявся їсти яловичину, то мусив перейти на крокодиляче м'ясо ю Мої діди й бабусі їли м'ясо два — три рази на рік і мали силу тяжко працювати на полі. Вони брали теляток до себе в хату, тримали під піччю курей, і щиро оплакували смерть кожної тварини. Сідали їсти лише тоді, коли уся худоба була нагодована. І ставились до тварин, як до дітей., що потребують дбайливої опіки.

Трагедія з коров'ячим сказом, безумовно, є попередженням. Людина лише поступово може відвикнути від м'ясної їжі, зрештою, цілі народи майже не вживають її, бо це забороняють їхні релігії. Бойні, м'ясокомбінати, птахофабрики приносять прибутки, бо є попит, Ніколи ще світ не був таким залежним від грошей як нині. І тому ніколи ще потреби людини не були такими надмірними і безглуздими, коли пів-світу потерпає від злиднів, але ніхто його не чує.

Ніхто не чує і тварин. Їх знищують тотально, цілеспрямовано, як-от при епідеміях ; їх знищують вибірково для забави на полюванні... Нестерпно бачити приречених на смерть. У японців був колись обряд очищення від "осквернення смертю". Смерть жахлива і для того, хто вмирає, і для того, хто свідок. Вона справді потребує очищення. Це — природне почуття людини: оплакувати смерть кожної істоти, просити в неї вибачення.

У той час, коли спалювали сотні тисяч тварин, світ розважався. Так само десь вбивали людей — світ також сміявся, бо не чув зойків жертв. Ніхто не замислювався над тим, що у тілах вбивць тече та сама кров, що і у жертв. тому кожен з нас причетний до вбивства і ніколи не зможе очиститись повністю.

У дитинстві я уявляла собі хатинку в лісі, де б жила подалі від людей. Але тепер бачу, що це могло б породити почуття зверхності. Яке теж нагадує

жорстокість. Нічого не вдієш: ми усі належимо до одного виду. Нехай буде й Homo sapiens, все-таки розум і мудрість поки що різні речі. Розум людини у сучасному світі — це, здебільшого, лінійне мислення, нав'язане їй суспільством, котре примушує грати згідно певних правил. Релігії зараз настільки кволі, що не можуть опиратися суспільству, хоча мали б перебувати щодо нього у постійній опозиції, як і справжня культура. Щоб відчутти себе людиною, а не маріонеткою, потрібно відмовитися від усього, що тобі дають, бо за ці дари данайців ти мусиш заплатити власною свободою. Не можна виправдати здоровим глуздом жорстокість, підлість, бо вони ніколи не будуть служити благу. Відмовившись від негідних вчинків, ми можемо втратити місце у суспільстві, зазнати переслідувань та знущань. Але то не є наше справжнє місце. Наше місце у Всесвіті ніхто від нас не відбере, бо такий Закон. Нині людина — просто привілейована тварина. Для інших людей вона — річ, товар, а для себе — істота, яка втратила здатність захищати власну неповторність. Як риба, котру спіймали у сіть, як курча на конвейєрі. Істота, яка згубила власний голос, яка від страху втратила гідність, і нічого не знає про сумління. Вона відчуває біль, але не вміє його позбутися. Правила гри, нав'язані їй з колиски, здаються вічними і, що найгірше, необхідними. Це — не закони Всесвіту, не їхнє земне втілення, Божі заповіді, а дешева плата за ненадійний захист. Це все — неправда, тяжкий сон, яким нас присипляє цивілізація. Завдати людині кривди — так само, як обірвати павутинку, на якій завис павук. Для нас — ніби дрібниця, а для павука — драматична подія. Тільки людина впадає у розпач, коли обірвати її павутинку, а павук снує нову, бо це місце, визначене йому Всесвітом.

Шануючи усіх народжених та ненароджених істот, людина прислухатиметься лише до себе. Тоді вона зможе бути такою ж справжньою, як луговий кролик, птах, чи вовк, який ніколи не вб'є переможеного суперника, бо це загрожує існуванню його виду. Ось що писав Плутарх, якого ми знаємо лише, як історика: "Ми не можемо заявляти про якісь особливі права на тварин, що існують на суші, які харчуються з нами однією їжею, дихають тим самим повітрям,

п'ють ту ж воду, що і ми. Вбиваючи їх, ми здригаємось від їхніх жахливих криків, що змушує нас соромитися нашого вчинку "(2) Очевидно, перше вбивство дається нелегко, а потім перетворюється на звичку, навіть може стати професією, нічим не гіршою за інші. Різник чи професор, кілер і селянин, мисливець і вчитель — відчуження творить з них різних істот. А проте щось їх об'єднує: вони є громадянами, підданцями лінійного мислення. Якби не існувало опозиції, бунтарських думок, то зникли б останні спалахи людяності, а земля стала б пустелею на зразок сучасних антиутопій.

Найбільшим ворогом жорстокості завжди було чутливе серце. Оті бабусі, що діляться останнім з бездомними тваринами, діти, які тулять до себе кожен безпомічну істоту, бо в неї немає мами"...Якби жорстокість була притаманною природі і, зокрема, людям, то й тоді від неї слід було б відмовитись. У Всесвіті немає місця для вбивць і катів. Це те, на що слід опиратись кожній людині, щоб гідно протистояти злу й ніколи не купувати власний порятунок коштом іншої істоти. Як це робили катари (3), про що розповідає бувальщина з XIII сторіччя. Катарів люто переслідували за неприйняття будь-якого вбивства та заперечення власності. Якось до однієї жінки прийшло двоє стомлених подорожніх.. Господиня не мала чим їх нагодувати, і вони дали їй гроші, щоб купила якоїсь їжі. Тим часом вона спіймала курку і сказала: "Поки я ходитиму, заріжте курку. "Вона здогадувалась, що це переслідувані єретики, і вирішила їх перевірити. Подорожні знали, що, зарізавши курку, врятують собі життя, але не могли цього зробити. Коли господиня повернулась, то застала їх у тій самій позі, що залишила.

Ще Дарвін визнав головною рушійною силою еволюції боротьбу видів за існування. Ця теорія виявилась особливо зручною для людини. Нам доводиться кожен день спостерігати "мовчання ягнят". Якби у цьому світі кожен дбав лише за себе, якби зникли ті слабкі істоти, котрі захищають собі подібних, оте наївне, висміяне братство, що здатне протистояти Необхідності, то що трапилося б з усім людством ? Щось втримує цей напівзатонулий корабель на плаву: і всередині, і ззовні. Якась матерія, легка й прозора, виткана з любові. Світ став не набагато

кращим відтоді, як повмирали жорстокі й могутні боги. Ним продовжує правити страх. Ніколи страх не поліпшить існування, не переможе зла, натомість любов і співчуття дають кожному крила. Ті, хто чуйно вслухаються у голос Природи., а це і люди, і їхні чотириногі, пернаті, хвостаті брати й сестри, насправді не мовчать. Їхня мова — це вчинки, дії, танець, у якому з'єдналися окреме життя і безсмертя крові. У ній немає слів "жорстокість", "байдужість", "зрада". Ці риси властиві лише тому, хто не є цілісною людиною, а здоровим чи хворим шлунком, лівою чи правою рукою, як писав колись американський філософ Ральф Уолдо Емерсон. Існує роздрібленість почуттів і вчинків і, коли вона розпадеться аж до атомів, настане хаос.

Квітка, зірвана недбалою рукою, кинута на дорозі, в'яне. Деякий час зберігається її форма, у якій немає уже життя, згодом настає розпад самої форми. Єдине, що залишається від цієї рослини, це прах, гній. У рослині, що визріла, життєва сила зберігається у корінні та насінні. Приклад з реального світу стає метафорою, яка дає змогу пізнати безліч аналогій в інших світах з

грубою і тонкою матерією. Є й інша метафора, взята з людського життя: людина — це машина, яка одночасно є гвинтиком ще однієї машини. Ці дві метафори — два образи світу, одному з яких ми мусимо віддати перевагу.

Перший каже: я — життя, яке прагне жити серед інших життів. Другий говорить: я — річ, якою прагнуть володіти, доки вона не зламалася.

Коло друге: беззахисна дитина

...И вот, когда я смотрел на небо, меня вдруг схватила за локоть эта девочка. Улица уже была пуста и никого почти не было. Вдали спал на дрожках извозчик. Девочка была лет восьми, в платочке и в одном платьишке, вся мокрая, но я запомнил особенно ее мокрые разорванные башмаки, и теперь помню. Они мне особенно мелькнули в глаза. Она вдруг стала дергать меня за локоть и звать. Она не плакала, но как-то отрывисто выкрикивала какие-то слова, которые не могла хорошо выговорить, потому что вся дрожала мелкой дрожью в ознобе. Она была от чего -то в ужасе и кричала отчаянно: "Мамочка ! мамочка ! "Я обернул было к ней лицо, но не сказал ни слова и продолжал идти, но она бежала и дергала меня, и в голосе ее прозвучал тот звук, который у очень испуганных детей означает отчаяние. Я знаю этот звук. Хоть она и не договаривала слова,, но я понял, что ее мать где-то помирает или что — то там с ними случилось, и она выбежала позвать кого-то, найти что-то, чтоб помочь маме. Но я не пошел за ней, и, напротив, у меня явилась вдруг мысль прогнать ее. Я сначала ей сказал, чтобы она отыскала городского. Но она вдруг сложила ручки и, всхлипывая, задыхаясь, все бежала сбоку и не покидала меня. Вот тогда -то я топнул на нее и крикнул. Она прокричала лишь: "Барин., барин !.. ", но вдруг бросила меня и стремглав перебежала улицу: там показался тоже какой-то прохожий, и она, видно, бросилась от меня к нему...

Федір Достоевський "Сон смішної людини"

Коли перестаєш бути дитиною і підкоряєшся існуючому стану речей, то поволі втрачаєш надію, що все можна змінити на краще, і посипаєш собі голову

попелом. Однак, навіщо ти існуєш, якщо не можеш казати собі щодень: так є, але так не повинно бути, бо ніщо не виправдовує тих страждань, яких зазнає на цьому світі кожне створіння. Цей голос — голос дитини, але мудрість, яка прийшла до тебе з досвідом прожитих літ, здатна перетворити твої думки на вчинки, що зможуть свідомо протистояти злу. Маленька дитина силою почуттів, а велика — силою освіченого серця перебувають в опозиції до суспільства, яке хоче їх купити, щоб заволодіти ними. А ті, хто проти цього, завше переслідувані й видаються беззахисними. Часом вони не певні, що суспільне середовище — це ще не все, що на їхньому боці — набагато могутніші сили, видимі й невидимі закони, які охороняють усіх живих і ненароджених. Проте, мабуть, вони відчують ті сили серцем, і якщо це серце витримає, не вкриється вапняною мушлею, вони ніколи не стануть на ворожому боці, завжди будуть спокійні, веселі й щасливі.

Від перших років життя людину намагаються обікрати, злякати, принизити, дорікаючи їй, що вона недоросла, отже, недосконала. Те ж саме роблять з тими, хто уже виріс, але продовжує думати: так є, але так не повинно бути. Немає різниці між дитиною та дорослим, якщо йдеться про гроші, власність та насильство, щоб усе це втримати. Дитина не належить нікому, доки її не привласнять, так само нікому не належать старі люди, бо їх уже звільнили. Вони — вільні, хоча й перебувають на утриманні. Зате нікому не зобов'язані й не повинні платити. Вони неминуче загинуть, якщо ними не опікуватись, проте воліють лише одного опікуна — безкорисливу любов. Інстинкт завжди вартніший у цьому випадку за розсудливість, бо безпомилково знаходить вірний шлях у Всесвіті, населеному різними істотами. У сучасному світі ставляться до інстинктів поблажливо лише тоді, коли потрібно виправдати власні аморальні вчинки. Натомість зневажають і переслідують тих, хто прислухається до себе, розширює власну свідомість, хто опирається приписам, котрі мають на меті знищити найцінніше, що є у нас: нашу неповторність, нашу дитинність, нашу досконалість.

Тому з дітьми поводяться ще жорстокіше, ніж з тваринами, і не менш жорстоко, ніж з дорослими, які уже не належать собі, а комусь. Жорстокість провокується заздрістю, бо дитина безтурботна, а існує багато людей, які прагнуть убити у собі дитину, що можна розглядати, як спробу самогубства. Той, хто не мав доброго дитинства, намагаються знищити усе, що про нього нагадує. Жорстоке ставлення до дітей може мати підґрунтям нечутливість і байдужість, що не поширюється на власних дітей. Свою маєтність треба берегти.

Децо несподіваною видається жорстокість, викликана втомою. Важко грати одну й ту саму роль перед суспільством і перед дитиною. Ще важче вибрати, ким ти волієш бути для себе і перед собою.

Жорстокість є невід'ємною ознакою суворого традиційного виховання: дитину можна бити, карати, принижувати, інакше вона не потрапить до лона суспільства і стане ганьбою для батьків. Знищити найменші прояви особистості, перетворити дитину в зменшену копію дорослого — мета "справжнього виховання. Жорстокість — це насолода чужим болем і завжди вона є хворобою, котру неможливо вилікувати, бо уже найдрібніший її вияв свідчить про задавненість. Найгірше те, що ця хвороба починається ще у дитинстві. У декого вона потім матиме приховану форму і виявлятиметься вибірково: жорстокість щодо дітей чи тварин, до євреїв чи до негрів...З цією хворобою живуть довго і щасливо, пристосувавшись до неї, як до невеличкої вади, що не заважає виконувати сімейні і громадянські обов'язки. Жоден божевільний не вважає себе божевільним, зате кожен жорстокий уявляє себе справедливим. Хто поставить перед ними дзеркало, щоб вони себе впізнали? Впізнати себе — це трохи не те, що себе пізнати. Це — крок від дзеркала, а не до нього. Відстань, на якій ти визначаєш, або власну абсурдність, або абсурдність власного світу. Не дрібні зморшки, не тіні під очима, а цілу постать, образ на тлі інтер'єру чи пейзажу. Для цього потрібне дзеркало, у розпорядження якого ти передаєш себе. У обох випадках, чи ти кат, чи жертва, повинен знайти, відчутти відстань, з якої зможеш себе впізнати. Спочатку тебе охопить розпач, а згодом з'явиться маленький

сумнів, чи не викривлене це дзеркало, чи не поглинули темні барви світлих. І врешті, заженеш це неприємне відчуття у глибоке озеро сновидінь. Але завжди краще самому страждати, ніж змушувати страждати інших: так мати воліє перебрати на себе біль дитини, віддати їй усю кров і життя. Це і є любов до себе, солодка й легка, у якій розчиняються усі муки. Дитині ще не дано такої любові: вона є вмістилищем для любові дорослих і поверне її колись власним дітям, і всім тим, які теж були і є чиймись дітьми. Дитині не потрібне дзеркало, яке таїть у собі жахливі відкриття. Вона бавиться, наслідуючи дорослих, і вони їй цікаві, як цікаві були б пришельцям з іншої цивілізації. Бо очі самої дитини — це дзеркало, яке дає нам змогу себе впізнати.

Дитина бачить жорстокість і вчиться жорстокості, часом навіть сприймаючи у відчаї зло, як щось неминуче і вічне. Проте кожен з нас мав би усвідомити, що зло не є тотальним явищем і уникати осквернення ним, щоб коли — небудь висміяти. Диявол боїться щирого легкого сміху. Він боїться також, коли хтось каже: "Мене немає ! "Тобто — немає для нього, для зла. Є така гра для дуже маленьких дітей: дитина заплющує очі і всі її шукають. Це — мудра гра. Щоб вирватись з абсурдності буття, треба вміти заплющувати очі й казати: "Мене нема". Ні для вбивць, ні для злодіїв, ні для мисливців за душами...

Дитина не може нічого протиставити насильству над її тілом та душею, окрім надії, що це закінчиться, окрім відчуття несправедливості. Зло для неї завжди локальне і конкретне. Десь на світі є країна край, у якій здійснюються усі бажання. Коли вона виросте, то зможе потрапити туди. Коли вона стане великою, то матиме силу захистити себе й інших. І ось дитина виростає, і бачить щораз більше зло, і їй лишається змиритися з ним, бо вона повірила і вже не може викреслити себе з цього недоброго світу. Вона починає шукати щось таке, що могло б її захистити. Розгубленість довершить чорну науку, яку їй довелося пройти, бо все гарне й світле триває недовго, і, врешті — решт, треба померти, відчуваючи великий страх перед смертю. Той, хто боїться смерті, мусить боятися життя. Воно не гідне нас. бо ми поведимося не гідно.

Заплющуючи очі, ми вже не бачимо тих, від кого прагнемо заховатись, натомість вслухаємося в себе. У цьому теплому затишному мороці поволі спливають якісь забуті образи, слова, запахи, іноді прикрі, часом дуже приємні, ще з тих часів, коли ми були залежними й блаженними. Але то наші спогади, які нікому не цікаві. Є спогади, котрі не спливають ніколи: вони заблоковані. Це спогади про кривду, образи, які ми комусь заподіяли. Вони не пасують до того іміджу, який ми створили, щоб обдурювати себе та інших людей. Різниця між дорослим і дитиною полягає у тому, що у дорослих є минуле, а у дітей — майбутнє. хоча насправді це лише ілюзія, яка заважає нам відчувати кожну мить нашого існування у Всесвіті, як там усе пов'язане між собою: істини, вчинки, думки, події. почуття. Ця мить може навіть убити нас. Нехай вона не настане ніколи, але пам'ятаймо про неї, як про величний акт прозріння нашої свідомості, що ніколи не залишить нас байдужими.

Насильство над дітьми відбувається за зачиненими дверима. Ті двері можуть відчинити лише смерть, або тяжке каліцтво. Тоді нарешті втручаються правосуддя і громадська думка, які досі спали. Кожної хвилини, коли ми розважаємося, працюємо, по очі занурені у власне упорядковане життя, в решті світу, заселеному людьми, кояться страшні злочини, які теж нас стосуються.

1999 рік. Росія. Новосибірськ.

У підвалі будинку по вулиці залізничній дуже довго катували п'ятирічну Ксюшу. Коренєв, який жив з жебрацтва, жив з її матір'ю. Він відправляв дитину жебракувати, а на випрохані гроші пив, а потім виховував "пасербицю". Мати ставилася до цього спокійно. Коренєв дійшов до того, що підвішував дитину вниз головою і затикав рот ганчіркою, щоб не кричала. У останні свої дні дівчинка не могла ходити. Коли після побоїв вона втратила свідомість, мати викликала швидку допомогу. Тоді Коренєв затулив дитині рота і тримав доти, доки не переконався, що вона мертва. (4)

Восьмирічний Антон Чех був закатований вітчимом, який вимагав від нього послуху. Коли хлопчик пізно ввечері встав до туалету, Олександр Леонідович

Удачин зупинив його і став читати "мораль". Малий пробував щось пояснити. Удачин обурився: "Пішли в гараж, зараз я тебе буду карати ! "Він виламав березового прута і почав ним шмагати хлопця, Потім узяв вербового. Антон заліз під машину, рятуючись від побоїв. Удачин схопив мотузку, накинув на шию жертви, виволік з-під машини і знову почав бити. Потім, коли хлопець попросив вибачення, нарешті відпустив. Через деякий час він знайшов Антона нерухомим, мертвим. Експертиза показала, що у дитини була розірвана печінка. Удачин сказав слідчому: "Вбивати не збирався, хотів, щоб слухався, і зараз вважаю, що треба виховувати" .. (5)

... Семирічного Альошу забрав після смерті матері батько у сім'ю, де вже було двоє дітей, Хлопчик ходив увесь час з синяками, але нікому не жалівся. А потім втік з дому. Весною 1995 року він зник зовсім. Через кілька місяців мачуха зізналась подрузі:

"Це ми Альошку вбили. Я його душила дротом, Вітька (батько) тримав за руки, а Колька (друг сім'ї, кочегар) — за ноги. А Альошка малий, зате хитрий. Набрал повітря і, коли я вже думала, що все, відпустила дріт, — видихнув. "

Труп хлопчика батьки спалили у топці котельної. (6)

Красноярський край

П'ятнадцятирічний хлопець, старший син у сім'ї з дев'ятьма дітьми, був єдиним захисником братів і сестричок, Батьки пиячили і катували дітей. Прив'язували голими на всю ніч у лісі, ставили босоніж на розпечену піч. Хлопець весь час тікав з дому, але щоразу повертався. Крав і купував на ті гроші їжу дітям. Він ходив по різних установах, благаючи забрати дітей у батьків. Після чергової відмови хлопець не витримав і повісився. (7)

...Мати втопила у ополонці двох дітей: трирічного сина і п'ятирічну дочку, бо коханець поставив їй умову — або він, або вони.

Ці історії нагадують казки, які погано закінчуються. Дороги, що в них починаються, нікуди не ведуть. І ніколи там не з'явиться добрий чарівник, який підтримає дитину, врятує її від злих людей. Не розпалить багаття, не висвітлить стежку, яка приведе до будиночка, де на столі — їжа, а у кутку — м'яке ліжко, і мирно цокає годинник на стіні. Уже після того, як душа і тіло знівечені, для декого може відчинитися брама притулку, за якою та сама глуха стіна. Але навіть там є комусь спасіння: сяка -така їжа, одяг і надія, що колись можуть прийти за тобою справжні мама з татом і поведуть у чудовий щасливий світ сім'ї. Якщо ж тебе не знайдуть, то доведеться звідати жорстокості від чужих. Стіни інтернатів так само непрозорі для правосуддя і громадськості, як і стіни приватних помешкань.

"Коли я була маленька, вихователька пхала мою голову в унітаз і біла по спині, боках. по руках..."

"Щоб покарати, дітей поздягали догола перед усіма і примушували інших їх бити. "(8)

У школі — інтернаті м. Єгор"євська (Росія) вихователі запрошували для езекуції працівників міліції. які приходили і били дітей палицями, гумовими кийками, кастетами. (9)

Атмосфера в'язниці панує у цих закладах. Мешканці одного з інтернатів, як свідчить правозахисник В. Абрамкін (10) жили, як у казармі, пересувались строем, двічі на день проходили перевірку. У них не було нічого власного, навіть одягу.

Діти втікали. Їх, звичайно, ловили і садовили на кілька днів до розподільника разом з дорослими, а потім скеровували до психлікарні для "лікування" і "виправлення". Раз втік, значить, ненормальний. Там до дітей застосовували сильнодіючі психотропні препарати, наприклад, аміназин, та інші, які призводять до психічного відставання у розвитку. Якщо ж на дитину не вплинуло навіть це і вона знову тікає, її можуть навечно поселити у психіатричній лікарні.

Діти, які пройшли це пекло, стають самі потенційними злочинцями, бо не бачать іншого шляху. Злидні, напруження пострадянського суспільства ще більше поглиблюють жорстокість щодо слабких і безпомічних. Немає нікого, хто б заступився за них, бо там де панує влада грошей і потреба вижити будь-якою ціною, зникає навіть елементарна людяність, яка, власне, нічого не коштує. Дуже часто "державних" дітей спокійно обкрадають чиновники та персонал, що мають власних дітей. Їм не закинеш жорстокості, але коли йдеться про чужу голодну дитину, вони — злочинці. Одна директриса приховала для себе шоколадки, які призначались дітям з притулку, не поділилась з підлеглими. Про це навіть писали в газеті. Іноді щось може вигулькнути з-за мурів тих мертвих домів. Чим далі від центру, тим більше у них беззаконня. Мало хто знає, що у більшості інтернатів не навчають іноземної мови, що не дає випускникам жодних шансів отримати вищу освіту. Дітям з притулків не роблять складних операцій, а тим, хто має психічні відхилення, не дають дорогих ліків (є навіть письмове розпорядження). Одним словом, є свої і чужі діти. Покинуті діти викликають навіть деяке обридження у повноцінної частини населення. Їм не можна допомогти, бо невідомо до чийх липких рук потрапить допомога. Їх надзвичайно важко всиновити. Вони не мають майбутнього.

Дитина повинна любити рідних та близьких, але, коли їх немає, кого вона любитиме ? Державу, директора будинку, вихователів ?.. Кругова порука, що панує в цих закладах, не дає дитині нав. ть поскаржитись. Чомусь дітям ніхто не вірить, а їм потрібно вірити найперше.

Сотні тисяч дітей лягають спати без поцілунку на ніч, діти, які майже всі хворі, які недоїдають, які не можуть побути на самоті. І які ні в чому не винні, хоч ким би були їхні батьки: однак життя кожної людини починається з чистої білої сторінки. Немає війни, голоду, зате є фальш суспільства, яке помічає цих дітей лише тоді, коли з ними трапляється смерть чи каліцтво, та й то без зайвого розголосу.

Жорстокість стосовно покинутих дітей виявляється не в окремих випадках, вона є частиною системи, що прагне цих дітей позбутися. Жорстокість існує, власне, задля того, щоб знищити людську істоту фізично і духовно, як це цільово робилося і робиться в концентраційних таборах. Дитячі будинки, інтернати не повинні існувати у нормальному суспільстві. Вони свідчать, що суспільство хворе і приречене на самознищення. Людство поділене на раси, нації, своїх та чужих, однак кожна дитина відчуває, що так *не повинно бути*. Спочатку здається, що цілий світ належить їй з усіма багатствами. Вона тулить його до себе, радіє, не помічаючи різниці між людьми. Але дуже швидко кої її ставлять на те місце, яке визначило для неї суспільство, подобається їй це чи ні.

Існує багато міжнародних угод, документів, які мали б захищати усіх дітей, але не захищають. Доки хоч одна дитина голодна і засинає у сльозах, доти усі ми несемо за це пошту. Перш, ніж виховувати власних чи чужих дітей, станьмо самі гідними людьми. Більше чи менше жорстокості, більше чи менше зла — це не виправдання, бо їх не повинно бути зовсім у людині та її діяннях.

Ні спадковість, ні сердовище, ні навчання не можуть зробити людину жорстокою або милосердною. Вона сама робить себе такою, бо вільна у своєму виборі. Дитина — це та сама людина, тільки менш заклопотана життям. Вона теж має вибір. Але робить його трохи інакше, ніж дорослий з його досвідом. Дитина буде плакати, буде тікати, коли когось кривдять чи її саму, або застигне, паралізована страхом і цікавістю. Часом вона відчуває таке горе, такий безмежний відчай, що ніколи не зможе про це розповісти, бо її зрадили найближчі люди. Дорослому легше знайти однодумців чи звернутись до правосуддя. Його не переслідує жах пережитого. Він може почати нове життя. постукати в інші двері, бо уявляє, як це станеться. А той хлопчик, що не зміг врятувати братів і сестер, повісився, бо не знав ще про існування іншого життя. Діти надто чесні, щоб пережити ганьбу. Їх можна обдурити, але усвідомлення жахливості власного вчинку здатне допровадити навіть до самогубства. Дитина — не завжди є жертвою. Вона може вбити тварину чи навіть іншу дитину без зайвих вагань. Їй це

легко вдається, бо для неї не існує різниці між людиною та черв'яком. Вона не знає, що вбиває безсмертну душу. Так само, як дорослі вбивці не знають, що йдуть не проти однієї істоти, а проти цілого Всесвіту. Діти стають дорослими лише тоді, коли близьким до них байдуже. Аж настільки, що ті не помічають небезпечних симптомів, або намагаються виховувати дітей з допомогою лицемірства і фальші. Вчать "не кради", а самі крадуть, вчать "не убий", а самі вбивають. Але й дитина має вибір, хоча байдужість — найбільше зло, яке можна заподіяти найшляхетнішій істоті. У світі, де більше жорстокості і насильства, ніж доброти і людяності, легко сходять насіння зла. Воно проростає усюди, як бур'ян на полі. День у день нам треба дбати про своє поле, щоб бур'ян не заглушив корисної рослини, яка має стати нашим насущним хлібом. Піднімеш голову — ось уже й заходить сонечко твого життя. От і добре. Можна відпочити.

Діти не люблять довго залишатися самотніми. Вони бояться незнайомих людей, речей, що ніби оживають у сутінках. Вони тоді такі вразливі, що хапаються за соломинку. Тоді з ними може трапитися що завгодно: їх гвалтують у темних під'їздах, парках, викрадають, щоб отримати викуп, а тоді убивають, щоб позбутися свідків. Використовують органи для трансплантації. Дитина є товаром, якщо вона чогось вартує, а не є хворим недорозвинутим дитям з сиротинця". Державними "дітьми не поторгуєш. Торгують дитячою безпосередністю, чистотою зі згоди батьків, якщо вони є. Матері мріють про модельний та шоу-бізнес для неповнолітніх дітей, не розуміючи, що будь-які змагання, пов'язані з грошима, травмують дитину, привчають її до жорстокості, заздрості, фальші. Маленькі леді та джентльмени з чіпким цинічним поглядом через кілька років стануть непотрібними, бо втратять ринкову якість. З ними поведуться, як з дорослими, без найменшого співчуття.

У дітей з нещасливих вбогих родин складеться подібна доля. Вони будуть жебракувати, далі красти, стануть повіями, тобто потраплять у рабство, з якого можуть вирвати лише тяжка хвороба і смерть. Вони теж нікому не потрібні. У них немає навіть доброї бабусі, яка могла б прихистити й приголубити. Жебраки з

дітьми на вулицях, діти на тротуарах з виставленими болячками, часом заподіяними зумисне дорослими, циганчата по електричках — звичайне явище, якого ніхто не соромиться. Куди тих дітей подінеш ? Удома — голодно, у інтернат — складно, та й чи буде їм там краще, ніж на волі ? Ті, що були бідними, стали нині жебраками, ті, що мали колись роботу, стали зовсім бідними. Злидні охоплюють більшу частину суспільства, а колись сягнуть критичної межі, за якою почнеться громадянський хаос, і тоді найперше постраждають найслабші.

Але і в ситі часи, у надійно захищених сімейних фортецях з гарно облаштованим побутом, часом відбуваються жахливі речі. Дитина зазнає нечуваної фізичної та психічної наруги. Мати дванадцятирічної дівчинки, котра завагітніла від власного тата, знизує плечима: "А що, я стану розлучатись з чоловіком через таку дрібницю ? "Зауважте, це трапилось у цілком пристойній міщанській родині, і ніхто з винних не постраждав. Навіщо судити батька сімейства, який справно приносить гроші додому ? А може дочка сама спокусила татка ? Не треба зайвих скандалів. Як писав Іван Франко: задля домашнього вогнища. А нині — задля грошей. Дядько згвалтував шестирічну племінницю, але подарував її батькам автомашину і ті відмовились від позову. Чи це не жорстоко ? Чи, може, це вияв християнського прощення...

Справді, як кажуть індузи, бувають люди-камені, люди-рослини, люди-тварини, і, звичайно, люди-машини. Вони не народились такими, а самі обрали це існування й ніколи не зможуть усвідомити, що позбавлені найсуттєвішої ознаки людини: знання того, що усі істоти пов'язані між собою кровними зв'язками, недооцінювання яких і руйнування — страшне зло, джерело насильства, жорстокості, байдужості, того, що робить цей світ нестерпним і змушує від нього тікати. Але усі втекти не можуть, особливо, діти, які є заручниками дорослих.

Різниця між"я" і"ти" — це порожнеча, яку кожен заповнює, як уміє, здебільшого всіляким мотлохом, що має в наших очах велику цінність, а насправді єдиною цінністю мало б стати усвідомлення того, що я є ти. Тобто єдине, що може постати між нами, це те, що ми називаємо любов'ю. Любов бере і

віддає любов. Якщо дитина не навчиться і не пізнає любові, ще довгі віки світ залишатиметься місцем страждань.

Найбільших страждань завдає війна. І найстрашніше у ній — виправдання жорстокості, вседозволеність, оте прадавнє несправедливе й огидне "око за око, зуб за зуб". Завжди на війні гинуть діти. Їх вбивають з двох причин: бо вони є гарантом майбутнього відродження народу, і тому, що дітей не можна використати як рабів. Ще монголи кидали у вогонь немовлят чи наколювали їх на списи. а нині російські найманці вбивають чеченських хлопчиків як у віфлеємській різні. Минуло тисячі років, але нічого не змінилось. Людське життя так само не вартує нічого, як і не вартувало. Дитяче — ще менше. Особливо, коли йдеться про сучасні види зброї, що роблять убивства безликими і масовими. Але на межі життя і смерті завжди присутній біль. Від ран, нанесених рукою ката, від страшного приниження...

... У Чернокозово (Чечня), де знаходиться так званий "фільтраційний" табір для чеченців, затриманих чоловіків і жінок систематично катують: гвалтують, б'ють молотками та кийками, катують електричним струмом, труять сльозогінним газом, аж доки за них не заплатять викуп. Двадцятиоднорічний "Муса", якого після катувань паралізувало, бачив, як десятеро табірних охоронців гвалтували 14-річну дівчинку у коридорі на очах затриманих. Дівчинка прийшла, щоб побачитися з матір'ю і за 5000 рублів їй дозволили 5 хвилин. Цих п'ять хвилин перетворились на чотири дні безперервних катувань. 16-річний хлопець на ім'я Альберт також був згвалтований групою охоронців і жорстоко побитий. Йому відрізали одне вухо. Сімнадцятирічному підлітку спіяли напильником зуби і порізали губи. Як повідомляє "Муса", до табору щоденно привозили 10- 15 затриманих, серед них дівчаток 13-14 років. "Солдати часто нам казали: "Навіть, якщо ви вийдете звідси живими, то залишитися каліками." (11)

Подібні речі відбуваються щодня у цілому світі. Пересічні громадяни мало що знають про ці нелюдські злочини, які до того ж заперечуються офіційними джерелами. Як свого часу не знали про концентраційні табори фашистської

Німеччини. Про війну ніколи не кажуть правди ті, хто у ній винен. А мертві діти мовчать. Так само, як і дорослі.. І ті, що загинули у фільтраційних таборах, не дочекавшись викупу, і ті, яких вбили в лоні матері, і ті, хто вмирає без лікування у сиротинцях Румунії, і ті, для кого не знайшлося грошей на операцію в нашій славній Україні...Жорстокість не є вибірковою: вона може просто приховуватись. Інформаційний простір, у якому ми живемо, настільки насичений плітками, вигадками, порожньою балаканиною. що людина не вірить навіть самій собі. Комп'ютерні технології дозволяють зробити будь-яку фальшивку. А жахливі випадки насильства майже завжди використовуються з певною політичною метою. Вони служать пропаганді, кар'єрі, сенсації, для того, щоб відвернути увагу від важливих соціальних проблем. По суті, описувати такі речі — справа надзвичайно важка. Не існує слів, окрім давно скомпрометованих, що не залишають сліду у свідомості, а відскакують від неї, як горох від стіни. Це ті ж слова, з яких складаються цілі блоки реклам красивого життя, це ті слова, що йдуть з нечистих уст державних чиновників, це слова, за які платять гроші, це ті неоковирні слова, над якими сміються циніки- інтелектуали з їхньою незрозумілою мовою... Але діти знають, що краще мовчати, коли страшно, бо мова — кепський захист від болю. Ті, хто пережив війну чи торттури, можуть через рік-два навіть посміхнутися, а дуже маленькі — навіть забути, що з ними трапилося. Якщо довкола них знову прекрасний світ.

Слова не в змозі передати прекрасне і жахливе, та це не так уже й важливо, бо ні сльози, ні сміх ніколи не щезають без сліду. Їхній відблиск лягає на усе, що існує довкола нас. Але страшно, коли молитва не долинає до Бога, коли благання допомогти не досягає людських сердець. З різних причин, найганебнішою з яких є глухота. Сучасна людина почуває себе у безпеці лише тоді, коли вона оточена дрібницями життя. Вона віддана їм, найперше цінуючи те, що є її власністю. Діти не мають власності, тому їм так нестерпно бачити чиєсь горе. А хто сказав, що приємно дивитись на сонце ? Воно освітлює зло в усій його багатоманітності, безсторонньо і правдиво. Ми повинні так само дивитись на світ,

як дивиться на нього сонце. Але для того слід мати в собі потужне й чисте джерело світла, яке ніколи не згасає і не зменшується від світанку до заходу. Вранішнє сонце ще не має повної сили. Воно лише пробуджує від сну, надає блиску речам, лагідно зігріває... Таким бачать сонце діти, перш ніж здобудуть якісь елементарні знання з астрономії. Щось подібне відбувається з кожною людиною. Якби вона була сонцем, то бачила б, як земля рухається, а не навпаки. А так її бачення світу цілком реальне і відповідає людській ролі у Всесвіті. Щоб стати сильною, більшою, людина повинна піднятися вище й усвідомити, що людство — це не сума різних людей, потрібних і непотрібних, а одна цілісна людина. Тоді вона побачить і у дитині, і в незнайомцеві — Себе.

Будь-які катаклізми, природні чи соціальні, є перевіркою людяності. Війна особливо деморалізує. Хто не бажає бути жертвою чи убивцею, має лише один вихід: покинути дім, який зруйнували сьогодні чи зруйнують завтра, залишити землю, яка не родить хліба, бо нема кому її засіяти, або просто не може змиритися з тим, що його працю витопчуть. Сізіфова праця — не для майбутнього. Це — хаос, який вдає з себе порядок, ритм — не життя, а спустошення.

По безплідній пустелі блукають діти, розлучені з батьками смертю чи втечею, діти -біженці. Дитина без дому, без даху над головою — жахливе видовище. Діти ще не встигли пізнати найближчий світ, а вже вирвані зі спокійного життя вибухами бомб, розмовами батьків, змушені пізнавати жорстоку науку втечі. Ховатись, як ховаються діти куріпки, коли мати подасть сигнал небезпеки. Є різні способи. Найменші заплющують очі: "Мене нема". Старші мовчки ховаються у пивницях, ямах, густій траві. Багато дитячих ігор можуть стати їм у пригоді, особливо, гра у схованки. Але гра приносить втіху, а схованки під час війни — страх, який ніколи не зітреться з пам'яті. Це не страх смерті, а страх перед болем, розлукою з рідними.

Тисячі малих біженців з Європи, Азії, Африки йдуть і йдуть у невідомість. Вони тулять до себе брудні змучені іграшки, що ділять з ними тривоги і труднощі.

Вони нізачо не випустять їх з рук. Це — не власність, а їхні єдині друзі: плюшевий песик чи поламана лялька. Дитині не можна залишатись самій. Це — зовсім не те, що побути на самоті. У дітей — втікачів немає змоги побути на самоті, як і в дітей з сиротинців.

...Хлопці з Судану, віком від 12 — до 18 років, пройшли пішки пустелею тисячу кілометрів, щоб дістатись до табору біженців у Ефіопії. Вони йшли кілька місяців. Дехто знімав з себе одягу, бо за неї могли вбити грабіжники. Якби ці хлопчики залишились вдома, їх змусили б воювати. Коли бракне "хрестоносців" у хрестовий похід посилають дітей. Багаторічні війни спустошують Афганістан, Чечню, Судан, С"єрра-Леоне, Балкани...Зброя, куплена для війни, мусить відпрацювати вкладені гроші. У С"єрра-Леоне повстанці викрадають дітей і примушують їх воювати. Потім ті опиняться у реабілітаційних центрах, де неповнолітніх убивць намагаються повернути до мирного життя. Ці діти не вміють цінувати ні власного, ні чужого життя.

...Пятнадцятирічний Джонатан був схоплений повстанцями вісім років тому.

"Мене вчили бути партизаном. Вони дали мені зброю. "

"Ти приймав наркотики ?"

"Приймав. "

"Ти вбивав мирних жителів ?"

"Багатьох. "

"Ти не думав, що чиниш неправильно ?"

"Але була війна, і я убивав. Я лише виконував накази. Я знав, що роблю погано. Але я це робив не з власної волі. "

"Чим би ти хотів зайнятися, коли закінчиш школу ?"

"Хочу повернутися до армії. Я у цьому тямлю. " (12)

Однак дитина не стає дорослою, отримавши зброю, вдягнувши дорослий одяг чи, коли стане жертвою згвалтування, опиниться у рабстві...Нещастя нікого не роблять зрілим дочасно. Дитину робить дорослою вміння віддавати любов.

Тому серед нас так мало справді дорослих. Ми навіть називаємо себе Божими дітьми, щоб зняти з себе відповідальність за незрілі вчинки. Здатність чинити насильство не можна виправдати словами: "Я більше не буду !" Людина — це сума вчинків, що змінюють світ. Дитина шукає у зрілості силу, яка діє справедливо. Та, коли тіло її доростає, виявляється, що тієї сили, якою вона володіє, вистачає лише на те, щоб захистити себе будь

Якими засобами, ставши заручником дивної спільноти, котра називає себе людством, суспільством, зграєю чи ще якимось. Утім, вона тепер уже не здається дивною...

Коло третє: війна як бізнес

Нарешті, коли обидва королі наказали проспівати "Te Deum", кожен у власному таборі, Кандід вирішив, що краще йому піти й поміркувати над наслідками й причинами до якогось іншого місця. Наступаючи на розкиданих усюди мертвих і вмираючих, він дістався до сусіднього села: воно було перетворене на згарище. Це аварське село болгари спалили згідно з законами суспільного права. Тут скалічені старі дивились, як вмирають їхні поранені дружини, пригортаючи діточок до скривавлених грудей., там дівчата з розпоротими животами, наситивши природні потреби декількох героїв, конали, востаннє зітхнувши, у іншому місці напівспалені люди благали добити їх. Людські мізки були розбризкані по землі, всіяній відрубаними руками й ногами.

Кандід швиденько втік до іншого села: то було болгарське село, й герої-авари вчинили з ним точнісінько так само. Увесь час крокуючи поміж тіл, що корчилились, чи пробираючись через руїни, Кандід залишив нарешті театр війни, зберігши трохи провізії у торбі й безперестанку споминаючи Кунігунду...

Вольтер "Кандід або Оптимізм" (1758)

16 квітня 1993 року. Боснія.

"...Вони увірвались до будинку вранці і вивели усх чоловіків надвір. Ми спостерігали крізь шпарину у вікні й бачили, як солдати у чорній уніформі виносять речі з палаючих будинків: телевізори, магнітофони... З усіх боків стріляли, діти плакали. Ми вибігли з хати, коли вона запалала. Я побачила сусідів (хорватів за національністю)... і спитала, де мої рідні. Ті відповіли: "Он вони

лежать. Усе гаразд. "Вони засміялись і пішли. А усі мої рідні лежали на землі, стікаючи кров'ю, вбиті". (13)

У концтаборі Омарска за кілька місяців загинуло близько двох тисяч осіб. Вони вмирили з голоду, місяцями перебуваючи у камерах, де можна було лише стояти. Білий Дім був для катів місцем особливих розваг. Жінок гвалтували, тих, хто опирався, розпилювали на шматки циркуляркою або спалювали живцем. (14)

Чечня. 5 лютого 1999 року велика група російських солдатів, більше сотні, увійшла в Алди (район Грозного) і почала систематично вбивати мирних жителів, грабувати і підпалювати будинки. Вимагали також гроші. Згвалтували двох жінок. А деякі свідки стверджували, що солдати виривали у жертв золоті зуби. Сорокаоднорічна жінка розповідала: "Ми чули, що всі повинні бути надворі або на вулиці з паспортами, тому ми й повиходили, чекаючи з хвилини на хвилину приходу солдатів. Потім... з іншого боку стали долимати постріли... Коли солдати проходили по Воронезькій вулиці, то стріляли у кожного, хто потрапляв їм на очі, те ж відбувалось на Мазаєва, Землянській і Брянській (вулицях)... "(15)

Афганістан. 1979 рік. " У селі ховався моджахед (боєць опору), і радянські військові його розшукували. Одного з них він застрелив. Тоді військові відкрили вогонь, не розбираючи, хто під нього потрапить, і за один день загинуло більш як 300 чоловік". Так було стерте з лиця землі село Розай-Кала у провінції Газлі. Селянин Момін Гул розповідає далі: "У дім мого дядька вцілила ракета. Ми всі хотіли подивитися, що трапилось з будинком і його мешканцями, але старші не дозволили, Тільки мій батько пішов туди, щоб допомогти. Повернувшись, він сів у кутку і став повторювати лише одне слово: "Нічого...нічого..." Вночі я прокинувся і почув, що мої батьки плачуть. Уся сім'я загинула, перетворилась на прах і попел. Нещасні згоріли живцем. "(16)

Існує дві хибні думки щодо війни, які навіть зараз не соромляться висловлювати загалом розумні й авторитетні люди. Перша — ніби війни є санітарами людства і у них, здебільшого, гинуть нежиттєздатні, непристосовані особи. І друга — війни запобігають перенаселенню Землі.

Звичайній людині це не вкладається у голову. Тобто тій, яка не вважає жорстокість однією з рушійних сил цивілізації. Проте більшість з нас переконана, що жорстокість необхідна у певних ситуаціях, як-от на війні, чи з метою самозахисту. Коли нападає ворог, його треба знищувати фізично. Наше лихо у тому, що ми ніколи не знаємо, чи здатні на вбивство, доки не опинимось на землі, охопленій війною. Ми начитались книжок, надивились фільмів, молодше покоління бавиться у комп'ютерні ігри, насолоджуючись перемогою. Словом, ми виглядаємо кумедно. Така наша щаслива доля і не наша провина, що цієї хвили хтось гине на війні, у одній з тих країн, куди ми ніколи не потрапимо.

Війни ніколи не були розумною дією і ніколи не стануть чимось гідним захоплення. У ХХ столітті зникають герої, може, їх і раніше не було... Благородство, хоробрість нині успішно замінені міжнародними санкціями, угодами, правом, а об'єктивної історії, насправду, ніколи не існувало. Об'єктивними є лише цвинтарі, рани і свідчення тих людей, котрі пережили все це, але їм не повірили і не записали з їхніх уст правди. І ще руїни, що символізують чиясь зранену душу...

Коли людина вбиває іншу людину, немає значення, якими мотивами вона керується: благородними чи неблагородними. Однаково вона заперечує життя і тому завжди заслуговує осуду. Так само не суттєво, яка мати дала дитині життя. Вона заслуговує лише вдячності. Тим часом, люди поза деталями не прагнуть бачити суті, і з ними доводиться важко, адже усі ми пізнаємо світ, переходячи від конкретного до абстрактного, бо так нам простіше. Але це шлях задовгий для людини. Манівці, які часом приводять до істини, але, здебільшого, не ведуть нікуди. Шлях біологічної, соціальної, але не духовної істоти, чия свобода вимагає від неї зрілості сумління. Свобода наділяє людину хоробрістю, а так звана

доблесть на війні — це безжальність, підступність, зрадництво. І моральна сліпота.

Людство здогадується, що війна, убивство — погані, дуже погані речі, достоту як дитина, зробивши шкоду, намагається її приховати. Тільки дитина не осягнула ще мистецтва лицемірства.. Їй важко пояснити, аргументувати власні вчинки, які диктує підсвідомість. Але дорослі люди з допомогою вчених та філософів, залежних від шматка хліба, створюють собі ідеологію, знамено, під яким можна рушати вбивати дітей, жінок, старих. Ці знамена різної барви, але усі вони облудні. Вони стягають у полки чистих і нечистих, винних і невинних. У перших лавах завжди йдуть воїни, які щиро вірять в ідею, а у останніх — мародери і маркітанти. Перші вмирають першими і їх славлять, як героїв. Їхня смерть служить джерелом і гарантією появи нових камікадзе. Як лайно служить живильним середовищем для всіляких мушок. Час від часу славних мерців витягують з могил і вони знову йдуть попереду, набальзамовані й підмальовані, але позаду — знову ті самі маркітанти і мародери, та інший маргінесовий люд. Як бачимо, у війні є щось привабливе. Це така собі пригода для людей, яким хочеться досягнути свого якнайшвидшим та найлегшим способом. І ось купка авантюристів при допомозі гарних слів, а часом гаманця, вербує собі прихильників серед тих, кого в душі зневажає, даруючи ілюзію рівності та братерства. Ніщо так не спокушає, як обіцянка рівності, можливість віднайти втрачену гідність під блискучим знаменом. Хай навіть це буде клич боротьби проти невірних, дуже вдалий хід, ідею якого подав іслам. Кожен, хто загине у такій війні, опиниться у раю. Для вбогого кочівника, висотаного пісками, що бачить сади лише здаля, і то невідомо, чи це не марево, — райський сад, де панує прохолода, де вдосталь води, де немає виснажливої боротьби за виживання, — це надто велика спокуса. Він йде воювати, звільнюючись від усіх моральних зобов'язань, які досі стримували його. І вбиває, грабує, гвалтує невірних, бо вони в його очах не є людьми.

Те ж саме роблять і хрестоносці. На їхньому прапорі розіп'ятий Христос, або що зовсім незрозуміло — Діва Марія. Зрештою, то міг бути секссимвол. Хрестоносцям теж обіцяно рай. Вони грабують, вбивають, гвалтують з не меншою жорстокістю, ревно молячись перед і після. Але не кожен може дозволити собі розкіш піти в далекий похід на Єрусалим. На це потрібні гроші. Їх можна позичити в євреїв -лихварів, нащадків тих, хто розіп'яв Ісуса. Церква усе простить. Вона також жадібна до грошей. А черні залишаються єврейські погроми. Навіть через тисячу років вряди-годи хтось кидає клич: "Бей жидов, спасай Россию ! "Немає межі людській глупоті. Гасла, знамена згодом виявляються дешевими, тупими, абсурдними, але причини війни — ні. Вони дуже поважні, і завше однакові: влада і гроші, гроші... Найкраще вміє розпалювати пристрасті божевільний, маньяк, параноїк, чия хвороблива уява здатна вплинути на масову свідомість. Люди завжди ставились шанобливо до юродивих, святих з неадекватною поведінкою, чия агресивність діяла ефективніше на низький рівень свідомості пересічного громадянина, ніж нудні повчання праведників. Цей громадянин може не проїнятисяґ войовничістю, бо є мирним порядним чоловіком, якого цілком влаштовує власне упорядковане життя у злагоді з сумлінням, владою і Богом, але він боїтиметься палаючих очей фанатиків, хижих вигуків обірванців, що можуть побачити у ньому ворога, увірватись у дім, зґвалтувати дочку, розбити вазони на вікнах, забрати з любов'ю нажите добро. Як бачимо, не лише бажання опинитись у раю, а й страх втратити земний рай, власність. вербують війні мовчазних прихильників.

Усі європейські війни до ХХ сторіччя мали сміховинну ідеологію: протестанти воювали з католиками, мусульмани проти християн — і навпаки. Але сміховинність причин, дріб'язкові приводи вмикали страшний механізм, що перемелював мільйони людських життів. Далі підігрівались пристрасті з допомогою помсти: око за око, зуб за зуб. Потім ще гірше — вогонь розгорявся, щоб знищити не лише ворога, а й майбутнє цілого народу. Бракло своїх воїнів — з'явилися найманці з лоботомією моралі, що убивали за гроші, адже найпалкіший

ентузіазм кінець-кінцем втомлюється, як кожна людська емоція. А захланність ніколи не відпочиває.

Тому кожна війна є вигідним бізнесом. Навіщось працюють військові заводи, навщось вигадують щораз нові види зброї... Чомусь найвигідніше у сучасному світі торгувати зброєю, наркотиками і людьми, тобто усім тим, що веде до знищення людства. Нас лякають третьою світовою війною, зоряними війнами. Кожен громадянин мусить бути переконаний у доцільності виробництва зброї, начебто для захисту святинь держави та народу. Ми живемо у вкрай лицемірному світі з фальшивими вартостями, котрий не вартує навіть мізинчика дитини. Хтось розуміє це, але, якщо його виявлять, то буде лихо, особливо, у часи масової істерії, коли треба виконати свій патріотичний обов'язок.

Існують явища настільки фальшиві, що їх можна прийняти за справжні.

Вони стали повсякденним ритуалом, станом душі, з якого неможливо вибратись інакше, хіба опинившись у екзистенціальній ситуації, або усамітнившись зі світу людей. Наприклад, перед обличчям смерті, коли починаєш усвідомлювати примарність життя і не можеш нічого змінити...

Війна з її тотальним знеціненням життя не належить до тих величних станів, котрі майже кожному вдається відкрити для себе. Вона є чи не найбільшим приниженням людської гідності, бо викликає тривогу, перетворює людину на жалюгідного втікача, пробуджує з метою самозахисту найгірші нахили. Людина більше не є володарем власного майна, життя і, що вкрай небезпечно, не відчуває душі, наче вона випарувалась. Цю порожнечу не можна нічим заповнити, лише жажливими снами, у яких повторюється одне і те саме дійство: ти тікаєш, а тебе наздоганяють, і земля не розступається, щоб сховати у собі. Земля приймає лише тих, хто не відає ні страху, ні ненависті, тобто мертвих. Подібні сні бувають навіть у тих, хто не пережив війни. Це не так важливо, і зовсім не бажано — пережити її свідком. Усі ми однієї крові і тому причетні до того, що було, є і буде з кожною істотою.

Наша душа пам'ятає, їй нагадують щодня, що є війни справедливі, а є несправедливі, і потрібно завжди стояти на чиемусь боці, засуджувати одну і виправдовувати іншу воюючу сторону, бо хто — не з кимось, той — проти всіх. Коли Герман Гессе виступив проти війни взагалі, 1914 року, його перестали приймати у порядних домах, піддали нищівному осудові на сторінках газет. Війна для письменника була лише велетенською бойнею: без води, без їжі, у атмосфері жаху кожен чекає своєї черги. Як це сталося потім у нацистських таборах.

Війна не змінила своєї суті, але набула нині інших ознак. Найбільша війна століття, Друга світова, як пише Станіслав Лем у книзі "Провокація "(1989), була замішана на дарвінівській теорії. Постаріле християнство не знесло б такого ідеологічного тягаря. Теорія Дарвіна про боротьбу видів за виживання, у якій слабші приречені на вимирання, враховує лише фізичні параметри і абсолютно не підходить для людини, навіть коли йдеться про біологічний вид, не надто вдало названий *homo sapiens*. Сама людина — неподільна, як особистість вона має бути цілісною, а її поділяють на чоловіків і жінок, розумних та дурнів, багатих — бідних, бородатих — безбородих, рабів — господарів і так далі. Фашизм отруїв увесь світ ідеєю біологічної нерівності народів, серед яких найдосконаліші — арійці, слов'яни — їхні раби, а євреїв та циганів слід знищити як неповноцінних. Втім, знищити слід також фізично неповноцінних осіб, розумово відсталих, і тих, хто вміє мислити самостійно. Усе, що діялось в Німеччині у 30-роках, вихлюпнулось на світ у 1939. Народ — обранець мусив покращити власну долю. Отже, і тут була замішана комерція в ім'я розширення *Lebensraum*. Кожна тоталітарна ідеологія призводить державу та народ до духовної та інтелектуальної самокастрації. Німеччина винищила чи вигнала найблагородніші особистості, прирікши себе на загибель. Те саме зробили сторіччя інквізиції у Іспанії, через що вона стала третьорядною державою, а фашистський режим заморозив остаточно паростки духовності, що з'явилися у ХХ сторіччі. Те саме діялось у Радянському Союзі: сімдесят років тоталітарного режиму зробили з нас недолугих закомплексованих істот, які намагаються нині компенсувати власну недолугість чарами загадкової

слов'янської душі. За цей час ми стали емігрантами на нашій планеті, котрі не знають, що їм робити і потрохи звикають до цього статусу. Будь-який режим виключає інакомислячих, а інші суспільства їх терплять, не вдаючись до відкритого терору. Усе, навіть смерть виглядає фальшивою з її обрядами, пам'ятниками, некрологами. Чи не дивно, що годі відшукати правду в історичних хроніках, які переглядає кожне покоління...

Але сьогодні ми маємо змогу спостерігати за війнами, вогонь яких підтримують могутні промисловість та торгівля, спрямовані на знищення людини, хоч те саме давнє лицемір'я намагається приховати матеріальну зацікавленість начебто сторонніх осіб та держав. Війна — це лише бізнес. І, як у класичних детективах, можна ставити питання: кому це вигідно? І коли отримаємо відповідь, війна постане у зовсім іншому освітленні, і тоді не виникатиме проблеми, за кого стискати кулаки. Тут не побачиш героїв, бо переможцями у війні можуть бути лише людська гідність і милосердя. Зброя в руках робить людину потенційним убивцею. Снайпери, підричники напевно пишаються власною професійною майстерністю, як винахідники зброї своєю, а комерсанти вдалою обладкою. Так само різники пишаються виконаним планом. Привернути увагу до абсурдності людських вчинків свого часу намагалися екзистенціалісти, які були зустрінуті обурливим виттям обивательської половини суспільства, а нині філософія більше занурена у тлумачення текстів, хоча філософи завжди були чийось слугами, а яка у слуги відповідальність? Зовсім невелика: служити панові, щоб він був задоволений і не прогнав. Служники і пани війни в сучасному світі перебувають від неї самої ніби на віддалі. Поняття "ворог", як і "герой", зараз настільки розмите, що його майже не вживають. У сучасних війнах найстрашніше те, що ворог не бачить жертви, а жертва — ворога. У Анголі тисячі дітей загинули і стали каліками через протипіхотні міни. Мінні поля там і досі не знешкоджені. У нас безрука чи безнога дитина викликає у перехожих жаль і співчуття, а у цій африканській країні це явище настільки звичне, що його перестали помічати. Скалічені люди із С'єрра — Леоне, згвалтовані жінки з Югославії, ті бачили

обличчя власних катів, і у той же час не бачили: лише маски жорстокості. Вони не знають імен кривдників, а наркотики вкупі зі зброєю роблять з воєк "лицарів без страху і сумління". У чорній масці чи без неї .

вони нищать усе на своєму шляху в тій війні, де немає переможців, де громадяни однієї країни вбивають своїх же громадян, аж поки не зостанеться нікого живого. Сербі вбивають албанців, албанці — сербів, хоча живуть на одній землі. Обличчя того пілота, що скинув атомну бомбу на Хіросіму, ніхто не побачив у мить власної смерті. Він виконував лише наказ. За відмову — військовий трибунал. Армія існує завдяки тим, хто вміє безвідмовно виконувати накази. У цьому її сила: ніхто не посміє заперечувати. Як можна виховати у людині таку покору ? Лише жорстокістю, яку м'яко називають іноді дисципліною. Вона, ніби вода, знаходить слабе місце у кожній людині. Принаймні, страх перед болем змушує бути слухняним. Покора перед силою одних пригнічує, і вони стають жертвами, а у інших породжує вседозволеність. Сила у наш час — це гроші, влада у наш час — також гроші. Будь-які методи — прийнятні. Яке суспільство, така і його армія. Добре, коли вона лише бавиться у війну на маневрах. Але досить спалахнути справжній війні, армія стає знаряддям насильства і буде чинити усе, що наказують, навіть більше. Армія перекреслює особистість: доки ти залишаєшся там, ти лише тіло, одягнене в уніформу.

Війна — це психічний стан, хвороба розуму. Учорашній добропорядний громадянин, не здатний вчинити видимого насильства у мирний час, раптово перетворюється на злу істоту, яка не має жодних сумнівів щодо того, що треба вбивати, руйнувати, гвалтувати. Але ця раптовість є оманливою. Їй передують роки виховання, лицемірство батьків, суспільства, засобів масової інформації. Це — аж ніяк не пробудження тваринних інстинктів печерної людини, а наслідок байдужості, жадібності, бездуховності. У них спільне джерело — відчуження між людьми, між людиною та іншими істотами, між людиною та Всесвітом ; розколина, яка весь час ширшає і глибшає. Людина стала для себе самої ціллю і засобом. І за часів миру, і за часів війни, вона не бачить нікого, окрім себе та

власної вигоди, звісно, матеріальної, бо лише це служить їй опорою і захистом від усіх катаклізмів та нещасть. Це — як шкаралупа, дім, фортеця. Але, оскільки, щось все-таки відбувається з нами, сама природа не може витерпіти закостенілості, то людина намагається зміцнити цю шкаралупу, будуючи її з синтетичних матеріалів, оточуючи себе таким самим синтетичним простором, намагаючись перетворити його у щось реальне. Війна — це та ілюзорна реальність, якої не повинно існувати, сон, від якого прокидаються не всі. Нормальне, більш цивілізоване суспільство, зовсім не прагне війни. Щоб знайти вихід з агресивності, яку саме породило, кличе на поміч культуру, що пропагує насильство, секс, наркотики. таке інше. Інша ж культура, яка шанує вищі інтелектуальні вартості, самообмежується, стаючи культурою еліти, незрозумілою для багатьох. Так було завжди, у всі часи: у певний момент ситуація ставала нестерпною і суспільство вибухало зсередини. На помилках ніхто не вчиться.

Замкнене коло людських страждань, ця єдина справжня проблема нашого існування, не розірветься доти, доки людина не почне жити у злагоді зі світом, і з собою, не протиставлятиме себе, а збагатить Всесвіт любов'ю, якої він так потребує.

Якщо нам пощастило не бачити війни зсередини, то подивімось звіддалік, осторонь, *духовними очима*, як говорив Григорій Сковорода, на всі війни, що існують цієї миті...

"Іди до президента, пожалійся йому ! " — кажуть партизани зі С"єрра-Леоне жінці, відрубавши їй пальці. (17)

"Щоб довести, що ти мужчина, убий спочатку власних батьків, " — кажуть вони хлопчику, якого викрали. щоб зробити з нього вбивцю. (18)

"Я бачив, як на вулиці вмирало семеро дітей. Вони стікали кров'ю, наче забиті тварини", — розповідає очевидець з Анголи. (19)

"Якщо бандити не розуміють нашої моралі, вони повинні бути знищені. Якщо людина захворіла, пацієнту роблять боляче, вирізаючи хвору частину органу", — говорить у інтерв'ю генерал — лейтенант Володимир Шаманов. Нині він командує 58-ю армією, частини якої воюють у Чечні. (20)

"Люди ніколи не розуміють тих, кого вони ненавидять, " — писав Джеймс Рассел Лоуелл.

Війна не має законів. Те, що завдає людині шкоди, не може бути законом. Однак, нам дуже серйозно розповідають про суворі закони воєнного часу, хоча йдеться лише про старі методи насильства. Вони не дуже змінились, як не змінились най вразливіші місця людини та її існування. Це — її тіло, її рідні, дім, свобода. Позбавити дому, скалічити тіло, обмежити свободу, покарати сім'ю — вистачить, аби цілковито знищити людину, відняти у неї майбутнє, її безсмертя. Найгірше, коли з'являється почуття помсти. Гнів, не забуваймо, вважається одним із смертних гріхів, враховуючи його нищівну руйнівницьку силу. Але індульгенцією на цей гріх є "особливий" стан війни. Помсту легко виправдати, коли вона зчинена в стані афекту. У судах це є навіть пом'якшуючою обставиною.

Під час Першої світової війни з'являються нові методи ведення війни, які не лише вражають найвразливіші місця людини, а й позбавляють її змоги відшукати конкретного винуватця своїх страждань і вилити на нього справедливий гнів. Йдеться про бомбардування з повітря, покару неба, Страшний суд, на якому судять усіх тих, хто ходить по землі. Це — також хімічна та атомна зброя, що ніби роблять смерть миттєвою, хоча насправді вона безкінечна. Коли вмирає людина, з нею вмирає увесь її майбутній рід, усі дома, тіла, душі. Відбувається те, що і в мирному світі: настає відчуження людини від інших людей та інших істот — та сама дорога до пекла, вимощена добрими намірами (прогрес, добробут). А тут ми маємо відчуження від безпосереднього вбивства, що полегшує убивці його чорну роботу. Дволикий образ сучасності у майбутньому отримає завершення: людська

істота без особистості, вічно несе сіра маса, якою легко керувати. Сучасна антиутопія — купка мутантів, що веде між собою партизанську війну поміж руїн технократичної цивілізації, яку знищила Третя світова війна без переможців і переможених. Ні анти утопія, ні утопія не виникають на порожньому місці. Навіть без наукових прогнозів можна створити модель майбутнього, тло для фільму легко віднайти у будь-якій країні, а почуття — майже у кожному домі.

Партизанські війни у Анголі, С'єрра-Леоне, Чечні, Гватемалі, Афганістані скромно називають військовими конфліктами та вогнищами, але їм не видно кінця. За два десятки років у Афганістані виросло ціле покоління, нездатне до мирного життя. Воно вміє лише руйнувати, убивати, жити за нелюдськими правилами. Увесь світ їм чужий, і вони чужі для нього. Не брак зброї позначає сучасні війни, а брак тих, хто візьме її до рук. Для кожної тривалої війни настає час, коли йдуть воювати діти. Згадаймо казочку Аркадія Гайдара про Кибальчиша. Нині у багатьох країнах діти від іграшкових автоматів переходять до справжніх.

Винищення немовлят чоловічої статі федеральними військами у Чечні (солдати заходили у будинки і виривали дітей з рук чеченських матерів) — належить до тих фактів, які приховуються від загалу. Нелюдські злочини, скоєні під час війни, вдалося поставити перед лицем людства лише один раз: на Нюрнберзькому процесі. Теперішні локальні війни тривають десятиліттями і важко сказати, коли вони будуть засуджені. Замість того, щоб прозорішати, кордони стають усе щільнішими і випускають та впускають лиш тих, кого можна змусити мовчати. Це називається "невтручанням". А тим часом замкнуте, залякане населення, якому не вдалося втекти, або й немає куди, поволі деградує, втративши віру в справедливість. Переслідування за національною чи релігійною приналежністю — типова ознака сучасних воєн. Це двосічний меч, кожне лезо якого несе смерть. У Руанді тривала війна між племенами закінчилась примусовим поселенням переможеного племені у резервацію. Досвід, очевидно, запозичений з американської історії. У Чечні існують фільтраційні табори,

реальність яких не заперечують навіть російські федерали. Перед приїздом міжнародних спостерігачів на нари стелять білі простирадла, що робили колись у сталінських та брежнєвських в'язницях. Так поширюється неправдива інформація. Свідчення жертв можуть вважати вигадкою, наклепом. Ще одна прихована зброя ворожої миру пропаганди.

"Охоронці почали бити нас з тієї миті, як ми увійшли до табору. У дворі було приблизно 20-25 чоловіків у масках: вони вишикувались двома рядами, утворюючи живий коридор. Нас штовхали, змушуючи йти через цей коридор, і кожен охоронець бив нас кийком. Потім вони наказали роздягнутись догола і заштовхали до морозильної кімнати. Вони протримали нас там якийсь час, а потім наказали вийти і одягнутись. Ми вийшли і нас знову почали бити. У камері били також. Протягом першої ночі у таборі мене били чотири рази. Коли проганяли через стрій, хтось вдарив мене молотком по спині. Біль був настільки нестерпний, що я не відчув уже наступних ударів кийками..." — розповідає "Муса", колишній в'язень Чернокозовського СІЗО. (21)

Фільтраційні табори у Чечні створені не з метою безпеки, а як спосіб тортурами і погрозами виманити викуп, Ціни бувають різні: від кількох сотень доларів до кількох десятків тисяч. В'язнями фільтраційних таборів стають не лише чоловіки, а й жінки, діти. Родичам, у кого вони є, нестерпно усвідомлювати, що кожного дня, поки вони збирають викуп, катують їхніх рідних. Багато хто з в'язнів помирає. Трупи загиблих знаходять у покинутих рефрижераторах, вагонах, у канавах на поталу здичавілим псам...

Натомість чеченські бойовики тримають полоненах у ямах, іноді по кілька місяців. Не дійшовши згоди щодо викупу чи обміну заручниками, відрізають їм голови. Відомі також випадки посмертного глумління над трупами: їх знаходили з відрізними статевими органами.

При звільненні з фільтраційних таборів колишнім в'язням відбирають довідки на першому ж блокпості, і затримують на другому, як підозрілих осіб. Тих, кому вдалося покинути це пекло й перейти кордон, чекає не співчуття, а байдужість, ксенофобія. Ті, що залишаються, цілком беззахисні. Будь-який російський офіцер може зайти у дім чеченця і забрати усе, що йому подобається. Колись, у відставці, якщо його, звісно, не вб'ють на війні, напише мемуари про цю ганебну війну, ні словом не обмовившись про те, як наживався на чужому добрі. Правду можуть розповісти лише жертви, які вже втратили все, якщо суспільство дозволить їм говорити. А матері загиблих оплакуватимуть синів, яких ніхто не змушував убивати, просто їм захотілось вирватись з убогого сірого існування, а натомість вони потрапили до пекла, де вогонь не очищає золото від крові.

На могилі кожного вбитого солдата, на обличчі того, хто повернувся живим, напишуть: він тільки виконував наказ. Для них — це не виправдання, для нас — це ганьба. Людина не повинна убивати. Зброя — це іржа, що роз'їдає душу. Ніхто не буде вже чистим, торкнувшись руками чи помислами зброї.

Та гірше голоду, погвалтувань, пожеж
І пошестей — це те, що серця не знайдеш,
Бо наш духовний скарб розкрадений навіки.

Ось так писав німецький поет Андреас Гріфіус у сонеті "Плач Батьківщини 1636 року". (22)

Коло четверте: планета голодних

Майдан здавався мертвим, та Андрієві наче причувся якийсь кволий стогін. Роздивившись, він помітив на другому боці купку людей, три-чотири душі, що нерухомо лежали на землі. Він приглянувся до них пильніше, щоб роздивитись, чи то були поснулі, чи померлі, і тієї ж миті наткнувся на щось, що лежало біля його ніг. То було мертве тіло жінки, жидівки: вона була мабуть ще нібито молода, хоч того не видно було з її спотвореного, вимученого обличчя. На голові у неї була червона шовкова хустка ; два разки перлів, а чи, може, наміста облямовували її навушники, два чи три довгі в кучерях пасма волосся вибилися з-під них на висохлу шию з набряклими жилами. Коло неї лежало немовля, судомно захопившись ручкою за висохлі груди і скрутивши їх пальцями зі злості, що не знайшло в них молока. Воно вже не плакало і не кричало, і лише з поруху його животика, що ледь-ледь то опускався, то підіймався, можна було здогадатися, що воно ще не вмерло чи принаймні от-от мало сконати. Вони звернули на вулицю, і їх раптом зупиив якийсь божевільний, що, побачивши в Андрія коштовну ношу, кинувся на нього, як тигр, учепився в нього й крикнув:

— Хліба !

Та його сила не дорівнювала силі його несамовитості ; Андрій відштовхнув його і він полетів на землю. З жалощів Андрій жбурнув йому одну хлібину, і той, немов скажений собака, кинувся його кусати, гризти, і тут таки, на вулиці, в страшних корчах сконав, бо давно вже відвик харчуватися, Майже на кожному кроці вражали їх страчні жертви голоду. Здавалося, наче, не стерпівши муки, багато хто зумисне вибігав на вулицю: чи не послано буде з повітря чогось такого, що підживлює сили. Біля воріт одного будинку сиділа баба, й не можна було збагнути, чи вона заснула чи

вмерла, чи просто знепритомніла, вона вже нічого не бачила й не чула і, схиливши голову на груди, сиділа нерухомо, як каліка.

Микола Гоголь "Тарас Бульба" (1835)

Усіх людей звикли поділяти на розумних чи дурних, багатих чи бідних, ситих або голодних... Кращого завжди мало. Зла більше, ніж добра, злиднів більше, ніж багатства. Однак це ще не означає, що так повинно бути. І зовсім не означає, ніби зло та нещастя посилаються нам задля науки, чи задля рівноваги, чи просто ради гостроти відчуттів. Вони є лише наслідками хибних кроків людини, котра сама творить зло і тому глибоко переконана у його незнищенності. Більшість людей вважає саме так і нема чого дивуватися. Зло, на відміну від добра, яке завжди легко впізнається і викликає одностайне схвалення, має безліч різних форм і ще більше тлумачень. Мені вже доводилось говорити про аргументи на користь знищення хворих тварин, на користь війни, яка скорочує населення, а також на користь знищення розумово та фізично неповноцінних дітей. У ХУІІІ сторіччі опозиційний французький філософ Ламетрі в'їдливо розповів про людину — машину, котра ненавидить усе, що могло б завадити роботі її механізму. Розум у неї — не для пізнання світу, а для виживання у цьому світі. Замість гармонійного існування людина обирає добробут, прогрес, що гарантує їй це виживання. Заради такої мети можна убивати інших істот. Отруйна думка про недоцільність утримання неповноцінних істот, що поширювалась фашистською пропагандою, досі має таємних прихильників. Такі ідеї мандруватимуть світом, доки людина і, мабуть, усе людство, не усвідомлять, що у Всесвіті немає чужих, тому людей не можна ні розділяти, ні протиставляти. Злі й добрі люди однаково прагнуть жити. Багатих і бідних тривожить завтрашній день. Розумні й дурні — мають почуття гідності. Ситі й голодні — їм не вдається забути про існування власних антиподів...

Голод — це зло, яке і тут не може обійтися без личини. Наприклад, існує міф про те, що голод є причиною воєн. Тобто війну розпочинають тоді, що

населенню якоїсь країни загрожує голод, і потрібно розширити життєвий простір коштом іншого народу. Якщо ж війни не вдається влаштувати, тоді тисячі людей емігрують до інших країн.

Голод, кажуть також, є наслідком перенаселення. Отже, потрібні заходи регулювання народжуваності.

Світ поділений на багато різнокольорових квадратиків, які називають державами. Кожна держава має кордон, часом прозорий, часом непроникний, котрий має начебто охороняти національну незалежність, а насправді кордони існують для того, щоб не ділитися з іншими, слабшими державами. Коли у сусідній країні настає голод, ближчі країни відгороджуються від неї стіною. Їм треба дбати про власних громадян. Так, ніби одні люди кращі за інших, Вони ще й пишаються власною відособленістю і міцними кордонами, називаючи це патріотизмом. У багатьох народів є приказка, сенс якої у тому, що "ситий голодного не розуміє". Люди однієї країни вважають, що жителі іншої голодують через те, що їх забагато, або вони не вміють господарювати. Навіть, якби це було правдою, люди не повинні вмирати й вироджуватись через голод. Потрібно їм допомогти. Однак, побутує думка, ніби деякі народи, особливо африканські, незугарні до будь-яких видів трудової діяльності. Вони ледачі, легковажні, чи ще якісь. Коники-стрибунці на відміну від мурашок, у яких спільна свідомість і жорстка дисципліна, тому кожен отримує те, що заробив. Одна сім'я не буде годувати іншу сім'ю і замикатиме свою комору. Так само держава не стане утримувати іншу державу, бо це викликало б протести всередині її суспільства. Добре, що у моєму домі все гаразд. Розсудливість та практичність — це вже "цивілізована жорстокість", хоча ніхто її так не називає. Відкритість може призвести до хаосу. Краще локальний хаос, ніж всесвітній. Зазвичай, ті люди, яких так непокоїть відміна смертної кари в багатьох чи власній країні, хворіють на цивілізовану жорстокість.

А що ж діється з голодною людиною ? Голод — це несамовитий інстинкт, вгамувати який може лише їжа, будь-яка, навіть зіпсута. Голод — це війна, яка

починається у твоєму тілі, а потім виривається назовні, змушуючи декого чинити страшні речі. Наприклад, красти, вбивати. Недоїдання змушує заздрити. Дехто заздрить, що сусідка купує дитині щодень йогурти, а його власна дитина не має чим помастити хліб. Матері особливо нестерпно бачити свою дитину голодною. Вона гадає, що народила її для кращого життя. Але заздрість породжує ненависть. Вона ніколи не приносить добрих плодів, не вдовольняє бажань. Лише відчужує, переносячи побут у царину моралі. Голод змушує красти у тих, хто має трохи більше ; він, як і війна, звільняє від будь-яких моральних табу. А далі — вбивство за шматок хліба. І те, до чого може змусити лише нестерпний голод, — канібалізм. Існує безліч моторошних історій про те, як матері поїдали власних дітей, що не порівняти з найкрутішими фантазіями письменників. Я знаю одну історію про вагітну жінку, яка у хатині, заваленій снігом, напувала власною кров'ю чотирирічну доньку і так її врятувала. І та мати, й інша мали вибір. Більшість божеволіє. Це ті, хто не зумів зробити вибору, навіть тихого байдужого згасання.

Голод затьмарює свідомість. Немає такої сили, яка б змусила не думати про їжу, хоча є люди, наділені особливою духовною міццю, що до останку залишаються шляхетними. Той, хто пережив голод, ніколи вже не стане таким, як був досі. Він завжди відчуватиме страх перед тим, що їжа знову може зникнути. Тому буде обачним: намагатиметься або їсти багато, або тримати щось про запас. Очі цього нещасливця здаватимуться голодними, а серце — неспокійним. Ось як описує Александр Солженіцин поведінку одного в'язня з

сталінського концтабору, який створив для себе цілу теорію виживання:

"...людиноподібна істота сидить у видолинку над ямою, в якій зібралась коричнева, торф'яна вода. Довкола ями розкладені оселедцеві голови, риб'ячі кості, хрящі, шкоринки хліба, грудочки каші, сирі картопляні лушпайки і ще щось таке, що важко навіть назвати. На шматку бляхи розкладене маленьке вогнище, над ним висть солдатський, закопчений до чорноти, казанок з варивом. Здається, готове ! Дерев'яною ложкою доходяга починає черпати темну бурду з казанка і по черзі заїдає її то картопляним лушпинням, то хрящем, то оселедцевою

головою. Він дуже довго, дуже уважно переживає (спільне лихо доходять — ковтати квапливо, не переживуючи). Його ніс ледве видно серед темно-сірої шерсті, яка покриває шия, підборіддя, щоки. Ніс і чоло — буро-воскового кольору, місцями шкіра облізла і лущиться. Очі сльозяться, часто кліпають.

Помітивши стороннього, доходяга швидко збирає все розкладене, чого не встиг з’їсти, припадає до землі, згортається, наче їжак...” (23)

Як згадує Солженіцин, той чоловік, колишній інженер-хімік, оперуючи цифрами хімічних сполук, доказує, що усе необхідне для харчування можна одержати і з відходів, треба лише побороти у собі відразу.

Втім, голодний не почуває огиди. Колись у фашистській Німеччині цивільне населення споживало ерзац-продукти, а газети друкували рецепти, як з картопляних лушпайок спекти оладки. Здається, саме Гітлер казав, що для того аби людина слухалась, треба змусити її думати лише про їжу.

Голод — найсильніша зброя війни. Щоб взяти фортецю, досить оточити її і вичекати, доки там не закінчатся запаси їжі та води.

Однак, ситість, переїдання роблять з людини таку ж неповноцінну, здеморалізовану істоту, як її з голодної. Вона хворіє, перестає думати, вона, згорнувшись у клубок, буде люто захищати власний казанок з їжею, щоб хтось не відібрав. І звичайно, така людина байдужа до страждань інших. Уся різниця між голодним і ситим полягає лише у тому, що ситий не знає, чого він хоче. Пересиченість вимагає гострішого смаку, витонченіших розваг. У світі достатку, що існує паралельно зі світами сірими та непривабливими, кожному запропонують вишукані рецепти, криваві видовища, сексуальні збочення і безліч, "перевіраних на практиці", патентованих ліків.

Це — складові частини масової культури сучасного суспільства, той фантастичний світ, до якого мріють приєднатися голодні з інших паралельних світів. Вони милуються ним на екранах телевізорів і той світ здається чудовим. Цей рай створює реклама, яка намагається наповнити шлунки і голови. Втім, багато хто знає, що той світ створений комп'ютерними технологіями, насправді

не існує. Але нас переконують, що, коли ми купимо які-небудь чудові речі, нам вдасться наблизитись до мрії. Навіть жуйка"після пікантної їжі "додасть більше впевненості. Щастя знецінюється: така вже людина дивна істота. Одним махом вона виринає з грузького баговиння буденного існування і опиняється під ілюзорним сонечком вічного достатку і злагоди, де за столом сидить усміхнена родина і споживає суп з концентратів. Людина відчуває власну причетність до свята. Навіщо їй знати, що це усе фантоми, демони з темного царства, у якому тривають безконечні криваві війни задля прибутку, руйнуючи чужі долі й розтліваючи душі...

Тому, хто справді голодний, досить простої їжі, що піде йому на користь, — тієї, що її називають у молитвах і пам'яті людей *хлібом насущним*.

Реальність, в якій ми перебуваємо нині, викликає підсвідоме бажання захисту. Ізолюватись настільки, аби мати змогу отримувати щось від суспільства, віддаючи йому якнайменше тепла і життєвої енергії. Тому найбільшою цінністю такого життя є дім, у якому вдосталь їжі. Запаси харчів допоможуть вижити тоді, коли всілякі коники- стрибунці вимруть з голоду й холоду. Адже ви це заслужили. Ви варті найкращого. Ваша ціна — це пральний порошок, що виводить плями від кетчупу, модні парфуми, дезодорант, чи пляшка газованого напою...Смішно це чути, але скільки людей пишаються символами достатку у вигляді вміло розрекламованих речей ! Це для тих, хто відчуває якийсь неспокій чи невпевненість у собі.

Іншим необхідні сотні банок компотів, салатів та маринадів, мішки цукру, борошна, каністри олії...Біганина, де дешевше, по ринках і гуртівнях.. Культ кухні, цього домашнього божка, який потребує величезних затрат грошей і праці. Літні опасисті жінки не знають іншої втіхи, як нагодувати дітей та онуків. Далі все повторюється. Домашнього божка може прогнати лише якийсь жахливий катаклізм. У ефемерній боротьбі з можливим голодом приноситься у жертву духовність і навіть людяність. Не можна одночасно служити Богові та Мамоні. Колись протестантська віра спробувала їх поєднати і виникло суспільство, метою

якого є лише матеріальний добробут, тобто те, що ближче до тіла. Основні інстинкти завжди ближчі, аніж те, що Кант назвав "*моральним законом*".

Люди не живуть, як раніше, племенами, коли харчі ділились порівну. Нині їх об'єднує лише сім'я, хоча це об'єднання відбувається не на соціальному рівні, а на володінні спільним майном та вирощуванні дітей. Саме вирощуванні, бо виховання швидше нагадує клонування. Батьки прагнуть створити копії себе самих. Якщо у них бракує почуття власної гідності, вони робитимуть усе, щоб заглушити його у дітях. Любов виливається у щось одностороннє: це любов, яка дає одяг, ласощі, безліч іграшок, серед яких є й живі. А діти лише беруть цю любов, і їхнє пересичене існування робить їх байдужими до інших, і що дуже прикро, безпорадними. Людина з високорозвиненої країни не здатна знайти для себе їжу десь окрім супермаркету, не вміє обійтись без різних технічних засобів на кухні. На неї працює уся промисловість, усе йде на задоволення її потреб. Вільям Блейк вклав в уста Диявола слова: "Надмірність веде до палацу мудрості", хоча, можливо, він мав на увазі інше пересичення. Блага ціль — полегшити людський побут — обертається змушуванням людини до купівлі щораз більшої кількості непотрібних речей. Замість того, щоб дати необхідне тим народам, чиї діти вмирають від голоду, не мають у що вратися і не ходять до школи, розвинуті суспільства пропонують демократію, суть якої полягає у тому, що всі мають рівні можливості, окрім чужих.

Реклама пропонує викинути старий холодильник і купити нову модель, хоча раніше меблі служили кільком поколінням. Свята давно втратили таємничість і перетворились на бізнес. Бажати стати рівними тоді, коли кожен повинен би мати стільки, скільки він потребує, це та сама дорога, яка веде до пекла. Рівність — це право на гідність, на почуття, на розуміння. Рівність — це коли ніхто нікого не вважає гіршим за себе, а просто іншим.

Соціальну справедливість ми вже бачили: грабуй награване, а далі таке собі клонування, однакове для тоталітарного та демократичного суспільства. Звідси починається нетерпимість: релігійна, політична, соціальна. Розум стає

безсилим, коли йдеться про вищу правду — природні права людини. Коли відібрати їх у неї, вона перестає бути особистістю, ніколи не відчуваючи себе у безпеці. Жорстокість, насильство, війна, голод, каральна машина страт і тортур, божевільня, фанатизм — ось що таке абсурдне існування людини, метою якого є допровадити її до фізичного і духовного знищення.

Сучасна розвинута цивілізація — наче смітник, куди від достатку викидають зайве, тоді як інші їдять кору з дерев і листя. Кажуть у ресторанах на Заході страву, яку ніхто не замовив протягом двадцяти хвилин, викидають. Турбуються про здоров'я. Шкідливе виробництво переносять до третіх країн, теж турбуючись про здоров'я громадян демократичних держав.

... Тринадцятирічна дівчинка-біженка із С'єрра-Леоне тричі на день йде за 5 км за водою для двох братів, сестрички та двох стареньких родичів. Щодень вона мусить роздобути в'язанку хмизу, жменьку рису і трохи бананів. Їй легко стати щасливою. Знайти батька, який загубився у хаосі війни, чи сім'ю, що стане ними опікуватись, і, звичайно, змогу заробляти на життя. (24) На світі безліч таких осиротілих дітей, які ніколи не їли вдосталь. Щастя не може бути для всіх одне. Це — завжди особливий стан душі. Щасливими не зроблять ні релігія, ні ідея, ні суспільство, а саме вони прагнуть нас ошчасливити. Щастя — це те, на що ніхто не повинен зазіхати. Іноді воно — просто їжа в твоїх руках, яка продовжить життя сьогодні і завтра.

Людина знає, що потрібно зробити, аби позбавити інших можливості продовжувати життя. Кожен з нас — смертний. Після смерті він не потребуватиме ні їжі, ні дому, ні книг, ні свободи. Коли у нас відбирають усе це за життя, ми ніби перестаємо існувати. Нас викреслюють зі списку живих. Хлібна картка, загублена під час війни, отой жалюгідний шматок паперу. робить людину мертвою, так ніби хтось відібрав у неї усе її збіжжя. Влада над людьми — це можливість їх вбивати миттєво, або повільно. Вбиваючи людину, вбивають її рід, плем'я, народ. Коли вбивства стають помітними, масовими і жорстокими, це означає, що держава використовує можливість влади. Уся історія сучасної цивілізації — розростання

ракової пухлини лицемір'я. Щоб людина усвідомила необхідність насильства, убивства, жорстокості, її обдурюють, апелюючи до святості нації, релігії чи кордонів. Але ця дорога веде в Нікуди.

Військове мистецтво полягає у тому, щоб не тільки захопити владу, а й зробити людину безпомічною, не дати їй вижити на рідній землі. Коли захопили Карфаген, то зруйнували усі будівлі дощенту, тоді переорали, а в борозни насипали сіль. А для певності ще й прокляли, щоб місто не відродилось.

Сумнозвісний Чингізхан знищував усе на своєму шляху. У квітучій Месопотамії, колиці цивілізації, зруйнував зрошувальну систему, що створювалась упродовж тисячі років. І земля назавжди втратила родючість.

Вавилонська вежа — це символ того шансу, який мало людство, але втратило. Війни, які супроводжуються знищенням врожаю, тобто джерела існування народу, доволі невинно називаються економічними. Коли старий чоловік садить яблуню, він знає, що, можливо, не їстиме з неї плодів. Але й не збирається забрати дерево з собою до могили. Він — ще не останній на землі. Але політика — це щось зовсім інше. Жодної логіки у тому, щоб знищити врожай і саму землю, не може бути.

Війна американців у В'єтнамі — та ж сама війна Чингізхана. Поливались отрутою і знищувались ліси, бульдозери зрівнювали села з землею. Можливості сучасної техніки значно більші, але бульдозер — той же плуг, а сіль у борознах — токсичні хімікалії. У 1967 році було втрачено 80 % урожаю. Потрібно щонайменше 100 років, щоб земля у В'єтнамі стала родити, як це було до тієї ганебної війни. Держава, яка на увесь світ декларує демократію, гуманність, допровадила іншу державу до цілковитого руйнування, а її народ до фізичної та моральної деградації. Голод завжди позначається на наступному поколінні, яке буде хворобливим, недорозвинутим, слабким, а у наш час внаслідок хімічної інтоксикації ще з порушеннями генетики. Людина, що пережила велике нещастя, відчуватиме його вплив протягом усього життя.

Інші ж або не бажають вірити, або почувають великий страх перед правдою. Їм здається, що серце не витримає. Але це не так. Потрібно усвідомити, навіщо нам знати про страхіття війни, про голод, про знущання над дітьми, про страждання інших істот. Хоча б для того, аби знайти місце у світі, який не повинен мати кордонів, який є водночас прекрасним і гидким, щасливим і нещасливим, жорстоким і милосердним, а зменшити частку зла власною доброзичливістю і правдивістю ніколи не пізно. Найгірше, що загрожує людині, це зневіра у собі, котра штовхає її до виживання, а не до життя. Той африканець, який продовжує собі дні листям, корінцями, краплями роси, чи пригорщею води з калюжі, живе надією, що наступний день буде не згіршим. Натомість, для іншої людини втрата папірця, роботи — це соціальна смерть, зло, перед яким вона падає ниць. Шкода їх обох: того виснаженого недоїданням, що може завтра підірватись на міні, чи побачити смерть власних дітей від голоду, і того, який помре на вулиці, бо суспільство ще за життя викреслило його зі своїх списків. Однак у обох є вихід — йти через пустелю власної душі, доки не знайдеться притулок.

Беззахисність кожної істоти спонукає її до пошуків захисту, отже, вона мусить кудись іти. Людина беззахисна перед вітром, водою, вогнем, владою, усім тим, що позбавляє її дому і їжі. Але замість того, щоб збирати сили, концентрувати розум і вміння, піддається страхові, панікує. Їй затишно перебувати під опікою пильного Володаря, віддаючи йому тіло, душу і думки. Перед собою така людина — лише чутливий клубочок болю і примітивних бажань. Вона силкується зберегти у собі іскорку життя, і від того, якими засобами буде користуватись, залежить її сутність.

Голод — найстрашніше випробування, Смерть від нього — довга і болісна. Людина ніби проходить усі стадії розкладу. Спочатку опухає від води тіло. Ті, хто вижив, радять якнайменше вживати рідини. Потім опух спадає, тіло висихає і людина перетворюється на скелет. Якщо їй дати багато їжі, організм не прийме її.

У сталінських таборах в'язні вмирили з голоду, проходячи через цингу і пелагру. Цинга — це авітаміноз, а при пелагрі лице темніє, нач авід засмаги, шкіра

кривається лускою, з'являється пронос. Настає слабкість, втрата пам'яті. Іноді тіло покривають чорні нариви, які потім лускають. Настає втрата пам'яті. Чим довше організм бореться, тим жахливіші страждання.

Найпершими вмирають немовлята, від нестачі материнського молока. Старі вмирають найчастіше від небажання жити, віддаючи їжу дітям. Дорослі люди здатні накласти на себе руки, збожеволіти, часом убити і з'їсти чужих чи власних дітей.

Мільйони людей померли на Землі від голоду. І кожна людська істота невимовно страждала, молилась, проклинала, однак голос її не був почутий. Ніхто їй не допоміг, ні близький, ні далекий. І так триває досі. Може. голод, війни і нещастя мають бути одвічними супутниками людини, санітарами її існування ? Звідти бере початок думка, ніби є кращі і гірші люди. Одні варті життя, інші ж на нього не заслуговують. Скажімо, немовлята — це не люди, бо не вміють мислити і розмовляти, чи каліки, чи розумово відсталі, або старі, яких колись заводили у хащі й там покидали вмирати. Хтось досі вважає. що так само не заслуговують життя темношкірі люди, які не здатні будувати технократичне суспільство, або євреї. Втім, нехай про це сперечаються інтелектуали, які не знають, що таке залежати від врожаю, плакати від безсилля над витоптаним хлібом, бачити, як згасають від виснаження твої діти... Благо людини вище за всі ідеології, релігії, філософські вчення, за благо людства. Соціалісти пробували побудувати справедливе суспільство без милосердя. Расисти обстоювали благо людей з певними біологічними ознаками. Релігійні фанатики лише обраним приготували місце у раю. Але хіба важко зрозуміти, що найвищою справедливістю є оберігати й підтримувати кожне життя, не віддавати його на поталу забуттю та смерті ? Не караючий меч у руці, а скибка хліба для кожного, хто її потребує.

"Що в нас було — все знайшли й забрали. Сім пудів ячменю, берегли на насіння, мішечок проса, бараболя закопана була, гілляками накрита. Все на підводі і повезли. З мами чоботи зняли, на зиму лишили босу. Собі забрали, це вже вони не Сталінові старалися, а собі... Щодня їздила "червона валка",

вишукали вони все до грама. Тоді вже клуню розбирають. Мама каже татові: "Розбирають клуню, встань, Павле, подивися. " А він хворий був, устав, подивився: "Діти ! Де ж моя корова, де ж мій хліб ! "І заломив руки, впав... Клуню розібрали, хлів, льох. І батька витягли неживого...

Наша сім'я була невелика: троє дітей, батько і мати. Мати і я лишилися. Я у садок ходила. І брат ходив. Спухлий — очей не видно. Рано приходжу — віддають мені його пайок — молоко, але там сама вода зпбілена. Він лежить уже неживий, такі пузирі по ньому. Кажуть: брат твій помер. Що будеш плакати, як сама не знаєш, чи до вечора доживеш. А сестра померла в хаті, мати на роботі була. Я приходжу, не дивлюся на неї, бо ж нема жалості в мені. Йде мама, Я кажу: "Галя вмерла". Ну, що, вмерла — давай в мішок її, та й на цвинтар понесли у мішку..." (25) — розповідає про голод в Україні 1933 року Паликопа Олена Дмитрівна.

Існує таке поняття, як штучний голод — безкровна війна проти окремого народу. Спустошення і втрати тут жахливіші, ніж під час звичайної війни. Цей голод спрямований проти тих, хто працює на землі, основи кожної нації. У селян відбирають усе, або не дають їм жодної допомоги. Країна, охоплена штучним голодом, не має жодних шансів отримати допомогу ззовні.

Натомість іншим народам кажуть: "У нас все чудово. Жити стало краще, жити стало веселіше. Це наші вороги вигадують. "І демонструють фільми, де колосяться ниви, столи вгинаються від наїдків, а підпилі кубанські козаки, свинарки і пастухи виспівують та витанцьовують. Нічого дивного у цьому немає: брехня та лицемірство найкраще вдаються акторам та митцям, приручених тиранами. Нерон був сам актором, Гітлер — оратором, а Сталін — вродженим комедіантом. Рано чи пізно кожна брехня зазнає поразки, але тим, хто помер, до того байдуже. Цифри лишаються історії. 1 мільйон померло від голоду в Ірландії 1846-47 р. р., 7, 5 млн. В Україні протягом 1932-33 років, 43 мільйони у Китаї внаслідок політики комуністичного режиму від 1955 по 1956 роки. Але політики не звикли брати уроки у свідченнях очевидців, та якимось не часто трапляється, щоб влада свідомо винищувала власний народ, який її годує. Однак, на землі

періодично повторюються жахливі речі, в які неможливо повірити, настільки вони абсурдні. Це — наче рак, що знищує перероджені ділянки, доки не уб'є всього організму. Очі не бачать, серце не чує. У історії знайдемо повно жахливих аналогій, що означає застосування випробуваного механізму поневолення людини людиною, і це не випадково.

Колись голод, епідемії, війни сприймалися як Божя кара, яку належить перетерпіти з похиленою головою, бо немає на світі жодної людини без гріха. Терпіння — велика річ. Воно допомагає зберегти людську гідність, коли її намагаються викоренити, і воно ж, коли його забагато, змушує цю гідність втратити. Бог, що зійшов на землю в образі абсолютного володаря., не є ні християнським, ні мусульманським, ні юдейським. Це — втілення зла, що лицемірно обдурює народи, і, зігнавши овець до купи, розтліває їхні душі. І яке має право розпоряджатись ними лише тому, що привласнило собі неіснуючий образ єдиної досконалої істоти. Коли зло розливається повсюди, потрапляючи у найглухіші закутки, то тоді воно починає заперечувати навіть релігійні святині, бо віра у Бога передбачає не лише терпіння, а й милосердя, молитву, шлях, який кожен обирає сам. Тоталітарна держава заперечує усі шляхи, крім одного, спільного для всіх. Уздовж цього шляху стоять шибениці, а на узбіччі лежать трупи замордованих — для постраху. Спробуй відстанути, перепочити, і тебе пристрелять конвоїри. Важко сказати де починається і закінчується цей шлях. Майже так само. як збагнути сенс існування. Людина створена для того, щоб милуватись красою буття, освітлюючи його власним розумом і почуттями. Але розвиток цивілізації, радше колонізації, на Землі свідчить, що людина продовжує залишатись біологічним видом, здатним до самознищення.

Масові убивства найчастіше безкарні і є частиною історії, яку легко переписати. Голод в Україні 30-х років двадцятого століття і через 50 років називали "тимчасовими труднощами колективізації". Лише через шістьдесят років зникла потреба приховувати правду.

Механізм штучного голоду в Україні був таким. Щоб загнати селян до колгоспів, на них наклали величезні податки (за кріпаччини це називалось оброк), а потім вилучили те, що залишилось". Червона мітла "повимітала з дворів останню зернину. Наставала зима і не було чого їсти. Заможніших, отже, небезпечних, вивозили у вагонах для худоби до Сибіру і викидали просто у сніг, на вірну смерть. Решта помирала з голоду у себе вдома. Найгірше довелось тим селам, які потрапили у "чорний список". Була навіть постанова ЦК КП(б) У "Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі". До окремих селян застосовували щось на кшталт "автодафе".

"Швець Марію привели у штаб і силували, щоб вона перед усіма говорила: "Я враг народу, згноїла хліб". Вона не хотіла, її страшно побили. Або намалюють ці слова на рогожі, зроблять ніби прапор і ведуть людей селом колоною під тим прапором", — згадує жителька Одещини. (26)

Багато сіл оточували військами, щоб люди не повтікали. Стріляли у кожного, хто шукав що-небудь їстівне на колгоспних полях. Весною 33-го року у Києві заборонили продавати хліб селянам. Але й цього виявилось замало. Запроваджено Закон про п'ять колосків, як його називали, згідно якого діти від 12 років, спіймані зі жменю колосків, карались ув'язненням до десяти років, а дорослі — розстрілом. Опухлі від голоду діти писали негнучкими кволими пальчиками: "Спасибі товаришу Сталіну за щасливе дитинство!"

Не можна сказати, що влада зовсім не цікавилась своїми громадянами. У Харків щотижня приходили зашифровані звіти, які одразу ж знищувались: "За п'ятидневку... місяця по... р-ну заготовлено (закуплено)... голов разного скота. Болеет по району ящуром... голов". (27) Розшифровувались вони просто: "заготовленные головы разного скота" — померлі селяни, а "больные ящуром" — випадки канібальства.

Серед тих, хто вижив, залишилось чимало таких, що виривали з дитячої руки жменьку квасолин і влаштовували аукціони майна розкуркулених, продаючи їхнім землякам старе лахміття. У одному селі люди склались, аби викупити кожух

і повернути його господареві. Так, ті, хто вижив, мовчали усе життя, але з різних причин. За правду могли посадити і через 30 років, і через 40. Нічого дивного, що нині українське село здеморалізоване, темне й ласе до чужого. Ціль Сталіна — знищити націю через основу її моральності, селянство, — досягла свого.

Таке вже було в історії. Голод в Ірландії середини Х 1Х сторіччя, коли померло більше 1 мільйона чоловік, а ще 2 мільйони покинули країну. Українські селяни не мали куди втікати. Їхні тіла, закопані як-небудь у бур'янах, балках, звалені в рови, давно стали землею. Але що може вирости на цвинтарі? У 1946-47 роках Ірландія була лише аграрним додатком британської метрополії: 6 / 7 населення працювало коло землі. То не була їхня земля. За несплату оренди селян виганяли з хати і полишали вмирати з голоду. Вони ставали ніким, тілом без душі. В Україні та Ірландії між собою багато спільного, вони завжди були колоніями, і мали мови, споріднені з мовами гнобителів. І прагнули звільнення, однак свободу кожен обирає сам і не кожному вона вигідна. Після такого нищівного удару, як голод, діти народжуються слабкими, боязкими, неспроможними до рішучих дій. Голод — найкраща зброя проти національного відродження.

Світ знав про їхню біду. На Західній Україні збирали зерно на допомогу голодуючим селянам, але через Збруч ешелон не пропустили. У портах Ірландії стояли баржі з зерном, а селяни пухли з голоду.

Який урок може винести народ, що пережив великий голод? Той, що і кожна людина, яка зазнала нещастя: її голос волає і завжди волатиме у пустелі. Їй немає звідки чекати допомоги. Співчуття не проб'ється через море, через гори, через кордони і колючий дріт. Тоді, коли насправді існують лише межі, накреслені самою природою та мирною працею людини: річки, стежки, ліси. Вони не розділяють, а урізноманітнюють світ. Так само почуття урізноманітнюють життя кожної людини. Безсилля — це штучна стіна, створена між людьми та суспільством, між людьми та владою. Безсилля виникає тоді, коли ти лишаєшся наодинці з купкою таких самих переляканих людей у місці, звідки не можна

вибратись, хай це навіть ціла країна, така, як наша Україна чи ще більший Китай. Вам не покинути її. Ви не вільні йти, куди завгодно. Наприклад, прийти до іншої країни і заробити там шматок хліба. Вас зразу ж визнають за чужинця, бо ви не так виглядаєте, не так розмовляєте, По цей бік кордону, і по той бік вас вважають за ворога. Нікого не обходить, що ви вмираєте від голоду, особливо, коли таких багато. Голод — це ніби покара за якісь негідні вчинки, це — найгірша розплата, бо вона зачіпає ще й ваших рідних, яких так само повільно убивають. Самотня людина зможе знайти більше їжі, але вона не матиме стільки життєвої снаги, скільки та, котра ділиться з іншими усім тим, що має, тому і заслуговує не лише співчуття, а й поваги. Канібалізм під час голоду — це не завжди божевілья, а цілком свідоме вирішення проблеми нестачі їжі. Канібалізм викликає жах і паніку серед людей, його не схвалюють ні церква, ні суспільство, хоча це, по суті, убивство з метою мародерства. Навіть сьогодні у деяких занедбаних цивілізацією куточках Землі люди поїдають людей з іншого племені згідно з ритуалами предків. Як і на війні, під час голоду, існують кати та жертви. Перші виконують обов'язок. Ніхто ніколи не пред'явить їм разунку, оскільки голод — це зброя тиха. Вона не стріляє і не ранить. Правда, майже завжди відомо, хто спричиняє страждання, але за життя до них не дістатися, а після смерті — кому це потрібно...Людина схильна довго пам'ятати дріб'язкові кривди, гострі слова, приниження, але коли йдеться про велике зло, вона розгублюється. Хіба можна докоряти Богові чи його земному втіленню, коли побутує думка, радше міф, ніби за найвищим злом приховується найбільше благо? Насправді, ті ідеали, за які найкращою платою є мільйони людських життів, нічого не вартують. Справедливість існує у кожному з нас. Вона не повинна комусь служити, не повинна шукати вигоди.

А що можна вдіяти, коли живеш у домі, де повновладний господар цілком розпоряджається тобою, і за непокору загрожує смерть? Незважаючи, що накази безглузді". Великий стрибок "у комуністичному Китаї призвів до великого голоду, що забрав на той світ 43 мільйони людей. Великий керманіч Мао Цзе

Дун, наслідуючи "батька" Сталіна, вирішив збудувати комунізм шляхом віддавання наказів. Оскільки вчення марксизму проголосило, що основою економіки має бути важка промисловість, потрібно було спершу збільшити кількість заліза на душу населення. Тому кожна сім'я мала здати власноруч виплавлене залізо. У Китаї селяни перетопили навіть знаряддя праці, аби виконати план. Замість того, щоб працювати на полі, вони плавили брухт у домашніх печах. Коли хліб не вродив, винними виявились горобці, які нібито поїли зерно. Цілий світ здивовано спостерігав над війною китайських комуністів проти птахів. Коли було знищено горобців, розплодилась сила-силенна гусені. Отоді й настав трирічний голод, найбільший за всю історію людства, прикмети якого однакові для кожної тоталітарної держави. Стало звичним поїдання тіл померлих. Цілі села вимерли повністю. Та само, як і в Україні, ніхто не виступив на захист селян, ніхто не допоміг їм. Як і в Україні, було видано свій закон "п'яти колосків": за об'їдання кори з дерев — 25 років ув'язнення у таборі праці "ляоґай". Як і в Україні, після індустріалізації та колективізації настала культурна революція, щоб дощенту знищити найменші прояви вільнодумства. Очолила цю акцію дружина Мао Цзе Дуна — Цян Цін. Червона гвардія, як і сумнозвісна інквізиція, палила книжки, вбивала інтелігенцію чи залишала її конати в таборах праці, що забрали життя щонайменше у 30 мільйонів чоловік. У нас були Соловки, Сибір, а у Китаї й досі існують табори ляоґай, які є джерелом дешевої робочої сили. Китайська іграшка, яку ваша дитина, можливо, зараз тримає у руках, створена голодними, приниженими людьми, які не мають майбутнього. На місце одного вмерлого від голоду завтра привезуть іншого. Ідея виховання працею могла виникнути лише у суспільстві, яке керується принципом: хто не працює, той не їсть. Такі гасла висіли в бараках ГУЛАГ у. За невиконання денної норми — розстріл, або зменшення пайки хліба. Рабовласники дбали про рабів, бо заплатили за них гроші. Добрий господар старається нагодувати худобу. Натомість у колективних господарствах і донині обкрадають корів та коней, а у голодні зими тварини вмирають. Ким є істота, коли вона не річ, не раб, тобто, коли вона не є товаром ?

Ким була людина у концтаборах гітлерівської Німеччини, у таборах ГУЛАГ у, в китайських таборах ляоґай ? Найперше, що спадає на думку, — н і к и м. А її мучителі — у с і м.

"Через деякий час усі в'язні були такі виснажені, що заточувалися на кожному кроці, наче п'яні. Ми думали тільки про те, як роздобути щось їстівне. Для роботи у хліві призначили нас чотирьох. Завдяки цьому ми мали більше їжі, але за це довелося дорого заплатити. Кожну з нас неодноразово гвалтували охоронці. І через якийсь час від нас залишилися самі шкіра та кості. Щоденно вмирало близько 15 в'язнів. Тіла померлих складали стосами і притрушували землею. Звідти йшов нестерпний сморід розкладених трупів. За рештки їжі, що часом лишалася на дні казана, зчинялися бійки. Охоронці вигадали розвагу — кидали на землю чайні поденки, на які накидалися знесилені в'язні.

В'язня, що звався Тубтен Дхардье. упіймали, коли він намагався надгризти литку трупа, кинутого в одну з куп. Охоронці тяжко побили його і почали допит. В'язень захищався, кажучи, що "нічого не зів", бо на трупі лишилася сама шкіра — а він був такий знесилений, що не міг її навіть прокусити.

Із 100 жінок вижили 4. Решта померли від голоду. ” — згадує колишня ув'язнена одного з таборів ляоґай. (28)

Коло п'яте: острови смерті

Хладік гадав, що за дверима — лабіринт переходів, сходів та кімнат. Дійсність виявилась трохи скромнішою: вони зійшли металевими східцями у дворик. Солдати — деякі у розстебнутих мундирах — перемовлялися, розглядаючи мотоцикл. Сержант глянув на годинник — восьма сорок чотири. Треба було чекати до дев'ятої. Хладік, почуваячись радше непотрібним, ніж нещасним, присів на ковбицю. Він зауважив, що солдати уникають дивитися на нього. Щоб скоротити очікування, сержант простягнув йому цигарку. Хладік не палив, але взяв — чи то з ввічливості, чи зі смирення. Припалюючи, він побачив, що пальці тремтять. Спохмурніло. Солдати розмовляли тихо, ніби при небіжчику. Хладік марно силкувався пригадати жінку, що стала прообразом Юлії Вайденау [...]

Солдати вишикувались. Хладік, ставши під стіною казарми, чекав залпу. Хтось занепокоївся, що кров може забруднити стіну. Засудженому наказали зробити декілька кроків уперед. Дурниця, але це нагадало Хладіку приготування фотографів. На скроню йому впала важка крапля дощу й повільно сповзла по щоці. Сержант викрикнув слово команди.

Хорхе Луїс Борхес "Таємне диво" (1944)

Серед людей існує дивний звичай карати інших людей на смерть і вважати це чимось справедливим та необхідним. Деякі народи, відчуваючи якийсь дискомфорт, воліють робити це ім'ям Бога, який може називатись Ягве, Ісус, Аллах, Ваал або ще якимось. Їм здається, що, позаяк Бог дав людині життя, то хай він його і відбирає. Ця думка не витримує критики. Мати дає людині життя, але її любов така велика, що вона нізащо не завдасть кривди власній дитині. Чому б у

Бога любов має бути меншою ? А як бути, коли Бог присутній у кожному з нас ? Тоді виходить, що ми засуджуємо самих себе. Справді дивно, коли кілька людей збираються й кажуть одному: ти помреш, бо винний. Не ми караємо тебе, а Бог. Іменем Бога (іменем держави) засуджуємо тебе до страти. Так само дивно, коли збігається юрба, щоб подивитись на чийсь смерть. Монтень колись писав про публічність смерті й прихованість народження, бо чомусь нікому не кортить подивитися, як людина з'являється на світ. Публічна страта, навпаки, комусь дає чимало втіхи, а інших просто змушують прийти, щоб довести власну лояльність.

Ритуал узаконеного вбивства є жалюгідним плагіатом жертвопринесення: площа, стадіон, поміст, жертва з табличкою на грудях, у білому балахоні з зав'язаними очима...Іноді останні миті життя засуджених фіксує фотокамера. Це зовсім не те, що фотокартки милих серцю небіжчиків, які посміхаються, "не знаючи ні дня, ні години. " Інша річ — обличчя тих, котрі знають, що через хвилину їх уже не буде. Уявімо себе на їхньому місці — цього досить, щоб відчути безмежний розпач Це так, наче сон про себе, похованого живцем: ти ще є, тобі боляче, але тебе уже немає поміж живих, і тому допомога не прийде... Здається, подібний сон — свідчення нашого таємного співпереживання, небажання миритись із силоміць обірваним життям. Але прокинувшись, ми бачимо себе у кімнаті з вікном і дверима, через які можна вийти. А повернувшись з публічного перегляду страти, намагаємось поводитись так, ніби прийшли з кіно. Ми відділяємо власні почуття від реальності, яку вважаємо нереальною, бо не хочемо її визнавати. Десь далеко лежить купа кісток і м'яса, яку кинуть до безіменної могили. Закон жорстокий не лише до страчених, а й до їхніх рідних: здебільшого, тіла не віддають родині для поховання. І не тому, щоб приховати сліди попередніх катувань. Це — теж частина ритуалу. Душа і тіло навіть після смерті повинні належати тій караючій істоті, яку слід би назвати Машиною. Як у театрі, коли з-під стелі з'являється *deus ex machina*, щоб навести лад серед нерозумних людських істот. Така безмежна влада над мертвими, напевно, викликала б у тубільців з

нецивілізованих країв думку, що тіла страчених з'їдають їхні вбивці, бо навіщо вони тоді потрібні...

У давнину уздовж доріг, якими ходили люди, стояли стовпи з повішеними, палі з настромленими головами, і це було звичним явищем, як і сморід розкладених тіл, для яких замало було смерті і безчестя за життя, то їх ще й забороняли ховати у землі. Це — теж ритуал, ритуал непоховання. Усе воно викликає жах лише тоді, коли бачиш вперше чи удруге. Із цього джерела, мабуть, виникли натюрморти *vanitas* з анатомічно точно намальованими черепами, скелетами, "танці Смерті". ціла культура смерті, що мала привчати людей до думки, ніби їхнє життя нічого не варте.

Зрештою, і сучасна медицина знаходить вжиток із тіл страчених. Мертве тіло є товаром, а не пожива для ворон та бездомних псів. Органи щойно страчених у Китаї експортують для трансплантації в країни Європи та Америки. Дисидент Пін Гу згадує страту у 1978 році 21 — річної Чун Гайюан:

"Коли ми під'їхали, солдати оточили нас щільним колом. Ми зняли Чунг Гайюан з вантажівки. Зазвичай тих, хто зволікав, ми підганяли кількома копняками. Але, оскільки тіло дівчини було млявим, як старий килим, її довелося вести попід руки. Ми мали багато мороки, аби вона улякла в належній "позиції смерті". Нарешті, після кількох невдалих спроб, нам вдалося встромити її коліна в пісок.

За моїм сигналом заступник командира карного батальйону вистрелив їй у праву скроню. Тіло дівчини полетіло вперед, мов стеблинка, зірвана подмухом вітру. Троє чи четверо військових лікарів негайно забрали тіло до закритого авто. З операційного столу кров спливала потоками. Один з хірургів кричав:

— Швидше, вона вмирає !

Після того, як нирки було вийнято, тіло кинули просто на землю..." (29)

Під час такої операції "людина ще жива і її залишають вмирати з пошматованим тілом. У книзі "Пекло червоних імператорів" Кшиштоф Лозінський наводить ціни 1995 року, за якими продавалися людські органи з Китаю: легені — 38. 000 DM, печінка — 225. 000 DM... (30) Уявіть, скільком людям врятували життя китайські комуністи, коли смертна кара у цій країні присуджується навіть за крадіжку худоби, чи зберігання крамольних книг. І скільки вони зробили на цьому грошей... І на що були витрачені ці гроші. Звичайно, з такою метою вигідно страчувати найперше молодих і здорових. Ні для кого не є таємницею, що смерть вигідна матеріально. Власнику похоронного бюро, донощику, катові, навіть тим тихим громадянам, що не здатні й мухи скривдити. Особливо, пересічним громадянам. Їм буде спокійніше спати і плодити майбутніх жертв та їхніх катів. Тому держава мусить сама скасовувати смертну кару, бо жоден референдум не схвалить це скасування. І робітник, і вчитель, і домогосподиня у переважній більшості скажуть: "У деяких випадках смертна кара таки необхідна." Наприклад, для особливо небезпечних злочинців, маньяків (тобто психічнохворих). Тоді давайте убивати неповноцінних людей, як це робили фашисти під час Другої світової війни, винищуючи цілі лікарні. Коли Божа заповідь каже "Не убий", то здійснюється один з найголовніших законів Всесвіту, тому ненависть є настільки небезпечною, що вважається смертним гріхом. Якби люди бодай трохи не боялися порушити ці закони, де були б ми нині ?

Монтень наводить факт з хроніки Кромера "De rebus Poloniae": "Розповідають про Вітовта, князя Литовського, що ним колись був виданий закон, згідно з яким засуджені на смерть злочинці повинні були власноручно виконувати над собою вирок, бо він не розумів, як це "невинні треті особи можуть брати участь у людинобвистві чи примушуватись до нього." (32)

Трохи дивний закон для п'ятнадцятого століття, правда ? Але ще дивнішим видається те, що суддя чомусь сам не виконує вирок, а доручає це третій особі. Мені це теж важко збагнути. Але люди не замислюються над такими простими речами. Їм вистачає дотримуватись закону, який самі люди придумали, а не

Вищої справедливості. У таких законах на першому місці завжди філологічна узгодженість. Будь-яка професія — це лише робота, яка повинна підтримувати життя, а не нищити його. Тому у давнину кати вирізнялись серед інших людей одягом, атрибутами, певною ізоляцією від громади. Вони викликали страх, обридження, хоча були лише виконавцями.

Проте законодавець, суддя, які створюють і застосовують закони, спрямовані на знищення живих істот, виглядають навіть дуже поважно і вважаються майже священними особами, як колись жерці. Так вони захищаються від сумнівів людини, яка відчуває, що її вчинки суперечать самій природі. Єдина святість, що існує у Всесвіті, це святість життя, зростання, вдосконалення. Наука вважає Всесвіт обмеженим у часі. Це всеодно, що повторити "Оскільки Бога немає, то все дозволено!" Але Всесвіт не один, і ніхто з людей не став ще свідком його кінця. Наше життя дуже коротке, ми ще не сягнули такої досконалості, аби усвідомити, що самі вигадали смерть і прирекли на неї усе існуюче.

Усі люди — смертні.

Кай — людина.

Отже, Кай — смертний.

І мусимо з цим жити. Пам'ятаю свій дитячий відчай, коли дізналась, що колись помру. Мені хотілось безкінечного життя. Смерть абсурдна, коли не миритися з нею. Я щосили чинила їй опір, виокремивши себе з поміж інших людей, що є смертними. Я шукала виходу лише тому, що не хотіла, аби моїм життям розпоряджався хтось інший. Відколи людина повірила у смерть, відтоді намагається побороти її.

Страти — це глузування над смертю і над життям, спроба принизити велич буття кожної істоти, навіть найнепримітнішої. На ката надягають маску,

каптур, поміст застеляють. На нього підіймається священник, щоб востаннє підготувати засудженого до смерті. І священник, і кат, і юрба сприймають це

дійство, як щось невідворотне. Втім, вони бачили його не один раз і можуть лише порівнювати з іншими виставами, як затяті театральні. Засуджений для них у кращому випадку — вчинок, адже карають не людину, а вчинок. Тіло засудженого болить після катувань. Упродовж ув'язнення і розслідування людину, яка зараз стоїть на помості, намагаються відмежувати від інших людей, примушують змиритися з думкою, що їй не вдасться змінити власне життя. Однак, надія живе найдовше, аж до останньої миті. Засуджені поведуться по-різному: одні стають нечутливими, інші охоплені тваринним жахом, є такі, що жартують або проклинають. Тому зручніше зав'язувати їм рота і затуляти лице. У Китаї жертву обв'язують мотузкою так, що від найменшого поруху їй стискає шию і перехоплює подих.

Напевно тільки приречений на страту розуміє моторошну глибину вислову "смертна людина". Чим ближче до страти, тим щораз більше звужується коло подій. Іноді таке існування триває роками, часом лише кілька годин. Але навіть миті вистачає, аби переглянути власне життя, яке уже не вдасться змінити.

Ті, хто вважають, що без страт не обійтися, нехай самі пройдуть останньою дорогою разом зі смертником та його катом. На якомусь відтинку тінь стане плоттю і вони відчують абсурдність і нелюдськість цього дійства. Незалежно від способу, місця і атрибутики самої страти, вона не є покаранням, а людинобивством, у якому бере участь ціле суспільство і кожен зокрема. Суха, філологічно виважена, мова карного кодексу, що пролунає у суді, не потребуватиме емоцій, коли дізнаєшся, за що у наш час страчують людей, окрім тих п'яти колосків, про які я вже писала у попередньому розділі.

Отже, за що страчують людей на планеті Земля ім'ям Бога чи держави? Багато людей вважає за необхідне страчувати убивць, що є відгомонам кровної помсти: життя за життя. Так вважають ті, хто часом спересердя можуть сказати до когось "я тебе вб'ю", але ніколи цього не роблять. Втім, не вони судять, а закон. Цей закон, який так усі поважають, мав би боронити права людини, а найпершим правом кожного з нас є право на життя. Захищаючи одних, він

позбавляє захисту інших. Якщо закон — це Абсолют, то суддя — жрець. Правда він не має божественного походження і йому властиві недоліки, часом дуже прикрі, наприклад, схильність брати хабарі. Водночас, судді, присяжні, адвокати та інші правники не повинні мати людського співчуття. Вони анатомують вчинок обвинуваченого, як вівісектори, і чим вправніше роблять це, тим вищий їхній авторитет.

Уявімо, що вчора у країні існувала ще смертна кара, а сьогодні її скасували. І всі суди цієї країни мусять змінити форму покарання за той самий вчинок. Післязавтра знову відновлять смертну кару і когось пошлють на ешафот. Невже вони змінилися за одну ніч? Виконавець — це не людина, а знаряддя чиеїсь волі, ї не відповідає за власні дії, навіть, якщо вони відбирають у когось життя. Відповідає за них абстрактна персона, обличчя якої ніхто не бачив, чи богиня правосуддя із зав'язаними очима. Від такого видовища починають тремтіти ноги і руки безсило опускаються. Хто нас переконає, що це лише ілюзія?

Є люди, які принципово проти страт, але воліють бачити вбивцю на електричному стільці, щоб він не убив ще когось. Вони по-людськи бояться.

Але страчують і за "державну зраду" або "зраду Батьківщини", хоча це влада уособлює Батьківщину, а влада — щось таке тимчасове, нав'язливе, навіть осоружне. Завтра вона зміниться і вчорашній злочинець стане мучеником-героєм. Та життя йому уже не повернеш. Отже, страчують за погляди, що не узгоджуються з поглядами більшості.

Страчують за фальшування грошей. Це — класична кара. Колись фальшивомонетників варили живими у казані з олією, бо вони сміли конкурувати з державою... У Радянському Союзі підробка грошей вважалась смертельним злочином. Убивця заслуговував більше поблажливості, ніж той, хто брав на себе обов'язки Монетного двору. Люди — дивні істоти. Вони воліють втратити життя, аніж маєтність. Вони стають незмірно жорстокими, коли хтось посягне на їхню власність.

Страчують за розтринькування грошей (у великих розмірах), за хабарництво... Якщо кожен з нас у душі не проти мати вдома портативну машинку для друкування грошей, то нині заздрість ладна розтерзати кожного, хто розбагатів. "Заздрість, купівля непотрібних речей, балаканина", як писав ще у 60-і роки російський фантаст Іван Єфремов, є ознаками сучасного суспільства. А тепер ці слова, вимовлені ніби між іншим, засяяли погрозливим червоним світлом на мурах людської цивілізації. Коли хтось має гроші, вони не зникають після його смерті, а перетікають з одних рук в інші. Вони, як матерія, якої не більше і не менше, бо це призвело б до загибелі Всесвіту. Так само грошей не більше і не менше, але їхній рух., переливання, знищують на своєму шляху людей. Грошові відносини між людьми — це хвороба, яка почалась з ілюзії, ніби багатство здатне зробити людину досконалою істотою. Жертви грошових відносин вигідні державі, бо їхнє майно переходить до неї. Правда, держава — це лише символ, а суть її складають торгівці людьми, чиї обличчя покриті маскою лицедіїв.

Мабуть, інквізиція не протривала б від тринадцятого сторіччя аж до вісімнадцятого, якби не була економічно вигідною. Насамперед церкві, що забирала левову частку майна засуджених і страчених, а також донощикам, що отримували певний процент. Без них нелегко було б відшукати достойних єретиків, тобто заможних. Завжди найкраще виживають ті, хто не має нічого, не бажає працювати, живе лише миттю. Для таких навіть шибениці шкода, бо вистава, що називається стратою, потребує коштів.

Смертна кара найбільше лютує в країнах, де відсутня повага до громадян, і розслідування злочинів є лише наперед відомою формальністю. Кількість смертних вироків створює видимість боротьби зі злочинністю для публіки, щоб не задавала зайвих питань. Ідеал такої держави — контрольована мовчазна маса людей, яка не піддає жодному сумніву усе, що відбувається довкола і всередині неї. Кожен лідер такої держави — новітній Чингізхан (не історичний, а символічний). Гітлер, Сталін, Мао — князі пільми, що терором та брехнею зуміли виховати таку масу. Найбільшими ворогами вони вважали тих, хто мислив

самостійно, і знищували їх з допомогою легіону донощиків. Їх уже немає, але рабство духу лишилося.

Офіційно відомо, що нині 60% смертних вироків по всьому світі виконується у Китаї. Насправді ця число значно більше. Широка громадськість з інших країн навіть не уявляє собі, що таке китайський Карний кодекс. Як правило, у Китаї не ведеться розслідування, зізнання вибиваються тортурами, підозрюваний не має жодних прав. Смертна кара присуджується за крадіжку корови, за розповсюдження порнографії, контрабанду цигарок, за порушення правил дорожнього руху, за зберігання маленької дози наркотиків, за навчання деяких видів спортивної боротьби, за приналежність до нелегальних таємних організацій... Але й цього мало. Тих, хто перебуває у таборах, іноді примушують підписати документ "Прохання про виконання екзекуції у зв'язку з визнанням провини". (33) Таке може лише приснитися: засуджений сам просить себе стратити, оскільки не піддається превихованню.

При тоталітарних режимах полюбляють страчувати з нагоди державних свят. Давній звичай, що колись називався жертвопринесенням. Десь вбивали тварин, десь людей, обираючи найкращі екземпляри, щоб не підсунути богам непотріб. Втім, релігія у комуністичному суспільстві сама стає жертвою. Саме проповідування її карається смертю. Бо, як би вона не намагалась мирно співіснувати з владою, основи віри суперечимуть насильству, фарисейству, політичному фанатизмові. Коли ж церква намагається стати над державою, вона сама стає неконтрольованою каральною інституцією, бо владу можна змінити, а віру — ні. Іменем Бога вбивати значно легше

У сучасних ісламських країнах крім державного карного кодексу існує ще й коранічне право, яке не займається такими дрібницями, як адвокатський захист, суд присяжних, розслідування злочину, і годується коштом релігійного фанатизму, який приносить відчутні дивіденди. Ця благородна суворість, піклування про моральність народу має на меті зберегти чистоту релігії та національну самобутність, захистити ці коштовності від розтлінного впливу

Європи та Америки. Але чи це часом не дорога до пекла ? Жорстокість має один наслідок — самознищення. Вона відкине будь-яке суспільство назад і призведе до фізичної та духовної деградації. Зло не має небесного походження. Його коріння проростає від відчуження. Відчуження є Альфою і Омегою зла. І знову ж таки найбільше вражає не саме існування узаконеного вбивства, а ті злочини, за які нині карають смертю. Деякі з них у Європі навіть не вважаються порушенням закону. До речі, в ісламських країнах до езекуції запрошуються громадяни, чого немає навіть у Китаї, де стратами займаються професіонали. Так-от, коранічне право передбачає смертну кару за позашлюбний зв'язок, некоранічне одруження, відступ від ісламу, гомосексуалізм, який дуже поширений на цих теренах. Найбільше смертників серед жінок. Їх можуть стратити за носіння штанів, публічне оголення волосся, розмову з незнайомим чоловіком, за купування овочів "сексуального вигляду "(наприклад, огірків)... У Саудівській Аравії, Іраку, Ірані навіть іноземця можуть стратити, якщо знайдуть у нього хрест чи Біблію.

У Бангладеш виникли спеціальні ради сіл, які втілюють у життя коранічне право, засуджуючи на смерть і тортури своїх земляків. Їм не потрібні ні адвокатів, ні слідства, щоб закопати обвинувачених у землю по шию і закидати камінням, лише за те, що чийсь шлюб визнали некоранічним. Нам здається, що це все у далекому минулому, а, виявляється, ні. Це як розкопана могила померлих від чуми, що раптом стає небезпечною і знову сіє смерть. Лінчування, самосуди. позасудові страти під час війни, убивства на замовлення — вироки, які не скасуєш, на які не подаси апеляцію. Влада дивиться скоса, але нічого не робить, щоб припинити подібні насильства, бо сама чинить те саме іменем закону. Врешті-решт, держава лінчує власних громадян, бо її правосуддя не є bastionом справедливості. Це — радше утопія. За один, дійсно скоєний злочин, можуть присудити смертну кару або виправдати підсудного. Слідчі помилки коштують життя багатьом невинним. Нещодавно у США губернатор штату Іллінойс запровадив у себе мораторій на смертну кару, виявивши, що 13 чоловік з 14 засудили помилково. (33)

Чого варте покарання, коли воно виглядає на помсту і має на меті принизити людську гідність ? А, власне, саме у цьому полягає суть сучасних каральних систем. Наприклад, у багатьох ісламських країнах на суді оголошується не один, а кілька вироків, жорстокість яких зростає поступово: спочатку кілька років в'язниці, потім покарання батогами, а на сам кінець — страта. Смерть — це ще не все. Вона має бути болісною і повільною.

Ми часто розмірковуємо над тим, як згубно впливає цивілізація на довкілля, погоджуючись з тим, що втрати неминучі. Значно рідше нас обходить негативний вплив суспільства на особистість: як воно ламає їй вдачу, ліпить з неї потрібну річ, привчаючи до думки, що бути товаром — почесно. Рано чи пізно це мало статись. Протестантизм був реакцією на всевладність інквізиції, звільнивши людину від прокляття нікчемності та приреченості, але для гідності — замало матеріальних статків. І досі людина не знає, для чого вона існує, куди йде. Ця невизначеність породжує для неї безліч варіантів, і ще більше хибних думок, бо відомі лише ті, хто пройшов половину шляху й повернувся назад. Через оту невизначеність усе піддається сумніву. Адже, якщо ми дожили до сьогоднішнього дня, значить, обрали вірний шлях. Отже, вірною є думка, що смертна кара стримує злочинців, як і будь-яке інше суворе покарання. Слід зупиняти злочинність саме збільшенням покарань. Колись за дрібну крадіжку випікали тавро на чолі й відрубували руку. Чому б зараз не розпинати злочинців на пострах іншим, не кидати у них камінням, бо це дуже дієвий спосіб ? Справді, таке видовище вражає, але не самих злочинців, а порядних громадян, доки вони не звикнуть до вигляду крові. Але завжди у надрах жорстокого існування існує та сила, яка береже вогник любові, гідності, поваги до життя... Це вона, а не репресії, не технічний прогрес, не історичні реанімації не дає світові людей знищити себе. І такий опір існуватиме завжди.

Коли кажуть: шкода, втратили не того, кого треба, хіба не всеодно, у кого відібрали життя ? Ні, прихильники узаконених вбивств вважають, що потрібно страчувати винних, а невинних не можна. Карають вчинок, а не людину. Часом за

дрібницю, часом за дуже поважний злочин. Людей не вельми цікавить, кого саме страчують: підлітка, жінку, психічнохворого, бідного чи багатого. Цю жінку страчують за те, що вона якось не одягнула паранджі, а цього чоловіка за пограбування банку і вбивство поліцейського. Чомусь люди, які доводять необхідність смертної кари, не замислюються, що коли, наприклад, у Саудівській Аравії відмінять страти, обоє цих людей залишаться жити, і ніколи не буде заповідано смерті справді невинному.

Насильство починається непомітно, але, отримуючи поживу від суспільності, на половині шляху через нього раптом починають гинути люди, виникає недовіра серед живих.. Мабуть, не слід шукати опертя в минулому, а оновлення у майбутньому, бо те, що ми оберемо сьогодні, значно важливіше. Наші очі — несправжні. Це — вузька шпаринка, через яку ми дивимося на світ, вигаданий кимось, де навіть жорстокість якась несправжня, відчужена від нашого сумління. Тому нам цікаво спостерігати за жахливими речами, які роблять інші, чужі. Підсвідомо відчуваємо, що перебуваємо на межі, яка розділяє буття від небуття, але реально існуємо в сірих сутінках нашого вузького поля зору, боючись визнати, що ми є частиною величезного океану подій, вражень, настроїв, де можна почути биття кожного серця, де кожен звук залишає слід на поверхні і глибині перед тим, як сягнути дна і зробити на ньому знак.

Вузьким зором ми бачимо не людину, а певний тип, керуючись поверховими враженнями та всепроникаючою громадською думкою. Людина, засуджена до страти, це лише засуджений вчинок. А громадська думка підказує: ворог, якого треба позбутись, щоб ти жив спокійно. Але якийсь крайчик, острівцець, що міг би стати материком, охоплений жахом, бо ти знаєш, що ота людська істота зараз безмежно самотня, більше мертва, ніж жива. На мить навіть стаєш нею. Страх змушує тебе тікати, але не від того, що це подзвін і по тобі, а перед чорною дірою непізнаного, жахливого, нелюдського, яка погрожує всмоктати у себе такі звичні, домашні сірі сутінки. Той, хто виконує вирок, уперше, мабуть, відчував те саме, але потім знайшов у собі матеріал, аби

збудувати стіну задля власного спокою. Власне, тому людське життя таке складне, що ми шукаємо захисту, ховаємо душу до мушлі, бо кожна людська істота — наша потенційна загроза, а кожна інша істота — ні, ось чому ми так тужимо за природою. Той, хто живе у ній, відчуває себе нею, поєднаний плоттю і душею, не має страху. Не суттєво, чи живе він серед людей, чи серед звірів. Страждання і смерть для нього лише миті існування, які треба перетерпіти. Це зовсім інше, ніж безпорадне отупіння, з яким засуджений йде до місця страти, де його чекають кат і спостерігачі. По суті, вони складають єдине ціле: злочин і покарання, жертва і вбивця, кат і лікар. Раніше любили страчувати на світанку, коли ще не зійшло сонце, щоб не потрапити під його світло, не осквернити божественної суті, адже сонце світить однаково усім, не вважаючи це благом. Добро і зло — вузькі поняття. Обираючи між ними, ми аргументуємо власний вибір якимись тимчасовими явищами. Людина здатна виявляти надзвичайну гнучкість і безпринциповість, коли йдеться про суспільні стосунки. Сьогодні вона каже стратити, а завтра помилувати. Присяжні на суді в одному кінці міста визнають підсудного винним у вбивстві, а в іншому можуть визнати невинним, залежно від складу лави присяжних. У одному випадку засуджений опиняється на електричному стільці, у другому — на волі. Закон, який усі повинні поважати, на практиці виявляється оманом. Скількох невинних було страчено лише тому, що їм не повірили, і вони стали іграшкою політичних амбіцій! І скільки їх ще буде, доки людство не перестане вбивати іменем Бога чи іменем держави. Коли страждає невинний, небо падає на землю і розбивається вдружки. Коли винний корчиться у передсмертних муках, ніхто не радіє і не плеще у долоні, бо чужі муки — це не сатисфакція, і не розв'язання проблеми. Як пишуть у детективах, кому вигідна чиясь смерть, той і вбивця. Страчують не найгірших, бо тоді б механічно зменшилось число злочинів. Страчують психічнохворих, тих, хто не може себе захистити ні владою, ні грошима, страчують врешті тих, хто вирізняється серед інших.

Інквізиція, тоталітарні режими Гітлера, Сталіна, Мао, ісламський фундаменталізм викастровують власні народи, яким будуть потрібні століття, щоб відродитись. Масовість жертв не так вражає, як поодинокі страти у країнах, де нібито панує демократія. Смертні вироки, що виконуються там, вважаються ніби найвищою мірою соціального захисту, що заспокійливо діє на громадян середнього достатку, які цінують власне життя і воліють не ризикувати. Дуже мало людей усвідомлює, що гуманних убивств не буває, що за кожне життя потрібно боротися до останньої хвилини. Але з огляду на поодинокі вибухи насильства і жорстокості, спровокованих суспільною фальшю та лицемірством, у суспільстві, де благочинність шита білими нитками, і є лише засобом боротьби за владу, а також чорною масовою індустрією розваг, люди воліють бачити злочинців мертвими. Мертвих не треба годувати за ґрати. Це дорого для платників податків. Держава неспроможна захистити громадян, попередити насильство, бо сама вкрай жорстоко поводить з засудженими.

...Майже 77 % американців вважали, що Тімоті Маквей повинен померти. Його стратили у в'язниці штату Індіана за організацію вибуху в Оклахома-Сіті 1995 року, внаслідок якого загинуло 168 людей. Від моменту вибуху до страти минуло шість років. Страту транслювали по місцевому телебаченні, безпосередньо за нею спостерігало 30 чоловік. Маквея стратили за допомогою смертельної ін'єкції.

Напередодні страти Маквей сказав одному зі своїх адвокатів, що шкодує за жертвами, до яких призвів вибух, але не вважає власні дії невірними. Він підірвав біля адміністративної будівлі в Оклахомі більш ніж три тонни суміші нітратів з соляркою, щоб провчити федеральні власті за аутодафе під техаським містом Уейко, де згоріло близько 80 сектантів, а також за інші трагедії, котрі вважає проявами державної тиранії.

Як розповідють свідки, упродовж усієї процедури страти Тімоті Маквей залишався спокійним. Знаходячись у спеціальному кріслі, він подивився у очі кожному з присутніх. Не кажучи ні слова, помер з розплющеними очима.

Останні слова, які почув у житті Тімоті Маквей, були: "Ми готові". Після цього невидимі кати відкрили крани у трубках, по яких у тіло потік смертельний коктейль з трьох інгредієнтів. Замість передсмертної заяви був розповсюджений текст поеми Вільяма Хенлі "Invictus", що закінчувалась словами: "Я — володар своєї долі, я — капітан своєї душі." (34)

Тоді, як ціла Європа відмовилась від страт, у США продовжують вбивати людей іменем американського народу. Одні види страт вважаються більш гуманними, інші — ні.

Процедура страти на електричному стільці передбачає репетицію страти, оскільки дуже часто техніка не спрацьовує, роблячи смерть надзвичайно болючою. Іноді засудженого охоплює полум'я і він горить живцем.

Існують досконалі й недосконалі засоби убивства, дорогі та дешеві. Електричний стілець, витвір американської цивілізації, належить до священних знарядь помсти у Сполучених Штатах, як гільйотина у Франції. Із наближенням новітніх часів з'являється тенденція до того, щоб зробити страти швидшими і менш урочистими. Однак, людина, яка все більше усвідомлює себе особистістю, зазнає перед стратою і під час неї щораз більшого стресу. До останньої миті вона сподівається, що страту відмінять. У випадку з Тімоті Маквеем ФБР напередодні надіслало документи, які могли б пом'якшити вирок, але їх зумисне не передали до суду.

Засуджений може знаходитися у камері смертників навіть 10 років, але навіть тоді не зникає ймовірність судової помилки, особливо, коли адвокат працює безкоштовно. Доля окремої людини не може довго хвилювати сторонніх.

Невідворотність страти робить це покарання ще більш жорстоким. Що діється з людиною в очікуванні того дня, коли їй подадуть останній сніданок, а тоді одразу ж вручать тіло машині смерті? Вона пробує не думати про це. Чим більше минає часу, тим далі відходить вона від вчинку, за який мусить заплатити власним життям. Але навіть, якщо вона й досягнула глибини власного падіння, розкаялась, докорінно змінилась — всеодно ніщо не врятує її. Просто тоді

стратять уже іншу людину. Прихід нового губернатора, політичні ігри можуть допомогти уникнути страти, чи навпаки — пришвидшити її. Найогидніше, коли людське життя, яке має універсальну цінність, стає залежним від політичних ігор. Страти здійснюють поміж вечірок, офіційних бенкетів, виборчих кампаній... Смерть тепер виглядає, як кадр з художнього фільму, особливо, коли її транслюють по телебаченні. Кати — це усміхнені дужі хлопці без тавра на чолі. Вони отримують зарплатню, і той, хто краще робить своє діло, не викликаючи зайвих страждань, заслуговує поваги майбутніх жертв. Нехай рука їхня буде твердою, щоб не підсмажила, викликала одразу параліч серця і втрату свідомості. Кат не усвідомлює себе убивцею, засуджений також не бачить у ньому вбивцю. Колись родичі жертв давали катам гроші, щоб задушили нещасних перед тим, як їх палитимуть. Біль ніколи не зникає, ні замолоду, ні у старості. Лише одиниці можуть його терпіти, але це ще не означає, що їм менше болить.

Чому людина мусить покидати цей світ у жахливих муках ? У самому покаранні є щось таке, що не має сенсу, Адже покарання не може виправити, зупинити чи скасувати вчинок. Покарання — це прокляття людського роду і, якщо вірити Біблії, ми усі є нащадками Каїна, першого людиновбивці. Убивство брата розв'язало йому руки, показавши, що можна знайти найлегший вихід із ситуації, заподіявши смерть істоті однієї з тобою крові. Прихильники смертної кари не хочуть думати ; ними володіють страх і помста. Вони відчужуються від Бога, який не може бути убивцею. Бог не стане їсти тіла власних дітей, не грітиме серце біля багаття, у якому згоряють живі. Дуже давня хибна думка, що убивство може бути доблесним вчинком, так вросла у людську ментальність, що виплекала інстинкт самознищення. Людина підсвідомо не хоче жити у світі, який змушує її вбивати, щоб не бути убитою, або весь час ховатися і чинити зло, аби замість неї убили когось іншого. Вона навчила боятися навіть тварин. У деяких випадках воліє убити саму себе, бо смерть, заподіяна власною рукою, не така болісна.

Із таким тягарем ми усвідомлюємо, що йти далі звичайним людським шляхом дедалі важче, а то й неможливо. Жорстокість викликає у нас жах і відчай,

тому ми воліємо про неї знати якнайменше. Нам не потрібно знати, що поруч з електричним стільцем, розстрілом існують інші засоби, з допомогою яких держава розправляє з підданими. Доки існує жорстокість закону, доти ми не громадяни, а підданці.

Підлеглими можна назвати солдатів, що служать у армії. У Радянському Союзі засуджених розстрілювала ціла команда, без спостерігачів. 10-12 чоловік за лічені секунди перетворювали живе тіло у криваве м'ясо. Так роблять і досі у мирний час в мирних країнах. Кожна гвинтівка випускає 10-12 пострілів.

Під час Другої світової війни обидві воюючі сторони своїх полонених ставили у ряд так, щоб одна куля могла пройти через потилиці кількох осіб, п'яти чи шести. Це робилося з метою економії боєприпасів і часу. Страчували, не знаючи ні імен, ні вчинків. У деяких країнах ісламського світу та у Китаї так поспішають зі стратами, що суд триває лише кілька хвилин і страчують майже одразу. Немає довгих судових засідань, полеміки у пресі, демонстрацій протесту чи натовпу лінчувальників... Для тоталітарних режимів характерні таємні страти, але у Китаї, окрім таких існує ще вид публічних страт на стадіонах з нагоди державних свят, як особливий терор населення. Перед екзекуцією засуджених тримають у камерах смертників, скованих кайданами по руках і ногах. Це може тривати від кількох днів до кількох місяців. Перед стратою їх провозять або ведуть вулицею з дошкою на грудях, яка містить прізвище і ґатунок злочину. На вічі їх будуть ганьбити і принижувати на очах натовпу. Дітей цілими класами привозять на стадіон подивитись на ворогів народу. Іноді після віче кілька десятків засуджених вбивають просто на стадіоні.

Страта відбувається за принципом конвейєра. Шеренга приречених стоїть на колінах з руками, зв'язаними за спиною. У них застромлено дошку з прізвищем та коротким описом злочину, що на метр виступає понад головою. Кат забиває пострілом у потилицю. Інші стежать, як наближається їхня черга. Після страти дошку прекреслюють червоною фарбою. Списки страчених розвішують у людних місцях. (35) Завтрашніх мертвих ведуть вулицями і перехожі проводжають

їх поглядами, повертаючись до праці, що є не тільки засобом існування, а й свідченням відданості справі комунізму. У пересічного китайця навіть свято викликає понурий страх, бо його примушують радіти, беручи участь у жертвопринесенні людей комуністичному Молохові.

Найбільше вражає те, що в одному місці планети людина є упослідженою істотою, а у іншому почуває себе незалежною і всесильною. Цим людям не лише важко зрозуміти один одного, а й повірити в існування своєї протилежності. Кожна людина може зробити вибір між добром і злом, але бувають випадки, коли вибір робити уже запізно, бо над душею уже настільки познуцались, що вона починає сама підтримувати і благословляти нелюдяність. Жорстокість стає частиною її релігії.

...На площі у центрі Тегерану (Іран) двох молодих жінок прив'язують до спеціальних паль. Кат натягує їм на голови мішки з білого полотна. Буденно гуркочучи під'їжджає вантажівка з двома причепами каміння. На землі проведена лінія, за якою стоять люди. Кожен бере камінь у руку і по черзі кидає в жінок. Через дві години на із паль звисають шматки закривавленого м'яса. (36) У християнина, напевно, зринають у пам'яті слова Ісуса, сказані майже дві тисячі років тому: "Хто з вас без гріха, хай кине в неї каменем." Навіть сьогодні людей забивають камінням, закопують живцем у землю, розпинають на хресті. Такими способами страчують у Іраці, Афганістані, Пакистані, Бангладеш, Саудівській Аравії, Ємені, Судані... Згідно з принципами коранічного права, страта є покаранням, яке має перед смертю завдати людині якомога болісніших страждань. Четвертують повільно, без порушень життєво важливих органів. Окремі приписи вказують, на якій відстані повинні стояти езекутори, якого розміру та ваги мають бути камені. У випадку скидання з кручі, то вона повинна бути такою, щоб засуджений не помер відразу, але й не вижив.

Сучасний хрест-розп'яття має вигляд стовпа з перекладиною на висоті 130 см. Засудженого прив'язують за руки й тулуб, залишаючи ноги вільними. Смерть

настає від задухи, бо довго вистояти на зігнутих ногах людина не може. Агонія триває до кількох днів.

Існує хибна думка, ніби люди зі Сходу мають зовсім іншу ментальність, ніж люди із Заходу. Що їм добре жити за приписами Корану чи партійного керівництва, бо у них мислення, як у мурашок, колективне, і тому фундаментальні людські права не відповідають їхнім традиціям, а спосіб життя захищає від розтлінного впливу західної цивілізації. І що у них зовсім інший шлях розвитку. Але кожний шлях кудись веде. Якщо він не веде до розквіту людської особистості, зупиняється на якомусь середньовічному рівні, то призводить до загнивання. Найортодоксальніші ісламісти чи комуністи ніколи не дотримуються тих правил, які нав'язують іншим. Вони глузують над ними, як боги, і їх можуть засудити лише по смерті, а, буває, не засуджують ніколи. Натомість з'являються романтичні міфи про те, що от при Сталіні були порядок та дисципліна, а жертв не можна у такій ситуації уникнути... Десятки мільйонів жертв !

У кожної страти є власний ритуал, бо вона залишається жертвопринесенням. Ритуал таємний чи призначений для глядачів. І метою його є не навіювання страху на непокірних, а гординя — вихід за межі повноважень людини, як біологічної та суспільної істоти. Людина, як духовна істота, має вибір сприяти життю чи знищувати його. Вона так заплуталася між добром і злом, що варто було б позбутися цих хистких понять. Втім, людські вчинки зумовлені не моральним, а суспільним вибором, коли кожен воліє пожертвувати чужим життям, аби не втратити власного, і називає це необхідністю. Багато хто з нас волів би бути для себе і ще для когось маленьким богом, але не вміє і не знає, як це зробити. Альтруїзм завжди викликає асоціації зі слабкою м'якосердою істотою, яка допомагає ще слабкішим за себе, тому викликає неприємну іронічну посмішку на наших устах. Тим часом завдавати біль при покаранні вважається потрібним і справедливим.

Незалежний суд досі вважається єдиним найкращим способом досягнути справедливості, але жодний суд не здатен досягнути вищої справедливості —

допомогти винному усвідомити і виправити власну провину. Суворість — це не жорстокість, яку зупинити так само важко, як зубний біль.

Жорстокість не закінчується і після страти, певно, щоб прогнати привидів замордованих. Убивці не люблять витратити гроші на похорон і йти за труною в жалобі. У демократичних країнах родичам іноді віддають спалені останки страчених, але роблять це не вельми охоче. Віддають також усякий дріб'язок, що називається особистими речами.

Найчастіше страчених закопують на пустирях без позначення могили, як здохлу худобу. Звісно, родичі не мають жодних шансів колись прийти на місце поховання. У них вистачає власних проблем. Деякі змушені переїжджати, навіть міняти прізвище, вони завжди будуть під підозрою.

Серед тих, хто пливе у човні дурнів, знайдеться і той, хто, накинувши собі петлю, вдає з себе повішеника, чи просто бавиться з гострим ножом. Намагаючись зобразити самогубство, він підсвідомо шукає для себе смерті. Корабель, який не знає, куди пливе, може не допливти до жодного берега.

Коло шосте: пов'язані болем

... Я глянув догори і побачив шпака у маленькій клітці. — "Не можу вийти, — Не можу вийти, " — повторював він.

Я зупинився подивитися на пташка ; почувши кроки, він пурхав у той бік, звідки вони наближались, з тією ж скаргою на своє ув'язнення, — "Не можу вийти", — говорив шпак. — Нехай допоможе тобі бог, — сказав я, — а я все-таки тебе випущу, чого б мені це не коштувало. — З цими словами я обійшов довкола клітки, щоб дістатись до дверцят, проте вони були так міцно обплетені й обметані дротом, що їх не можна було відчинити інакше, тільки розламавши клітку на шматки. — Я ретельно взявся до справи.

Пташок підлетів до того місця, де я працював на благо його звільнення, і пропхавши голівку між пруття, нетерпляче притиснувся грудьми. — Боюсь, бідолашне створіння, — сказав я, — мені не вдасться випустити тебе на свободу. — "Ні, — відгукнувся шпак, — не можу вийти, — не можу вийти, " — повторював шпак.

Клянусь, ніколи ще співчуття не прокидалось у мені з більшою ніжністю, і я не пам'ятаю у моєму житті випадку, щоб розвіяні думки, які глузували над моїм розумом, з такою швидкістю зібрались знов до купи. При всій механічності звуків пісеньки шпака, у мотиві її було стільки внутрішнього болю, що вона миттю перевернула усі мої струнки роздуми над Бастілією, і, похмуро підіймаючись по сходах, я відрікався від кожного слова, сказаного мною, коли я спускався.

Одягайся у що завгодно, Рабство, а все-таки, — сказав я, — все-таки ти — гірка мікстура ! І від того, що тисячі людей усіх часів змушені були випити тебе, гіркоти у тобі не зменшилось...

Лоренс Стерн, Сентиментальна
подорож по Франції та Італії. (1769)

Лише людина здатна зумисне завдавати біль іншій істоті з певною метою. Наприклад, щоб здобути якісь свідчення, або щоб відчутти насолоду. Останнє видається хворобливим і одностайно засуджується. Існує термін для визначення жорстокості цього типу: садизм. Майже усі знають походження цього слова. Маркіз де Сад жив у Франції у XVIII сторіччі і вперше описав еротичну насолоду від завдавання болю партнеру й, безперечно, був сам учасником багатьох описаних ним оргій. У XX сторіччі клініка садизму була досить добре вивчена і визнана психічною хворобою. А за кілька віків перед тим Монтень мудро зауважив, що сильні почуття витісняють розум і це є джерелом жорстокості та насолоди. Намагання знову пережити щось подібне вимагає щораз сильніших подразнень. Врешті, коли насолода сягає критичної межі, настає повне спустошення. Надмірність веде до божевілля і смерті. На таке здатні небагато людей, але надмір гостроти може зіпсувати цілу страву. Цивілізований спосіб життя доволі нудний і потребує розваг, особливо, ризикованих. Багатство, влада зміцнюють у людині думку про її обраність, вищість. Їй здається, що вона може досягнути чого завгодно. Це не має нічого спільного з грубими первісними інстинктами, але це деградація.

Кожна велика релігія ставить перед людиною найголовніше завдання: любити ближнього, як самого себе, чинити з іншими так, як ти хочеш, щоб чинили з тобою, але уже давно це чисте джерело, благоговіння перед життям замулене різним сміттям і навіть приховується самими адептами релігій. Завдавати комусь болю задля власної вигоди — вважається цілком прийнятним, бо вигода — це засіб виживання. Чим вище вдалось дійти, тим більше маєш захисту.

"Гарні риси, — писав Монтень, — не виховані в мені ні законом, ні повчанням, ані шляхом якого-небудь іншого навчання. Мені властива природня доброта, у якій небагато сили, але немає нічого штучного. І за природою своєю, і за велінням розуму я жорстоко ненавиджу жорстокість, найгіршу з вад "(37)

У XIX сторіччі панувала думка, що провина за всі вчинки особистості лягає на середовище, у якому вона розвивалась, чим ще обурювався Достоевський.

Середовище збільшує ризик, проте усі ми маємо вибір, свободу волі, цю таємничу силу, що робить нас або людьми, або нелюдами. Життя — це школа, навчання у якій ніколи не закінчується. І треба бути готовими до кожного уроку, щоб не повторювати його заново. Перші уроки отримуємо ми ще у дитинстві, і мені знову хотілося б звернутись до слів Монтеня: "Кровожерні нахили стосовно тварин свідчать про природні нахили до жорстокості. — Після того, як у Римі звикли до видовища вбивства тварин, перейшли до видовищ з убивствами засуджених і гладіаторів." (38)

До вимог римського плебсу "хліба й видовищ" нині залишається додати "... і комфорту". Можна поїхати до Іспанії подивитись на кориду, чи просто на собачі та півнячі бої, чи у себе на ті бійки з правилами і без правил, метою яких є викликати у суперника біль, що дасть іншому отримати за це гроші й славу. Подібні жорстокі видовища змушують байдуже сприймати прояви агресивності.

Існує незаперечна істина — насильство не можна побороти насильством, жорстокість не можна знищити жорстокістю. Людина не має часу заглибитися у власну сутність, та й не уявляє, як це можна зробити. Ми, по суті, усі в клітці, і нам тісно. Іноді квилимо жалібно: "Не можу вийти ! "Хтось намагається нас звідти випустити, але не має сили. А, може, думає, що ми робитимемо з волею, якої не знаємо ? Потрапимо до лап першого ліпшого кота ?.. Лоренс Стерн у "Сентиментальній подорожі" вміщує шпака на власному гербі, як знак того, що людина задихається у тенетах, які сплела своїми ж руками. Іноді знаходиться хтось, який вигукує: "Я знайшов вихід ! "

І всі біжать дивитися. Проте минає небагато часу й ми знову опиняємось в іншій клітці, бо знайдений вихід не зачіпає хибних основ нашого буття, яке так міцно вкоренилося у свідомості, що сягнуло підсвідомого. І виходу справді не існує. Нам заважає "тривога Авраама", каже Кіркегор: чи дійсно ангел, який явився перед патріархом, був ангелом ? Адже зло любить вдавати з себе благо, уміє гарно прикидатися. Найлегше сприймати абсолютні істини без жодних сумнівів, не роздумуючи, бо не кожна людина здатна витерпіти ці муки. Але іноді

життя змушує до цього, тому усілякі нещастя, стреси вважаються необхідними, бо випробовують стійкість людини. Хоча це невірно: це хибні основи нашого буття розхитуються і тому викликають неспокій або й відчай. Людина більше не відчуває власного "я", не відчужує його від буття, почувавши себе при цьому дуже незатишно. Їй раптом стає близькою кожна істота, яка страждає, і чужою — та, що перебуває у спокої. Залишається лише один крок до того, щоб, пожалівши нещасних, полюбити їх, бо вони є нею, а себе ненавидіти — означає знищувати себе. Відчуження веде до ненависті. Так Стерн намагається уявити людину у клітці: самотню, занедбану, без сім'ї та друзів, шматок плоті, скорцюблений на гнилій соломі, без променя світла і клаптика неба. Його підхоплює величезний вихор почуттів жалю, співчуття, безвиході, бо, коли він не може навіть розламати клітку шпака, то хіба вдасться звільнити в'язня? Врешті він сам ніби опиняється по той бік ґрат. Подібного потрясіння зазнає кожна людина бодай раз у житті. Питає себе: який сенс у такому приниженні людини? Чи можна це виправдати?

Справді, якби суворість покарання стримувала злочинців, їх би майже не було. По суті, покарання — це помста, що має на меті повільне або швидке знищення людини. Здійснення покарань бере на себе держава і, залежно від того, як вона це робить, її називають демократичною чи тоталітарною, або вона сама себе якимось називає. Буває і таке. Покарання здійснюється також для того, щоб людина більше не чинила злочинів, однак, здебільшого, після покарання вона знову його повторює, ще і ще. Щоб остаточно це припинити, існують такі крайні форми покарання, як смертна кара та довічне ув'язнення. Усе це називають боротьбою зі злочинністю.

У очах більшості — злочинець не є людиною, тому, чим суворіша кара, тим краще. Зрештою, до рук правосуддя найчастіше потрапляють особи, що перебувають на маргінесі суспільства: бідні, безробітні, розумово відсталі, нелегальні емігранти, тобто ті, які нічого не вартують, бо не є товаром. Вони — офірні цапи, які не відчувають ні душевного, ні фізичного болю, як тварини, призначені для їжі чи заклання. *Не повинні відчувати.* Ці люди порушують закон.

Якби законів не існувало, їх би не порушували. Оскільки закони порушують, значить є підстави це робити. Немає жодної країни, де б не існувало порушень закону. На світанку людства винних виганяли з племені. То було найгірше — позбавити людину роду. Нині злочинців ізолюють, що є формою державного рабства. А рабство, примушування, насильство не дає змогу відчутися вільною людиною, яка згодом повернеться до нормального життя, якщо матиме куди повернутись.

У нашій свідомості міцно вкоренилась думка, що робити добро тому, хто вчинив зло — неприродно. Добре поводитись з в'язнями можуть лише багаті диваки та духовні особи, приносячи дрібні подарунки і читаючи проповіді про гріх та милосердя. Ці заклади називають виправними, але ніхто уже не приховує, що в'язниці карають, а не виправляють. Окрім ізоляції, ґрат, кайданів, що обмежують свободу, слід ще поводитися з, по суті незахищеною, людиною якомога жорстокіше. Отже, єдиний сенс існування у тому забутому людськи та Богом світі — це вижити. Цей світ називають коротко і вичерпно — Зона. Місце, де правлять нелюдські закони і де найліпше дотримуватись середини. Зляканий стає об'єктом глузування та сексуального насильства з боку інших в'язнів. Надто сміливий може загинути від рук сильніших та в'язничних охоронців. У вільному світі відбувається приблизно те саме, але сім'я, коло друзів пом'якшують удари, та й вибір ширший. Хоча й до регламентованого в'язничного життя можна звикнути, бо ти не мусиш бути там кимось іншим і не доведеться надягати різні маски. Кожна виправна система із тих, що коли-небудь існували чи існують, покликана завдавати нескінченних страждань засудженим, відбираючи у них будь-які шанси на повернення до звичайного життя. Причетність до скоєння злочину часто буває не доведена. Судовий розгляд кримінальної справи може тривати усього 30 — 50 хвилин, а обвинувачений часто не має захисника. Невинну людину легко можуть відправити на страту чи ув'язнити на багато років. Що є мірилом справедливості, якою вона має бути, повинні б визначати закони, але, проголошуючи рівність між громадянами, вони насправді трактують особистість як безлике уособлення

вчинку. Несуттєво, чи до крадіжки тебе спонукав голод, чи ти неповнолітній, чи дорослий. Звичайно, подекуди це береться до уваги як пом'якшуюча обставина, але й нині, через століття нелюдських тортур, безглуздої жорстокості, потрапити до рук правоохоронців Західної та Східної півкуль — означає зазнати принижень, образ, фізичного насильства, навіть коли причетність до злочину ще не доведена. З цього боку перебування у в'язниці видається більш стерпним.

Існує три стадії загрози катувань: затримання, слідство і відбування виправного терміну. Жодні міжнародні угоди, жоден закон не втримає державного чиновника чи службовця, який прагне якнайкраще виконати власний обов'язок, що забезпечить йому успішну кар'єру. Жоден злочин не дає права знущатися над людиною, що його скоїла. Це — аморально, бо лежачого не б'ють. Не важливо, чи це буде актом правосуддя, чи декомпенсацією чиеїсь агресивності, чи просто садизм.

Побутує хибна думка, ніби покарання має бути болісним, і що це Бог карає за гріхи, а карати він мусить особливо суворо. Так батько лупцює сина за збитки чи брехню, вважаючи необхідним елементом виховання пострах. Патерналізмом пройнята вся виправна система, навіть у демократичній державі, бо демократія не для паріїв. Катування ніби й засуджуються офіційно, однак це найпростіший спосіб витягти свідчення, навіть неправдиві. Біль — це те, чого не може уникнути жодна істота, наділена нервовою системою. Кішка, граючись з мишею, гіпнотизує її і та не відчуває болю. Людина свідомо завдає біль радіє, коли це приносить результати. Старший поліцейський передає неофітам власний досвід, з якого випливає, що побоями, залякуваннями можна не лише витягти зізнання, а й здобути владу над кимось. Найжорстокіші кати виростають з тих, кого принижували у дитинстві, назавжди позбавивши довіри до людей. Жертви катувань іноді розповідають про пережите, дещо навіть потрапляє у пресу. Але більшість воліють мовчати про те, що відбувається у підвалах слідчих ізоляторів. Тому у громадськості складається враження, ніби зло — абсолютне, прокляття первородного гріха, яке супроводжуватиме людський рід аж до Страшного суду.

Людина безсила зупинити це потворне явище і каже своїм дітям: не треба туди потрапляти і залишитися живими і неушкодженими.

Туреччина. 1997 рік.

Трьох підлітків 10-12 років затримують за підозрою у крадіжці. У поліційному відділку на них мочаться, примушують лежати на людських екскрементах, гвалтують. Щоб вирвати зізнання, їх б'ють, застосовують електрошок. (39)

Індія. 1998 рік.

Поліція допитує подружжя. Чоловіка та жінку підвішують до стелі і б'ють. Дружину роздягають і погрожують згвалтувати. Офіцери поліції кусають її груди і б'ють по геніталіях. У очі чоловікові сиплять червоний перець, пронизують голками нігті та язик. Внаслідок катувань він помирає. (40)

Судан, 1999 рік

11-літня дівчинка заблукала неподалік від Хартума. Її забрали до поліцейського відділення, де один з поліцейських зірвав з неї одяг і згвалтував у присутності трьох інших. (41)

Чечня, 2000 рік

"Під час допиту я двічі втрачав свідомість. Коли отямився, вони знову стали прикладати до мого тіла два електричні дроти. Охоронці знайшли у мене в кишені коробочку з таблетками. Я сказав, що це ліки від хвороби серця. Тоді вони почали бити мене по ділянці серця. Вони вдарили туди п'ять чи шість разів, " — розповідає "Магомет", колишній в'язень Чернокозовського СІЗО. (42)

Чи варто нагадувати, що біль змушує людину сказати усе, що від неї вимагають. Музеї пишуться колекціями старовинних знарядь тортур: щипцями

для виривання нігтів, лійками, через які вливали у горло жертви воду, "іспанськими чоботами", скриньками, зсередини нашпигованими цвяхами... Кати охоче послуговуються нині підручними засобами: виделками, прасками, щипцями дантиста, бейсбольними битами, паяльними лампами, голками, звичайними дверима для прищемлювання пальців... Цим речам не місце у музеї, але подвійне їх використання свідчить про те, що катування давно вже перестало бути "мистецтвом", втративши урочистість для втаємничених у вміння зумисне завдавати біль.

По суті, людина — вразлива істота. Вона воліє завдати біль сама собі, ніж терпіти його від когось. Їй дуже самотньо на шляху, що веде від затримання до відбуття покарання. Той шлях може бути дуже довгим і дуже коротким. Суспільство, якого не обходить чужий біль, нарікає, що утримування в'язнів обходиться дорого, і стаситься до них, як до людей третього сорту. Але навіть у цьому випадку йому хочеться вдячності і гарантії, що на волі колишні в'язні поводити себе тихо й покірно. Натомість цим людям просто немає куди йти і вони змушені знову й знову йти на нові злочини, щоб бодай грошима повернути собі гідність. Як влучно висловився один фахівець з виправної реабілітації, "будувати більше в'язниць, аби покласти край злочинності, — це ніби створювати більше цвинтарів, щоб подолати смертельну хворобу".

Останніми роками уряди деяких країн з метою зменшення видатків передають в'язниці приватним підприємцям, які зацікавлені у збільшенні кількості в'язнів і тривалості термінів ув'язнення. У США групи в'язнів під час роботи сковують одним ланцюгом і так вони перебувають 10- 12 годин, часто під палючим сонцем. Іноді їх зупиняють, аби напились води. Туалетом для цілої групи служить відро, але й тоді їх не розковують.

Серед в'язнів найбільша кількість представників різних національних меншин: циганів, африканців, китайців, мексиканців та інших. У стінах приватизованих чи неприватизованих в'язниць їх чекає справжнє пекло — переповнені камери. Найбільша бразильська тюрма у Сан-Пауло розрахована на

500 в'язнів, тим часом, коли там перебуває 6 000. У Росії камери на 28 чоловік вміщують близько сотні. Щоденно у в'язницях гинуть в'язні від рук самих в'язнів та охоронців. За найменший непослух людей жорстоко б'ють, але вони не можуть нікому пожалітися. Досі існує абсолютно дике правило — перечитувати приватні листи ув'язнених, щоб ті, напевно, не спробували розповісти про нелюдське ставлення до себе. Як повідомляє газета "Нью-Йорк таймс", щороку за ґратами гвалтують понад 290 000 чоловік. Підраховано, що у в'язницях США на день трапляється близько 6 000 випадків статевої наруги. Нічого дивного, зґвалтування — це найпринизливіша помста. Здорові молоді чоловіки повинні перебувати за ґратами багато років.

Подібне відбувається і у жіночих в'язницях. Дітей забирають у матерів і ті, вийшовши на волю, як правило не можуть їх повернути. Особливо, у таких розвинутих країнах, як США, де батьків дуже легко позбавити прав на дитину і де існує справжня манія усиновлення, радше торгівля дітьми.

Мета будь-якого ув'язнення — зробити усе для того, щоб зламати людину обмеженнями та заборонами, зробити її беззахисною, як дощового черв'яка, якого лопата разом із землею вивертає на денне світло. Якщо людину не можна знищити одразу, її вбивають повільно. На особливо шкідливих виробництвах працюють в'язні, бо інститут рабства офіційно скасований у менш-більш цивілізованих країнах. Такі в'язні помирають упродовж кількох місяців. Людське життя не варте нічого. Суспільство вважає, що хтось мусить працювати на розробці уранових руд і що так дешевше, ніж автоматизувати виробництво.

Держава завжди б"є себе у груди і плаче, яка вона бідна, і тому не має грошей ні для безпритульних, ні для хворих сиріт, ні для нормального харчування ув'язнених. Преса майже не пише про туберкульоз в українських та російських в'язницях.. Звичайно, те, що когось катують у міліції, відбиваючи йому нирки, прикладають до тіла розпечений метал, топлять у воді, позбавляють сну і таке інше, більше вражає, ніж виснажені недоїданням діти у сиротинцях чи хворі на туберкульоз в'язні, яких ніхто не збирається лікувати. Хоча це ті самі тортури і

страждання, які є їхнім наслідком, неможливо нічим виправдати. Саме існування тих чи інших тортур означає, що у людському суспільстві немає ні ладу, ні любові, ні співчуття, що воно дуже хворе. Спокута провини — це не терпіння, не біль, а дія, за яку можна отримати прощення. Достоевський писав колись про ставлення простого люду до в'язнів, що називав їх "нещасними", подавав копійчки, хліб, на свята ділився їжею зі свого столу. У колоні каторжників селяни та міщани бачили таких самих, як вони, тільки вартих більшого співчуття, людей. Тому не судили нещасних, вважаючи, що лише Бог — єдиний справедливий суддя. Вони тоді не кричали, бо ніхто не змушував їх кричати: "Розіпни Його !" Вони знали, що втрата свободи, дому, рідних уже є достатньою покарою, бо відчували це самі...

Тоталітарна держава унеможлиблює відкрите співчуття, зводить нанівець довіру людини до людини, а зізнання від болю стає у ній основним методом розкриття злочину. Голод і біль — найпотужніші сили поневолення людини людиною. Через них віддають себе у рабство, зраджують, принижуються, бо переконані, що іншого виходу не існує. Той, хто пройшов через публічний осуд, як би гідно не поведився, як би стійко не терпів моральні та фізичні муки, не зможе бути героєм в очах народу, бо це, власне, не народ, а юрба, паралізована страхом. Співучасниця злочину — що, крім сорому вона може відчувати ? Та й то потай, бо уста її кричать: "Розіпни Його !"

Доки у світі існують страти і тортури, ми маємо відчувати сором, але не приховувати його і не повторювати чужі слова. Лише гідність та сумління зможуть врятувати нас і інших від рабства. Колись нереальними вважались основні людські права, а нині нереальною їхня повна реалізація. Коли уважно глянеш в очі дитини, змушеної жити у вбогому сиротинці, чи очі в'язня, який вмирає від туберкульозу, у них ще жевріє надія, що хтось допоможе їм, всупереч законам і дійсності. Чи ми питали себе, чому вони повинні страждати, а якщо й питаємо, т чим можемо допомогти ? Нас не пустять туди за ґрати. Ні винному, ні невинному не можна завдавати болю. Наше безсилля змушує здригатись і відвертати очі від страшної правди. У нас немає надії. Коли ми станемо зовсім слабкими,

безпомічними, беззахисними, як вони, надія з'явиться і ми більше не будемо співчасниками приниження і насильства.

Кожен з нас може стати жертвою. Будь-де — удома, на вулиці, у відділку поліції, під час війни... Усе залежить від нашої поведінки і майже не залежить, коли ми маємо справу з бездушною машиною. Коли людство мириться з електрошоком у психічних лікарнях і у руках катів, з електричним стільцем і розстрільною командою, яка за лічені секунди перетворює живе тіло у криваве м'ясо, що не тримається купи, коли людям відрубують руки і ноги, закопують живцем, скидають з кручі і розпинають на хресті, — чомусь кожен думає, що саме його це обміне. Але настає день, коли твоє похололо від страху тіло замикають за неприступними глухими дверима і ти стаєш перед вибором — зламатись зараз чи потім. Коли ви потрапляєте до рук ката, який палко любить людство і діє задля загального блага, ваші благання не пом'якшать його серця. Свідомий святості своєї справи, він намагатиметься очистити болем вашу грішну душу. І щоб його любов не згасала, не притрушувалась попелом буденності, він вигадуватиме щось особливе, консультуючись з лікарями, психіатрами, винахідниками, які допоможуть відшукати для найвишуканіших катувань найвразливіші місця.

"... Так, якщо суддя хоче довідатись, чи наділена відьма чаклунською впертістю щодо приховування правди, нехай дослідить, чи може вона плакати, коли перебуває на допиті чи тортурах. На думку знаючих людей і на основі особистого досвіду, відсутність сліз безпосередньо вказує на чаклунські властивості.

... Вона буде видавати плаксиві звуки, намагатиметься намастити щоки і очі слиною, вдаючи, ніби плаче. Оточуючі повинні уважно спостерігати за нею. Щоб викликати у неї правдиві сльози, якщо вона невинна, суддя або пресвітер повинен покласти руку й промовити: "Я закликаю тебе найгіршими сльозами, пролитими нашим Спасителем і Господом Ісусом Христом на хресті задля врятування світу. Я закликаю тебе найгарячішими сльозами преславної Діви, Його Матері, пролитими

нею над Його ранами вечірньою годиною, а також і всіма сльозами, пролитими тут, на Землі, всіма святими і обранцями божими, очі яких Бог витер тепер від кожної сльози для того, щоб ти, наскільки ти невинна, пролила сльози. Якщо ж ти винна, то сліз не лий. Во ім'я Отця і Сина, і Святого Духа. Амінь. "(43)

У цій знаменитій книзі середньовіччя, що зветься "Молот відьом", даються рекомендації судді-катові. Той повинен переконати жертву, що її зізнання допоможуть уникнути страти, і що тортури — не що інше, як боротьба з дияволом, намагання вигнати його з тіла відьми, чаклуна чи єретика. Суд з його протоколами тортур, які проводяться у присутності свідків та священиків, виглядає, як щось справедливе й необхідне. Кожен з нас віддав би перевагу смерті перед тортурами, якби у нього відібрали останню надію. Втім, бувають люди, яких колись називали закоренілими грішниками, а нині затятими злочинцями, які не дають себе надурити. Вони нізащо не зізнаються і витерплять будь-який біль, байдуже, чи до цього їх спонукає віра, кодекс честі, патріотизм чи власна невинність. Хитросплетіння слів, до яких вдавались кати, завше мали на меті або добро, або свідому облуду, під якими криється зневага до людини. *То чи дійсно ангел був ангелом ?*

У "120 днях Содому" маркіз де Сад устами князя обіцяє гурту жінок та дітлахів, що вони не помруть, хоча насправді їм усім доведеться загинути в кривавих сексуальних оргіях. Така брехня застосовується до беззахисних. Жінка мусить свідчити проти чоловіка, щоб врятувати дітей. Чоловік зізнається, щоб дружину не згвалтували на його очах. Зізнання під тортурами не рятує. Особа, що вижила, рано чи пізно буде свідчити проти ката. Від смерті її може врятувати лише потьмарений розум. Тоді їй ніхто не повірить.

Нацисти вели єврейських жінок та дітей у газові камери, наче до лазні. Ті до останньої хвили не знали, що їх обдурено. Як пише Станіслав Лем у есе "Провокація", ніхто особливо не замислювався, чому гітлерівці змушували роздягатись безпомічних в'язнів навіть з паперових мішків, тоді, як партизанів і полонених розстрілювали у одязі. Письменник порівнює цей акт з кічовим

Страшним Судом, перед яким усі постануть нагими, такими, якими прийшли на цей світ. Геноцид — це була наче екзекуція Бога, хоча самі виконавці не могли цього усвідомити. Кривавий кіч мав заповнити пустку, що утворилася від убивства тисяч невинних.

Розповідають, що у концтаборах матері відрікалися від власних дітей, бо лише бездітні жінки могли вижити. Убивали і тих, і тих. Матерів карали за відступ від материнства, що є найбільшим злочином в очах Всесвіту.

У сталінській імперії діти мали зректися батьків привселюдно, щоб уникнути їхньої долі й не стати мертвими за життя. Ці моральні тортури навічно калічили душу: людина не могла більше бути нейтральною, бо відрікалась від роду і поставала перед суспільством нагою, якою з'явилась уперше на світ, перекотиполем, рослиною, яку жене вітер по степу. Таким чином здійснювався ще один акт вбивства особистості, яка втрачала рід, віру, вимовивши слова, що були ретельно занесені до протоколу. У сучасному світі усі ритуали мають за мету зняття напруги. Автоапологія, називає це Станіслав Лем. Ніхто, ні Сталін, ні Мао, ні Гітлер, ні Піночет, ніколи не говорили, що ненавидять власні народи. Вони намагались зробити їх гідними примарних ідеалів, у які самі не вірили. Як людство житиме далі, чи поступово відмовиться від усіх ідей, крім ідеї особистого добробуту, чим дорікають західній цивілізації ісламські фундамендалісти? Чи спадуть врешті покрови лицемірства і на сцені людського існування замість перекрученої й постарілої християнської церкви з'являться фанати чистого Зла, слуги Сатани? Усе це колись було і нічого не навчило. Школа, де вчителі, щоб не нудитись самим і не знуджувати учнів, вдаються до різних трюків, а поза стінами школи ніщо їх не обходить, — це теж було.

"Очима серця" назвав книгу про те, як вижити у концтаборі, Бруно Беттельгайм, а не "очима згори", мабуть, слід дивитися на наш світ, у якому існує найбільша невирішена проблема — проблема страждань. Її можна вирішити дуже просто, що не означає — легко: не завдавати страждань близьким і далеким. Зупинити ситуацію, у якій по черзі стаєш то катом, то жертвою, бо тортури — це

крайній вияв насильства. Їх помічають лише тоді, коли вони є самоціллю, і тоді ж засуджують. Але вогонь, призначений для спалення, спочатку гріє. Кажуть, що цей світ не може бути нічим іншим, як світом страждань. Однак серце ніколи не змириться з кривдою, і це допомагає жити. Хай це буде навіть маленьке серце дитини.

Коло сьоме: середчужих

Година була сіра, сутінки. Матвій погано бачив обличчя незнайомця. Пізніше йому здалось, що обличчя було блідим, а великі очі дивились страдницьки і сумно... (...) Можливо, це також був нічний волоцюга, який — небудь нещасливець, котрому, певно, не пощастило цього дня, або не щастило уже багато днів, і тепер не було й кількох центів, аби заплатити за нічліг. Можливо, це був теж чоловік без язика, який-небудь бідолаха італієць, х тих, що йдуть сюди цілими отарами зі своєї благословенної країни, бідні, темні, як і наші, і з такою ж тугою за покинутою батьківщиною. за рідною з бідною, під рідним небом... Один безробітних, викинутих цим величезним потоком, який лише ненадовго затих, там, на тому боці, де поставали ці кам'яні вавилонські вежі, і заграва вогнів тихо жевріла. наче й вона засинала перед світанком. Можливо, і цього чоловіка гризла туга ; може бути, його уже не носили ноги ; може бути, серце його уже переповнилось тугою самотності ; може бути, його просто мучив голод, і він був би радий шматку хліба, яким міг би поділитися з ним Лозинський. Може бути, він міг би вказати лозищанину який-небудь вихід...

Може бути... Мало що може бути ! Може бути, ці двоє людей знайшли би один в одному братів до кінця життя, якби обмінялись кількома братськими словами цієї теплої, похмурої, тихої і печальної ночі на чужині...

Але чоловік без язика ворухнувся на землі так, як недавно ворухнувся йому назустріч вовк у своїй клітці...Він підняв голову з ворожнечю в душі, і четверо людських очей зустрілись з виразом недовіри й переляку...

Володимир Короленко. Без язика (1895)

Найуніверсальніший поділ, який вигадали люди щодо себе самих, — це поділ на своїх та чужих, що, власне, й породило явище, назване дуже поважно — *дискримінація*. Той філософ, котрий запевнив, ніби ніщо людське йому не чуже, певно, теж когось любив, а когось ні. Християнство вчить, що усі люди рівні й рідні між собою, але знайти тих, хто б дотримувався цього на практиці, надзвичайно важко, бо принцип рівності погано узгоджується з відразою до гріха. Коли людей щось зближує, вони стають уважніші й терпиміші одне до одного. Але уся відчутна людська маса на нашій планеті давно виокремила себе з-поміж інших живих істот, відмовивши їм у праві відчувати й мислити. Мені здається, що ця одноманітність, по суті, породила поділ людей на більш і менш вартісних, поставила між ними такі стіни, яких ніхто не годен розвалити. Хоча, для того, щоб цих стін не було, досить уявити, що вони просто ілюзія. Але хіба ми знаємо, що робитимемо без цих стін ?

Найстрашнішим сном людства залишаються дві символічні постаті — Каїн та Аґасфер, що у безмежній самотності мандрують світом, іноді повертаючись знову на те саме місце. Так їх покарано за те, що вони вчинили: зраду звичаїв людського племені. Врешті, кожна людина прагне десь зупинитись і прийняти з рук Смерті чашу з напоєм, який обіцяє спокійний сон, в оточенні *своїх*. І зупинившись там, де їй до вподоби, у землі обітованній (не там, звідки її може зірвати вітер), а врісши в неї корінням, вона пришпилить себе до дому, до близьких, до майна і буде ними дорожити. Праведник Йов — це теж жахливий сон людства, бо, втративши майно, рідню і дім, людина ніби губить усі людські якості. Випадає зі свого племені і стає чужою ; не знає, чи прийме її хтось до себе з тих, кого вона раніше зневажала, або просто не помічала у власних турботах. Коли Бог зникає, не вмирає, бо смерть змушує ще довго оплакувати того, хто відійшов назавжди, тоді устократ важче. Бог, дітьми якого ми себе вважаємо, все-таки об'єднує і є гарантом нашої безпеки. Тих, хто ще чимось володіє, опановує страх стати на місці тих, хто усе втратив, і вони зачиняють двері на засув, вмикають голосно музику, щоб не чути благання. Це для їхнього захисту

існують закони, які прив'язують людей до певного простору. Це — ті стіни, які не існують насправді. Перейти через них важко, але ще важче вижити серед чужих.

...Під час Другої світової війни теплохід з євреями- втікачами із фашистської Німеччини плавав уздовж північних берегів Європи, але жодна країна не надала їм притулку. Коли нарешті одна дозволила зійти на берег, то, побоюючись за власну безпеку, згодом видала утікачів німецьким властям. 800 людей було замучено до смерті.

Ця історія нагадує притчу і, мабуть, є нею, бо людське сумління і співчуття завжди з'являються чомусь запізно. Ця історія повторюватиметься знову і знову, доки людина не перестане розділяти інших людей на своїх та чужих. Теперішні німецькі громадяни допомагають владі ловити нелегальних мігрантів, вважаючи це своїм священним обов'язком, бо Німеччина — тільки для німців, Англія — для англійців, а Франція — для французів. Коли одна країна процвітає, а поруч інша країна конає у злиднях, багатий сусід боїтиметься бідного. У давні часи були люди, які усе своє добро роздавали бідним, щоб звільнитись від докорів сумління. Зараз, коли людство нарешті зрозуміло, що без гуманності йому не вижити, таких осіб вважають божевільними. Зрештою, їх просто більше не існує. Душа не бажає вслухатися в себе, і прислухатися до потреб інших людей. Соціалізм і капіталізм замінили поняттям справедливості любов до ближнього і милосердя. Те, що можна продати, продається, те, що можна купити, купується. Усі інші речі — не мають жодної вартості. Найлегше обкрадати бідних, бо вони беззахисні. Щораз більше розумних людей вважають гроші єдиною силою, яка може змінити світ. Гроші є тим богом, від якого застерігали ще у Біблії, мовляв, треба поклонятися Богові, а не Мамоні (символ грошей). Кожна релігія, по суті, починає з прагнення розкрити духовну потенцію людини, а закінчує ідолопоклонством. Ідоли завжди багато обіцяють, тому приватна вигода ставиться вище за страждання тих, хто не зумів набути статків, чи не вберіг, тому їх можна лише купити як дешеву робочу силу, тобто, як річ, відкинувши малих дітей, калік та старих. Вирішити проблему страждань можна, лише відмовившись

від стереотипів поведінки, зійшовши з хибного, чорного шляху, на який людство ступило ще на зорі цивілізації, що її створило, власне, для захисту власного майна.

Численні програми допомоги "чужим" не порятовують світ від голоду, війни та насильства, вони є радше запізнілим виявом сумління. Правда, краще вчасна допомога, яка врятує бодай одне життя, ніж тотальна байдужість. Сумління не властиве владі, не запрограмоване у ній. Державні структури заражені вірусом самознищення, який у разі розвитку хвороби виявляється у обмеженні свободи окремого громадянина та геноциді власного народу. Вилучаються люди, які потенційно загрожують владі: злочинці, неповносправні, етнічні меншини, втікачі з інших країн... Усе робиться згідно закону, або близько того. Громадян намагаються переконати, що гроші їхніх кишень йдуть на утримання ледарів та нероб, а кому це до вподоби? Держава влезить у найінтимніший світ почуттів, апелюючи до розсудливості й поміркованості. Ксенофобія — це найкраще знаряддя нищення людини. Внаслідок неї повинна залишитися певна частина людей, яку згодом теж можна буде розділити. Цілісність нації — це її розвиток, відкритість усьому новому, а не ксенофобське вихвалання своєю винятковістю і страх перед іншими народами. Любов до рідного краю — це любов *освіченого серця*, яке воліє бачити у власній господі друзів, а не ворогів.

Нині у світі 50 мільйонів людей втратили батьківщину. Більшість серед них — діти та молодь. Додаймо сюди ув'язнених, репресованих, безпритульних, жебраків, переслідуваних, покинутих батьками дітей, психічнохворих... Це — все чужі. У них немає захисту, дому, засобів для існування. Багато хто тішився б, якби вони щезли в один день, знявши проблему сумління. Але через якийсь час з'явилися би інші, такі самі, бо усе людство хворе на смертельну хворобу самознищення. Доки воно діятиме за законами механіки, доти його існування буде позначене жорстокістю.

Із одного боку існують потужні організації, які рятують мільйонні маси втікачів від голодної смерті, а з іншого — не робиться нічого, аби залагодити

конфлікти, що вмкликають рух біженців. У Сомалі, Анголі, Афганістані, С"єрра-Леоне та багатьох інших країнах упродовж десятиріч тривають громадянські війни, знаряддя для вбивств та тортур їм постачають країни, котрі хочуть покращити своє економічне становище. У Афганістані за двадцять з лишком років знищено зроувальні системи, мости, а земля нашпигована мінами. Щоб вижити, селяни вирощують наркотичну сировину. Ніхто не певен, чи посіяне вдасться зібрати і продати, щоб нагодувати родину. Як, зрештою, у давні часи... Немає такої країни, де б за всю історію коні не витолочували збіжжя, а вояки не виносили усе добро з хати. Цьому, здається, не буде кінця: зброя, що має поставити невинних людей на коліна.

Хтось сказав: біженці — це такі самі люди, як ми, тільки вони бояться. Не за майно, бо у них його немає, а за майбутнє. Безконечні потоки людей з нехитрим скарбом бредуть світовими дорогами у пошуках притулку. Чимало залишається, не витримавши, на узбіччі. Це, здебільшого, жінки та діти. Ми вмикаємо телевизор і бачимо ситих діточок з типової американської родини, які вирішують, йти їм на вечірку, чи ні, підлітків, що не можуть дочекатися, коли їм подарують на 16-річчя машину, кімнати, до стелі завалені іграшками, якими ніхто не бавиться... Ситість призводить до байдужості. Десь у пустелі мати заборпуге у пісок висхле тіло померлої від виснаження ртдитини, й поспішає далі, щоб не відстати від колони. Голод призводить до отупіння.

Однак, ті, хто чимось володіє, бояться з ним розлучитись. Є діти, котрі не мали ніколи іграшок. Але ми не побачимо їх ні по телевизору, ні в кіно, бо голодні діти, сироти, згвалтовані матері не є товаром. Вони чужі комерції, бо можуть злякати потенційних клієнтів, для більшості яких шальки терезів схиляються на бік власного самопочуття, а не чужих страждань

Можна відбудувати дім і засіяти поле, коли закінчиться війна. Це — велике щастя. Але ось уже виросло нове покоління, яке не вміє ні читати, ні писати, але знає, як розібрати і скласти гвинтівку. Тому не питайте, чому люди покидають свою батьківщину. Подумайте, що б вчинили ви на їхньому місці. Заплющіть очі й

уявіть, що ви кілька років живете у наметі, в таборі біженців, цілком залежні від гуманітарної допомоги, через що відчуваєте себе нікчемним, бо не можете працювати на себе. Це — місце, де не можна побути наодинці, де від надмірного скупчення людей вибухають хвороби і насильство. Для того, хто пережив жахіття війни, спочатку це життя здається раєм, бо у нього відмерли всі потреби, окрім основних. Але притулок — це не Дім. Тут вам при кожній нагоді дають зрозуміти, що ви не можете вимагати нічого більшого: ні щирості, ні співчуття... Бо ви живете на утриманні.

Або уявіть собі, що ви опиняєтесь у чужій країні, не знаючи мови. Вам хочеться розповісти про себе, та, щоб вам повірили, але ніхто не розуміє вашої мови. Чинovníки змушують чекати роками на рішення: вигнати вас (допортувати), чи залишити тут, де ніхто вам не радий. Вас можуть побити, зганьбити, навіть убити, бо ви — чужинець.

Колись на світі існували місця, куди можна було сховатись і перебути лихі часи, де ніхто не влаштовував допитів, а просто ставилася їжа на стіл. Це був священний звичай, а нині гостинність у нас розуміють як двосторонню угоду: ти — мені, я — тобі. Лише найзнедоленіші виявляють безкорисливу гостинність. Мандрівники ніколи не просились на нічліг до багатих хоромів, йшли просто до хатини на краю села. Право недоторканності житла нині дає змогу викликати поліцію. Нас привчають до думки, що усі нормальні люди працюють з дев'ятої до шостої, а не вештаються поночі, і що кожен незнайомец — потенційний ворог. Коли ми увімкнемо телевізор, то обов'язково побачимо сюжет, як через підвальне вікно у респектабельний будинок прокрадається убивця, а беззахисна жінка бігає з кімнати до кімнати, намагаючись сховатись. Дуже часто цей напасник втік з тюрми, або є нелегальним іммігрантом. Злочини породжує саме суспільство, розділяючи людей на касти. Найпримітивніший поділ — багаті і бідні. У суспільстві "рівних можливостей" він означає поділ на тих, хто хоче працювати, і тих, хто не хоче. Але це стосується лише своїх. Чужим доводиться долати шалений опір, аби здобути собі право на працю, яка допоможе вижити.

Часом біженці нагадують сліпих кошенят, опинившись у країні з зовсім іншою культурою, у якій, чим вищий рівень життя, тим менша схильність до милосердя. Політика проникає на всі щаблі суспільства. Її метою є зробити усіх повноцінних громадян політизованими, тобто такими, що уявляють себе політиками і тішаться з того. Мак"явеллі уперше публічно розмежував політику та мораль, але це стосувалось лише володарів, а не підданців. Нині кожен громадянин високорозвинутої держави вважає себе політиком і мораль для нього існує лише у обмеженій сфері побуту, або й ні. Стандартна процвітаюча сім'я середнього класу — це теж політика, піднята наче стяг попереду тріумфальних, зрештою, й бойових походів. Усі пільги — лімітовані ; існують лише для тих, хто дотримується жорстких зобов'язань. Машина насильства, держава, ніби перетворюється на машину добробуту з нав'язливо пропагованим рівнем життя, який дуже ускладнює вільний вибір кожної людини.

Не менш політизовані й комуністичні держави, де нібито не існує приватної власності. Там розподіл привілеїв здійснюється також за певних, часом дуже обтяжливих, умов. І тут, і там, і всюди така невидима сутність, як незалежне мислення, може позбавити права на гідне існування. Віриш чи не віриш, співчуваєш чи не співчуваєш, ти повинен чинити так, щоб утриматися на плаву. Війни, нещастя, злидні женуть мільйони людей туди, де панують мир, лад, добробут. Але вони нікому там не потрібні. *Земля — поділена.* Коли стане нестерпно, її знову почнуть краяти і почнеться світова війна. "Неодноразово й уважно спозираючи на процвітаючі нині країни, можу поклястися, що вони уявляються мені (...) змовою багатіїв, які під іменем і вивіскою держави дбають про свої власні вигоди. Вони вигадують і винаходять всілякі способи та хитрощі, по- перше, для того, щоб утримати без страху втрати те, що здобули різними шахрайствами, потім задля тго, щоб відкупити собі за якомога дешевше роботу і працю всіх бідних і експлуатувати їх як худобу. Оскільки багатії постановили іменем держави, значить, також й іменем бідних, дотримуватись цих хитрощів, то вони стають уже законами..." (44)

Ці слова були написані англійцем Томасом Мором у 1516 році, приблизно тоді, коли Мак'явеллі написав свого "Володаря", книгу, яка ставила перед собою реальніші завдання. Мор поплатився за власні погляди життям, хоча нині того, хто написав би "Утопію", просто висміяли б, бо людство заблукало у темряві і не бачить жодного просвітку попереду, хіба що колонізацію інших планет. Але й там, як похмуро запевняють фантасти (єдині люди, яким дозволяють робити з майбутнім що заманеться), ми житимемо за суто земними законами. Правда, дуже сумнівно, щоб люди піднялись у космос з таким моральним багажем і таким непереборним потягом до самознищення. У маленьких світах, де нам така тепло й затишно, панує космічний холод у стосунках. Люди пов'язані не почуттями, а обов'язком. Таке поняття, як правова держава, незрозуміле чужим. Що може вдіяти іноземець без адвоката, без знання мови, чи людина, на якій уже лежить печать кримінального минулого? Ще Григорій Сковорода визнавав, що люди з різних суспільних станів не повинні довіряти одне одному, бо їхні мови різні.

Так колись принц Гаутама не дізнався б про злидні, хвороби і смерть, якби не втік з розкішного палацу батька. Багато довелось йому пережити перш, ніж він усвідомив, як вирватися з кола страждань... Ми всі — у цьому колі. І ті, хто страждає, і ті, хто це бачить, — ніхто не вільний. Газети розважають нас скандальною хронікою з життя "зірок", чоловік з далекої африканської країни, не маючи паперу, на листку з дерева пише до Женеві прохання про допомогу. Чомусь вважають, що проблема багатих і бідних — предмет вивчення соціалістичної теорії, і вона набила вже оскому своїм "вирішенням" на практиці у радянському суспільстві. Але яка величезна прірва пролягла між "людиною з човна", ледь живим китайцем, який дивом доплив до Америки, і полісменом, що заарештовує його на березі... Стати біженцем у очах влади — це довести, що ти відповідаєш усім статтям Закону про біженців. Тобі доведеться розповісти в найменших деталях усі страхиття, які ти пережив, а це дуже важко зробити затурканій жінці з африканського села, чи мусульманці, яка ніколи не виходила на люди, чи просто дитині... Із ними поводяться вкрай суворо, їхня доля залежить

від настрою міграційних чиновників, іноді нечистих на руку, врешті, від політичного курсу держави, у них бачать потенційну загрозу суспільству рівних можливостей.

Коли у людини горе, вона прагне співчуття і підтримки, і чекає, щонайгірше, байдужості, але аж ніяк не агресії й жорстокості, гаслами якої нині є: *виявляти, затримувати, не допускати, депортувати...*

"...Нарешті я потрапила до Америки, задля того, щоб опинитись в тюремній камері... Мене били, катували сльозогінним газом, тримали в карцері, поки я ледве не збожеволіла, скували ланцюгами, як небезпечного звіра, неодноразово роздягали і обшукували з ніг до голови, змушували перебувати разом з кримінальними злочинцями, навіть убивцями... Як я можу пояснити щоденні образи й приниження в'язничного життя тим, хто ніколи цього не зазнав?.. Як я зможу пояснити, що відчуває людина, потрапивши до тих, кого щоденно перелічують по головах, як худобу, хто їсть тільки, коли накажуть їсти, і спить, тільки коли велять спати? Як мені пояснити відчуття отупіння і духовного заціпеніння, день за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем?...". (45)

Це уривок з книги "Чи чує хто-небудь твої ридання?", написаною тоголезькою жінкою, шукачкою притулку, Фазіє Касінджа.

Жорстокість — це часом плата за кар'єру, а часом помста тим, хто може стати рівним у правах з тобою, як громадянином. Мабуть, це на руку катам, які попри отримані ними таємні інструкції, вносять у свою роботу елементи творчості, або довільно тлумачать ситуацію.

Не менш дивно поведуться і судді. Шестирічну дівчинку з Нігерії, без сім'ї, опікуна, адвоката, викликають повісткою до іміграційного суду (Кроум, штат Майямі). Обвинувачення — нелегальний в'їзд до США. Оскільки вона не може себе захистити, її швидше усього депортують. Біля сотні дітей щороку отак депортують, тому, що немає кому захищати їхні інтереси. Народ США проти шестирічної дитини, яку хтось привіз і покинув у аеропорту... (46)

На початку 2001 року іржаве вантажне судно прорвалось на фешенебельну Рів'єру. Франція не знала що робити з тисячею знесилених курдів. Половина з них були діти.

Існує хибна думка, яка широко пропагується пресою, ніби біженці та нелегальні імігранти загрожують економічній стабільності держав, викликають безробіття серед громадян, яким не пощастить найнятись мити посуд, чистити вікна і прибирати туалети. А ще лякають терористами, котрі вміло прикидаються біженцями. Спрацьовує предковичний страх, що кожен чужинець може виявитися ворогом. Тому ті, кому вдалося залишитись і отримати працю, тримаються одне одного і не вступають в жоден контакт з громадянами цієї країни.

Часом захоплюються США, де існують китайські, російські, українські, єврейські квартали зі звичною національною аурую. Там кожен може жити, не міняючи мови, культури, звичок. Можливо, у декого це гамує ностальгію, але це сурогат Батьківщини. Подібні місця нагадують кадри з фільму "Соляріс", коли на чужій планеті з'являються острови земного щастя, чи "Марсіанські хроніки" "Бредбері. Побіжне око потішить цей рай, але той, хто поживе ньому, зрозуміє, що за декораціями сховані жорсткі конструкції ксенофобії, боротьби за виживання. Батьківщина стане для нього тісною й маленькою. Той, хто покине її, муситиме за це розплачуватись самотністю, а часом і агресією. Дім, з якого виходимо, вулиця, школа, робота, інша країна вимагають від нас підкорятися встановленим правилам. Чим ширше коло, тим більше агресії щодо нас і тим жорсткіші вимоги. Втім, десь нас цінують, і тоді ми боїмося втратити це поцінування, з неприязню позираючи на кожного, хто може нас не зрозуміти...

Вигнання — найстрашніша кара, смерть за життя. Вигнати можна із дому, з кожного з тих життєвих кіл. Навіть, коли ми тікаємо самі, це все одно вигнання. Тим, хто пройшов через це, легко зрозуміти собі подібних, останню ніч у Лісабоні, описану Ремарком, чи не єдиним письменником, якому вдалося передати трагічне світовідчуття втікачів, оцю непевність, страх, переходи через кордон, арешти, в'язниці, зради близьких...

Тут варто сказати про єврейський народ, ненависть до якого і досі спалахує то тут, то там на теренах Європи. Чому повинен бути такий народ, який можна звинуватити у всіх негараздах, народ, завжди готовий зібрати свій нехитрий скарб і вирушити у безпечне місце, який навіть у свято Пасхи сідає за стіл в одязі подорожнього? Обивателю здається, що влада погана, бо усі посади позаймали "жиди", у яких є потаємна мета — знищити християн. Євреї — теж чужі. Нацисти вважали почесною місією убивати євреїв. А, може, дехто лише виконував накази. Але п'яні, знавіснілі польські та російські міщани теж спалювали вбогі єврейські халупи, вбивали навіть дітей, що росли поруч з їхніми дітьми. На кого вкаже палець... Єврейські погроми провокувала сама влада, щоб відвести від себе звинувачення у нездарності, і тоді дрібні образи, заздрість вибухали полум'я люті. Бідні, жалюгідні люди... Чому вони так поспішають відвести від себе підозру і не опинитись на узбіччі? Ненависть спотворює риси душі, переслідування викликають у жертви комплекс вини. Цілі нації закомплексовані й хворі, що тільки поглиблює їхні ксенофобські почуття. Ні релігія, яка не має сили, бо сама скомпрометувала себе нетерпимістю, ні моральні принципи, якими так легко поступитися заради дрібної вигоди, не зарадять тут нічому

Найблагородніші особистості вмирають ніким не зрозумілі. Вони прокладають лише стежки до світла, надто вузькі для натовпу, і вже не вертаються назад. Ці стежки через багато років розчищають інші мудреці, для яких не існує кордонів, ні державних, ні мовних, ні часових, не існує відчуження, немає поділу на багатих і бідних, євреїв і гоїв, мусульман і невірних... "Духовній людині", як називав її Сковорода, вдається побачити світ, який міг би бути, і вдається не побільшувати океану зла ні з примусу, ні задля власної вигоди. Таких людей завжди небагато і вони впізнають одне одного у натовпі очима серця, коли решті світу сниться жахливий сон, від якого ніяк не можна прокинутись.

І ніхто не змусить їх повірити, що цей сон — реальність, хоча будь-яке суспільство мріє володіти могутніми засобами впливу на громадян майже з

колиски, бо самі батьки намагаються навчити дитину тому, чого навчали їх. Якщо людині говорити тисячу разів, що вона повинна остерігатись інших людей, то у неї ніколи не виникне сумнівів у правильності цієї сентенції. А тим часом, єдиний шлях до незалежності пролягає через сумніви. Ми віримо, що земля кругла, не питаючи чому, бо вже не є дітьми. Зрештою, нам від цього ні холодно, ні гаряче. Цей факт не зачіпає наших почуттів. Таким чином, у нас виховують байдужість до багатьох явищ, які ми нібито не можемо змінити. Наприклад, що життя — це бруд, тому не можна не забруднитись. Що гроші правлять світом і вони належать якимось таємничим особам, які ділять цей світ на власний розсуд. Що без жорстокості не було б поступу...

Власні погляди на феномен людини — рідкісна й небезпечна розкіш, доступна лише тим, хто не потребує від людей жодної допомоги., але й не відмовляє у ній. Тільки незалежна внутрішньо і зовнішньо людина здатна витримати тиск у вигляді покарання, байдужості, підкупу. На жаль, цього ніде не вчать. Ніхто з близьких не побажає вам опинитися на узбіччі. Ніхто з відповідальних не прагнучиме вашого звільнення, хоч би й обіцяв. Врешті легше дрімати у теплій затишній стайні, захищеній від негоди, не думаючи про те, що діється за стінами, чи пастимешся ти завтра на пасовищі, чи тебе продадуть, чи просто відвезуть на бойню...

Але, навіть коли так, ліпше вибирати самому. Людина, яка робить вибір, хай навіть невдалий, завжди заслуговує на повагу. Коли вона заповнює свою порожню сутність серцем, то більше не бачить чужого. Увесь світ стає її домом. Так воно є: ми належимо світові, а він належить нам, але це світ реальний, який ми бачимо очима серця, а не очима розсудливості. У ньому є багато страждань, бруду, та сама наша присутність робить його трохи кращим. Тим, хто творить зло, лише здається, що вони чинять його усвідомлено. Тільки несвідома істота може провадити себе до самознищення. Несвідомість буття досягається страхом, невпевненістю, підкупом, підміною фальшивих цінностей... Несвідомість буття — це хаос яким починаються і завершуються періоди історії.

У стосунках з іншими ми хотіли би бачити людей на своєму боці, навіть не намагаючись подивитись на них з їхнього. Нам здається, що бути щасливим — означає забезпечити себе від усіх злигоднів існування, замкнутись у в'язниці потреб, яких ніколи не вдасться втримати від зростання. І тому щастя — як птах, що не дається до рук, бо хоче літати. Спійманий, він або деградує, або вмирає. Тож нехай собі літає, а ми, давайте, краще подивимось, як наші бажання прямо суперечать бажанням інших, і, позбувшись таких бажань, ті, що залишились, приведемо до спільного знаменника усіх людей — це буде прагнення жити у власному домі серед інших істот і підтримувати вогонь життя там, де усі різні, але немає чужих.

Жорстокість — це вже наслідок, дія. Їй передують такі стани, яких вона могла би позбутися, а не тлумити в собі, чекаючи, доки вони не виллються у агресію. Йдеться про байдужість, відразу, ненависть, гнів. Часом вони просто переходять з одного стану в інший. Ними люди відгороджуються від інших істот через страх, що самі можуть стати такими, наприклад, хворими на "аморальну" хворобу, п'яницями, наркоманами, повіями, божевільними, безпритульними...

То правда, наші життя несумісні. Ми не хочемо бачити цих людей поруч себе: їхні тіла нечисті. Культ гігієни, який пропагує реклама, має не лише на меті турботу про здоров'я, а комерційний успіх, і вимагає повного відсторонення від зовнішнього бруду життя. Нікого не обходить, чи біла твоя душа: одяг засвідчує кастову приналежність, а здорове тіло автоматично передбачає здоровий дух. Тим часом мільйони людей не мають за що купити шматок мила. Вони сплять на долівці цілими сім'ями і врешті звикають до життя, де важливіше наїстися бодай раз у два дні. Але туди не ступає нога цивілізованої людини, не заглядає телекамера. Відсутність інформації означає, що проблеми не існує. У цих людей немає вибору. Вони — заручники власної долі і власної вбогої країни. Вони приходять нагими у цей світ, і такими ж відходять. Однак, на цьому відтинку, що зветься життям, у них бувають щасливі дні, бо щастя може зазирнути всюди. Але людина повинна жити достойно. Сірі змучені обличчя, згорблені спини, погаслі

очі, уста, що втомились повторювати "Нема надії...не можу вийти..." — це загублений світ, який далеко і водночас поруч, а тому небезпечний.

Кожен з нас може опинитись серед потонулих душ, які деградували морально і соціально, і, як вважають більш вдалі співвітчизники, заслуговують, якщо не на знищення, то на забуття. Багато хто волів би прокинутись одного ранку й дізнатись, що увесь цей людський непотріб вивезли на якусь планету, або передушили у газові камері. Однак, будьте певні, через деякий час цей непотріб знову з'явився на Землі, бо разом з ним не зникли відразу, ненависть, байдужість, жорстокість, заздрість. Тому зникнення чи зменшення Зла здається на перший погляд неможливим, а відчуження стає ледве не соціальною нормою. Суспільству вигідна помірна ненависть до тих, кому воно не хоче допомогти, бо на всіх не вистачить ні в'язниць, ні ліків. Коли з'явився СНІД, особливо наголошувалося на тому, що його переносять наркомани і гомосексуалісти, і що проблема вирішиться, якщо боротися з цими явищами.

Хворобу не можна лікувати соціальними методами, бо це провокує насильство. На хворого дивляться, як на морально розбещену істоту. Від нього відмовляються друзі, його звільняють з роботи, у очах лікарів він бачить відразу. Така сама гидливість з'являється на обличчях перехожих, які бачать жебраків, циганів, алкоголіків, а тим часом, це одна з найбільших помилок — бачити у людині певний соціальний тип чи професію. Свідомість одразу спрацьовує автоматично: ця людина не з мого кола, вона не сміє мене чіпати. Куди дивиться поліція: її обов'язок мене захищати.

Суспільство, якому потрібні посередники, що за плату захищали б одних людей від інших і виконували каральну функцію, не може бути здоровим. Рано чи пізно каральність охоплює дві сторони. Жорстокість породжує лише жорстокість, так, як голод не може породити ситості, а війна — мир.

Людина не схильна до ізоляції. Вона шукає собі подібних по щасті чи нещасті, у цьому схожі усі об'єднання людей, чи це терористична організація, чи клуб мільйонерів, чи група наркоманів. Різниця лише у доступі, посвяченні у члени

цієї групи, ступені її захищеності. Поза своїм об/*****"єднанням вони бачать лише певні типи, але всередині намагаються розгледіти кожную особистість, бо людина може, наприклад зрадити.

Усі ми якимось чином об"єднані, але підсвідомо прагнемо до внутрішньої свободи, що є єдиним джерелом сили, здатної змінити світ. Вийти за межі свого клану — все одно, що стати біженцем у чужому краї, де тобі скажуть: це твої проблеми, кожен рятується сам. Як сліпий не може бачити, кульгавий бігати, а глухий співати, то як же може людина, вийшовши з одного середовища стати своєю у іншому ? Яку ціну доведеться їй за це заплатити ? Коли для неї не вистачає навіть щирої посмішки, то як вона повинна жити, поранена зневагою та обридливістю ? Скривджений або замикається у собі, або починає мститись, опинившись у геть глухому куті. Завжди у гурті знайдеться хтось, хто скаже: "Розіпнімо його ! Убиймо його ! "Пролиття крові стає навіть справою честі, святим обов'язком. За часів Великої Французької революції страчували кожного, хто мав білі руки. Недаремно говорять, що пекло вимощене добрими намірами. Коли розгоряється багаття терору, легко звести особисті порахунки. Наприклад, донести на сусіда, у якого хата біла і жінка мила.

У гурті завжди є лідер, донощик і парія. Такий його хімічний склад. Усі засоби досягнення рівності, тобто однаковості, зазнаватимуть краху, доки протиставлятимуться свої і чужі. Хай навіть у сім'ї панують гармонійні стосунки, любов, співчуття, щодо інших вона закрита й егоїстична. Якщо двоє закоханих демонструють власні почуття, то вони не вважають, що пригнічують самотніх інших людей. Це — теж вияв жорстокості. Що вже казати про зневагу до "немитих" селян, чи зневагу селян до "панів"... Згадаймо вічний сюжет про Мураха і Коника- Стрибунця. Здається, люди самі створили закон боротьби протилежностей. А чи дійсно це так ? Нищити щось, аби створити нове, ізолюватись, щоб зберегти самобутність... Думки Піфагора і Конфуція про гармонію Всесвіту, музику сфер сприйняли лише поети і філософи- самітники, Усьго в цьому світі є вдосталь, щоб розділити його між усіма, тому людство

виглядає принаймні дивно, вимагаючи чогось більшого. А дістати його можна, лише відібравши у когось. Так порушується гармонія, мелодія збивається з ритму. З'являється Зло, людина глухне, пристосовуючись до сумного подзвіння. Єдине, що робить її чутливою, це власний біль, власні потреби, які заковують у кайдани.

Коло восьме: рабство духу

У зоопарку Біллі показували в штучному земному антуражі. Більшість умеблювання було поцуплено з універсального магазину в Айова-сіті, штат Айова. Стояв тут кольоровий телевізор і диван-ліжка. Біля дивана — столики з лампами і попільничками. Був домашній бар і дві табуретки. І ще невеличкий більярд. Всю підлогу, за винятком кухні й туалету, а також залізного люка посеред приміщення, вкривав золотистий килим. На столику перед диваном лежали розкладені віялом журнали.

Був тут і стереофонічний програвач. Він працював. Телевізор — ні. На екрані телевізора був приклеєний малюнок: ковбой убиває іншого ковбоя. Бува й таке. Стін під ковпаком не було. Біллі не мав жодного затишного закутка, всюди він лишався на видноті. Пофарбована у салатове ванна теж була відкрита звідусіль. Біллі підвівся з канапи, пройшов до туалету й помочився. Натовп аж заревів від захвату.

Курт Воннегут. Бойня номер п'ять,
або Хрестовий похід дітей (1969)

Людина не розуміє, чому вона не може літати попри усю свою всемогутність і вищість над іншими істотами, які не вміють ні писати віршів, ні воювати. Часом їй сниться вільний політ над землею, дивовижне почуття легкості, розкутості, незалежності від будь-яких технічних засобів. Щойно прокинувшись, вона ще перебуває в полоні сну, рухи її зберігають плавність крил. А потім її охоплює безмежний жаль, що не вдалось залишитись там назавжди, діти навіть плачуть, здогадуючись, що у світі, котрий з'являється кожного ранку, не літають.

Але це неправда. "Розбийте думки, що сковують вашу душу, і ви розіб'єте кайдани, які сковують ваше тіло", — писав Річард Бах у незабутній "Чайці Джонатан Лівінгстон". То були 60-ті роки ХХ століття, коли людство наче замислилось над самою суттю свободи, вирішуючи, куди йому йти далі. Через це те десятиліття стали не без іронії називати "наївні шістдесяті", бо дуже швидко людство вирішило рухатися у напрямі загального добробуту. Десь попереду — той щасливий світ, у якому кожен отримає свій великий шмат пирога. Але для цього потрібно працювати і працювати.

У 80-ті роки люди зрозуміли, що вирватись за межі планети можуть лише фантасти, і що порятунок цього затруєного, знищеного світу — у кожному зокрема. Це зрозуміли хибно, як те, що кожен мусить дбати за себе сам, не довіряючи нікому. Людство звільнилось від Бога та умовностей, бо все, що обмежує, мусить зникнути. Щоб з'явилися нові обмеження свободи: гроші і мода. Релігійні та моральні принципи, якими б закостенілими вони не були, все-таки якимось стримували поширення зла. Сьогодні у пошані той, хто володіє інформацією і зброєю, призначеною для самознищення.

Людина, якій відомо, що вона не створена для польоту, легко погоджується з тим, що вона, як інші люди, є товаром. Натомість тварина не усвідомлює себе товаром, дитина так само, хоча їх продають і купують. Усе, що не можна продати, не є товаром. Це — старці, волоцюги, каліки, психічнохворі. Вони не захищені від холоду, голоду, вітру, недобрих людей, але вільні, бо їхні життя мають цінність лише для них і Всесвіту. Саме до таких людей горнувся Христос, і саме з цієї причини.

Нас вчили, що тільки людська праця є товаром, однак ми теж, зі своїм тілом, думками, почуттями залежимо від того, за скільки можемо себе продати. Ми охоче чіпляємо на себе цінник, де наша вартість подана у грошовому еквіваленті. Певно, що так було і раніше, але сказати про це вголос вважалось обурливим цинізмом.

Коли я думаю про те, чого я варта, то маю на увазі те, що вже зробила, чи можу зробити, і моя самооцінка може не відповідати реальній, але мене це не хвилює. Адже людина змінюється ціле життя, аби виправити помилки й забути про них. Як кінець року, новорічна ніч, є порогом щасливих змін, так кожен день має бути сповненим надій на краще.

Тим часом, оцінка мене іншими людьми, суспільством є грубою, прагматичною й консервативною. Мене сприймають, як річ на продаж: одновимірно, безапеляційно, лише у теперішньому часі. І звісно, ганять цей товар, аби дешевше виторгувати. Як же це принизливо, навіть коли я не маю намірів стати товаром, уникаю торгівців людьми, обмежуючи до мінімуму власні потреби. Лише десь у лісі, в пустелі я цілком сама і незалежна, бо починаю відчувати себе особистістю, а не річчю. Втім, усе робиться для того, щоб я призвичаїлася бути товаром, вважаючи себе при цьому особистістю. Але так не буває. Що товстішає мушля, яка перетворює на камінь живу чутливу плоть, тим більше з'являється шансів продати себе і більше від цього радості. Існує хибна думка, ніби примітна особистість мусить себе обов'язково проявити у тому чи іншому виді діяльності, зробити те, чого не вміє решта людей. Правда, ця думка притаманна західному способу мислення. Гадаю, кожен з нас може щось робити по-своєму, і не робити також по-своєму, зрештою, хіба це так важливо — обов'язково щось робити? Набагато краще не заважати іншим жити і оте щось робити. Дитина не почуває себе товаром, бо увесь світ належить їй. І ті живі створіння, яких ми називаємо нерозумними, зовсім не переймаються тим, який внесок вони зроблять у одну з багатьох вавилонських веж, і що за це отримають навзаєм.

"Люди — такі дивні істоти", — сказав Маленький принц, помандрувавши по різних планетах. Набагато важливіше полити троянду, чи нагодувати пташок узимку, аніж створювати власний імідж, аби привабити солідних покупців. Наші дипломи — цінник на товарі, який зветься людиною, бо купують не лише вміння, а й тіло з душею. Солідний покупець мусить ретельно перевірити якість товару, навіть заглянути в зуби, якщо цього побажає. Усе це врешті нудно — підмінити

неповторність серійністю, штампуванням, та й смішно, коли дивишся очима Маленького принца. Певно є різниця у тому, яким чином ми потрапляємо до сіті, яку чомусь називають життям, ніби машина живе: свідомо, з готовністю, чи нас заманюють туди лестощами, підкупом, терором. Якщо ви досягли успіху, то хіба не всеодно ? А коли ви невдаха, то відчуєте, як сіть пригинає вас до землі, впинаючись у тіло. Ви бачите ту сіть, розіпнуту над землею людей, і цього досить, щоб змиритись з несправедливістю, злом, жорстокістю, і повірити в милосердного Бога, який роздає гроші й маєтки кожному, хто зуміє догодити молитвою.

Шкода, але такого Бога не існує

Бажання "жити, як усі" мало б означати самореалізацію людини серед інших людей, а натомість скрізь панує хибне уявлення: володіти матеріальними благами, перебуваючи на певному суспільному щаблі. Бажання *жити, як усі* — це приховане прагнення жити краще за інших, це хитрість, котру називають *умінням жити*, саме те, що змусило Маленького принца так дивуватись. Ми дивимося на себе збоку і раптом помічаємо нашу убогість. Наша боротьба за виживання — це якісь дрібниці, а наші страждання тим примітивніші, чим примітивніші бажання. Людство хворе у своїй більшості, бо не може досягнути своїх прагнень негайно. Найгірше, коли це відбувається на рівні масового психозу.

Звичайний громадянин дивується релігійному чи політичному фанатизмові, але ці явища ніколи не тривають довго: доки залишаються вигідними лідерам цих рухів. І певно ті, хто перебував під гіпнотичною владою, колись усвідомлять з жахом, якими вони були...

Але лише поодинокі люди помічають лихоманку, яка трусить усе людство. Ніхто не наслідиться назвати її хворобою, хоч нею заражені навіть діти, які вже не уявляють власного майбутнього без капіталу, щодень чуючи про владу грошей, яка не оминає жодного смертного. Ця, безперечно смішна, дика і помилкова, думка веде до руйнації, бо досягти успіху можна лише чийось коштом, або ще гірше — коштом власної гідності. Ця хвороба виявляється у неприродній

поведінці, яку називають *іміджем* ; основи такої поведінки так гарно викладає нам Дейл Карнегі у книгах на теми, як досягнути успіху в житті та як завести друзів. Кожна ідея невинна лише доти, доки не втрачає цноти. Тоді вона стає фальшивою продажною дівкою. Приклеєна посмішка, питання про здоров'я родини, стандартний одяг, зачіска повинні полегшити просування по службовій драбині. Але це лише маленька видима частина айсберга, про який попереджав ще багато років тому послідовник Фрейда Еріх Фромм. Вивчаючи неврози сучасників, він окреслив *формулу успіху* людини — товару. Це — вміння продавати себе, ламаючи власну особистість, а також здоровий глузд, амбіції. Не менш важливими є походження та зв'язки з потрібними людьми. Людина, яка прагне досягнути успіху, повинна зіштовхувати усіх зі свого шляху. Як ти не з'іси, то тебе з'їдять, недаремно мегаполіси асоціюються з кам'яними джунглями. Вершина успіху — почуття власної гідності, еквівалентне тому, скільки ти коштуєш.

Коли це чуєш щодня, то думаєш, що краще — цинізм чи фальшива суспільна мораль, хоча вони тепер починають зближуватися. Мабуть, такі мораль, бо завдяки їй іноді з'являються лицарі на зразок Дон-Кіхота, чи люди, які вірять в ідеали добра й справедливості. Ця ілюзія допомагає прожити з чистим сумлінням, не приймаючи участі в хижацькому розподілі благ.

Високооплачувані психоаналітики вишукують комплекси Едіпа, Електри, Клітемнестри, Попелюшки, щоб не потривожити більш грізної істоти — Успіху. Тим часом кожен може стати вільним від цього прокляття цивілізованого світу, вийшовши з моторошної гри, де переможці виявляються переможеними. Лікар не може зцілити себе сам, то як же йому вилікувати когось іншого ? Людина свідомо того, що не заслуговує любові та дружби, і через те страждає.

Стандартна сім'я, стандартний дім, стандартна компанія — це сім'я без любові, дім без тепла, робота без втіхи. Чомусь суспільство вважає ці жалюгідні осередки людського існування такими ж святинями, як, наприклад, національний прапор, і шанобливо охороняє власні цвинтарі.

Тисячі юнаків та дівчат виходять з цих цвинтарів, щоб ступити на стежину війни за успіх. Усі вони потенційні переможці, але до вершини доходять лише одиниці. Решта, вичавлені як цитрина, після тридцяти років уже не потрібні нікому. На їхнє місце приходять інші, молоді, зухвалі й вродливі, чия юність мине на роботі. Чи є у цьому сенс? Задля чого треба йти на компроміси, плести інтриги проти конкурентів, догоджати босові, шукати потрібних людей на вечірках та приййомах, вважаючи це єдиним шляхом, хоча існує безліч інших доріг, по яких можна йти, відчуваючи, як биття власного серця і сердець тих, хто йде поруч? Хіба конче продавати себе дорого або дешево, коли можна взагалі не продаватись?

Колись для митця вважалось ганебним робити з власної творчості бізнес, а тепер вони мусять рекламувати себе не менш активно, ніж нову марку шампуню. Талант — це теж товар і його власник повинен користуватися набором стандартних прийомів, щоб обігнати конкурентів. Усе це так нудно...Мавпа теж зуміє досягти успіху, якщо її навчити, але шкода тварини.

Єдина справедливість — це час. Він не потягне з собою несправжнього та неживого. Ось втіха для самотників, яких ніхто не пробував купити. Нужденні, постарілі, вони помруть невизнаними у підвалах та мансардах з пензлем чи пером у руці, згорівши у вогні одержимості. Хоча ніхто не гарантує, що якогось дня їх можуть спокусити, і вони, наївно гадаючи, що відкривають людям очі, стануть черговою сенсацією, на якійсь хтось наживатиме гроші. Бо насправді суспільству не потрібні ні мудрі, ні сильні духом, ні незвичайні особистості. У тому світі, де ми жили й живемо, навіть талановиті люди визнають, що задля успіху їм слід опуститися до середнього рівня і танцювати під музику, яку замовляють для них продюсери, менеджери, чи просто державні урядовці, або преса. Дуже помиляється той, хто йдучи на компроміс сьогодні, завтра зможе уникнути іншого компромісу.

Ні у політиці, ні в журналістиці не можна не торгувати собою. Якось один з ісламістських лідерів спитав іноземних журналістів, чому вони пишуть про нього

всілякі дурниці, де немає ні слова правди. Ті відповіли щиро: "Бо ми мусимо заробляти собі на життя. "Так, але для цього не треба бути журналістами ! "

Ніхто не змушує нас брехати, слугувати комусь. Ні держава, ні суспільство, ні родина, ні друзі, хоча більшість людей вважає винним саме середовище. Люди бояться покарання, але не бояться ганьби. Вони спершу віддадуть душу, батьківщину, а тоді вже розлучаться з власністю. За нею вони тужитимуть найдовше. Але хіба гроші роблять людину вільною ? Так, кажуть люди, гроші дають незалежність, і чим більше їх, тим краще. Та, коли володієш чимось, то скоса позираєш на тих, хто не має цього, а, отже, може відібрати. Тому потрібно спілкуватись з собі подібними, а від решти відгородитись зневагою чи байдужістю. Нічого дивного у цьому немає: до багатства звикаєш так само, як і до злиднів, бо злидні це теж власність, хоча й маленька. І ті, й інші прагнуть жити ще краще, примноживши свою власність.

Якими кумедними видавались американським та австралійським аборигенам білі люди, яких палила золота лихоманка ! Хіба золото можна їсти, вдягнути, піти з ним на полювання ? У шістнадцятому сторіччі Томас Мор, канцлер англійського короля, пише слова, які навіть нині здаються надзвичайно сміливими:

"Хто не знає, що із зникненням грошей зовсім відіміруть усі ті злочини, котрі щодень караються, але не стримуються, а саме: обмани, крадіжки, грабунки, сварки, повстання, чвари, заколоти, убивства, зради, отруєння ; окрім того, разом з грошима моментально щезнуть страх, тривога, турботи, втома від праці, безсоння. Навіть сама бідність, котра, здається, єдина потребує грошей, негайно зникла б разом з повним знищенням грошей. "(47)

Що ж, мусимо жити в іншому світі, де існує багато шляхів, проте жоден з тих, які ведуть на вершину кар'єри, не обходиться без злочинів, деякі з них уже навіть не вважаються злочинами. Наприклад, звільнити з роботи за її переконання, чи з причин віку. Наприклад, зайняти місце талановитішої людини. Підлабузництво, інтриги, нечесність, лицемірство, амбіційність — ця метушня така

кумедна...Але не менш смішним і жалюгідним видається розпач жертви, котра., буди спритнішою, напевно вчинила б так само з іншими.

Світ переповнений скривдженими. Їм немає до кого апелювати, бо вони згубили десь навіть Бога, цього захисника й жалісливця. Вони надто далеко відійшли від любові та милосердя. "Не чіпайте мене, " — кажуть і переможці, і переможені.

Однак, не треба вірити й тим, які говорять, що життя прекрасне, бо кажуть вони це тільки нині, а завтра — уже інше. Щоб людина не замислювалась над причинами зла, тирані й можновладці мають рецепт: хліб та видовища. Тому й мав рацію Сковорода, коли казав, що світ спить, бо тільки увісні можна перійматися такими дурницями, як нагромадження багатства, вдоволення забаганок. Чомусь у цьому сні потрібно рухатися вперед, обов'язково щось робити, підкорятися сильнішому, мовляв, така людська природа — реалізувати себе в речах видимих і грубих, хоча існує ще інша, тонка матерія почуттів, і чим більше її в людській істоті, тим вразливіша вона до всього, що може затьмарити й затупити сприйняття світу. Не конче народжувати синів, садити дерева і будувати вілли, не менш ажливо просто не зашкодити, не бруднити, не ламати, не залишати слідів.

Не думаю, що є сенс завойовувати цей світ, щоб зробити його кращим, тобто своїм. Коли ми приходимо у нього малесенькими дітьми, то потребуємо лише любові й ніжності. Ми сповнені довіри до того, що нас оточує. У нас немає агресії й жорстокості, і ми могли б залишитися такими назавжди. Життя — це не боротьба, не важкий сон, а гармонія зі світом. Єдине, чого треба досягнути у нашому житті, це бути завжди і всюди собою, обережно ступаючи по землі, щоб не зашкодити жодній істоті, яка теж відчуває. Біль відчуває усе, навіть поламана іграшка.

Ми не пам'ятаємо, відколи почали змінюватись. Можливо тоді, коли вперше відчули байдужість щодо себе. Байдужість викликає бажання повернути до себе увагу. Подивіться. ким ми стали через те, що стали чужими комусь !

Заздрісними, втомленими, чужими для інших. Перед нами весь час постають ситуації, які мають перевірити нашу людяність, змушуючи робити якісь вчинки. Це дуже важко, маючи безліч бажань і великі потреби. Але вже саме усвідомлення нашого буття нелюдським, примітивним означає, що ми ступили на шлях пошуку виходу. Сучасне суспільство обмежує, колонізує, заперечує особистість, як і будь-яке інше, хоча на словах ніби дотримується прав цієї особистості. Воно щораз більше ставить її у залежність на такому ж примітивному рівні: щоб зробити з людини раба, досить відібрати у неї засоби існування.

Рабство завжди має матеріальне підґрунтя. Воно виникло так давно, що вже ніхто не пам'ятає коли. Раб — це той, кого змушують виконувати найважчу й найбруднішу роботу. Це — істота, якій відмовляють у гідності і свободі вибору, та ж поневолена тварина, якій підтримують життя, доки вона має силу й здоров'я. Той, хто володіє такою твариною, сповнений зверхності й гордині. Ця особлива власність ніколи ним не заволодіє. Автомашини, яхти, дім спроможні поневолити власника, бо вони не провокують страх відчуття співчуття. Поневолену істоту від її пана відділяє дуже тонка перегородка: підсвідомо у обох виникає питання — чому між ними саме такі стосунки? Людина, як товар і як річ, особлива. Було б дивним жорстоко ненавидіти праску чи шматок мила, або вимагати від них шаноби і субординації. Щодо раба і служника, то тавром власності на їхньому тілі й душі є зумисне приниження. У широкому розумінні — рабом є той, хто не має вибору. Ним може бути державний службовець, домогосподарка, повія, журналіст чи полонений. Рабові завжди загрожує небезпека позбутись життя або засобів для підтримання цього життя. Людина надзвичайно вразлива з цього боку, бо знає про існування вибору.

Рабство породжує жорстокість, а жорстокість — рабство. Це — наче змія, що кусає власний хвіст. Коло не є символом досконалості людського суспільства. Просто якийсь необачний геометр вирішив стати філософом. І зараз буває, що актори й поети стають політиками, а лікарі — пророками.

Поруч з вимушеним рабством усе більше поширюється рабство добровільне, часом навіть неусвідомлене до кінця. Плантатор Едвард Лонг, що написав "Історію Ямайки", цілком серйозно запитував: "Коли ми роздумуємо над природою цих осіб і їхньою несхожістю з рештою людей, то чи не доходимо до висновку, що вони належать до іншого роду ? "Ці слова поза історичним контекстом можна тлумачити й позитивно (мова про рабів): хіба не здаються дивними люди, які торгують собою чи іншими людьми ? Навіть, коли плата дуже висока.

І знову ж у сучасному контексті подібне питання викликало б чимало аргументів на захист людини- товару, що сама себе рекламує, виставляє напоказ не лише своє вміння, а й ті моральні якості, що цінуються нині на ринку. Якби любов, гідність, дружба могли стати товаром, їх би теж виставили на продаж. Але цього з ними ніколи не трапиться. Що ж робить їх непридатними до купівлі- продажу ? Лише те, що вони засвідчують неповторність і справжність людини. Той, хто вміє щось робити з любов'ю і самоповагою, хто не зраджує друзів, хто безкорисливий з голови до п'ят, не братиме участі в ганебному ярмарку. Торгують лише фальшивками, або відвертим злом, за яке, до речі, найкраще платять. Це помітив американський письменник Генрі Торо, написавши 1862 року в статті "Життя без принципу": "Ті послуги, які суспільство найохочіше оплачує, найнеприємніше надавати. Вам платять за те, щоб ви були величиною меншою, ніж людина."

Часто з гіркотою думаю над тим, скільки часу йде на заробляння якогось прожиткового мінімуму. Страх опинитись у злиднях, коли ти зовсім безпомічний, дуже сильний. Багато хто, частіше чи рідше, змушує себе йти всупереч сумлінню, заповнюючи душу непотрібним баластом — попелом з нашого земного пекла, що витісняє усе людське. Певно, що ми інші, ніж ті нещасні, яких побоями змушують день і ніч гарувати на чужих полях. Але не кращі, а гірші, бо знищили у собі найкоштовніші дари Всесвіту.

Людина воліє обмежувати себе сама, ніж би її обмежував хтось інший. Вона не квапитиметься покидати любий її серцю куточок, якщо знатиме, що може вільно блукати по інших світах. Але кордони, почуття незахищеності примусять її якось компенсувати ці обмеження, здебільшого, коштом інших людей. Голод та обмеження творять рабів та їхній рабський рід добровільно або примусово.

Високі гонорари кінозірок дають їм змогу вдовольняти найбезглуздіші забаганки, але вони прикуті угодами чи іншими зобов'язаннями, і продають себе на ринку так само, як ті нужденні чоловіки та жінки, що стоять з табличкою на грудях "*Шукаю праці*". Їх викинуть з роботи, якщо вони не даватимуть прибутку. Сусід на цьому ринку — конкурент, якого треба перемогти. Тому заздрість, цей забутий християнський смертний гріх, так буйно розквітає на руйновищі людяності. У демократичному американському суспільстві сусід негайно донесе податковій поліції на сусіда, якщо тому вдасться виграти в лотерею. У цивілізованій Німеччині громадянин без найменших докорів сумління викаже нелегального імігранта. Тисячі в'єтнамців, українців, індусів з тієї причини сидять по підвалах за швейними машинками, місяцями не виходячи на денне світло, як раби-галерники. Не краще становище в'язнів чи солдатів у пострадянських країнах, що безкоштовно працюють на заможних співгромадян, які купують їх у начальства. Ніхто з них не сміє протестувати, бо за непокору можуть покалічити чи навіть убити. Їхня смерть не завдасть такої відчутної матеріальної втрати, як смерть кінозірки чи футболіста. Дивно звучать слова "такого-то футболіста купив такий-то клуб". Вважається честю для країни продавати власних громадян. Це підвищує її престиж. Як сказав польський вчений Ян Кот: "Немає значення те, що з нами зробили, важливим є лише те, що ми зробили з тим, що з нами зробили. "

Гасло "суспільство рівних можливостей" по суті хибне й шкідливе, бо призводить до спустошення, як кожне змагання за місце під сонцем, тільки замість сеньйора, що наділяє маєтками, володарюють гроші, безлика, беземоційна субстанція, молитись на яку змушують дітей з колиски. Так їм легше буде себе продати, або продавати когось. Шпигунства, шахрайства, замовлені

вбивства, самогубства, психічні розлади супроводжують як великий, так малий бізнес, але це ще нікого не зупинило. Кожне твоє слово буде свідчити проти тебе, тільки-но ступиш на цю стежку війни. Правосуддя теж хворе на цю лихоманку. Воно охоче засуджує дрібних злочинців, ламаючи їм назавжди життя, але відступає перед великими злочинцями, найкращим захистом для яких є статус політика.

У всьому цьому абсурді доводиться жити на колінах, щиро вірячи, ніби держави, кордони, гроші, війни є чимось вічним і неминучим. Але це неправда. Беззахисність людини перед іншими людьми — не біологічний закон, а наслідок хибного шляху, на який колись ступило людство, не зумівши побудувати Вавилонську вежу.

...Це трапилось на Закарпатті у 2000-му році. Двоє місцевих людей випадково стали свідками, як у кар"єр, наповнений водою, скинули автобус. Одного свідка вбили, але інший розповів про це. У автобусі знаходилось 40 нелегальних мігрантів з Азії, які заплатили гроші за перевіз до Західної Європи. Перевізники взяли гроші й потопили усіх разом з автобусом.

Ця трагедія не набула жодного розголосу, хоча подібне"вирішення проблеми "траплялося уже не раз. (48)

Є історії з трохи щасливішим закінченням. Усі вони нагадують мені іншого Перевізника з черепом замість обличчя, міфічного Харона, який за плату перевозив душі померлих через Стікс у царство тіней, де немає ні любові, ні дружби, ні щастя, лише жалюгідна їхня імітація у присмерковому світлі. *Живим туди не можна.*

Коло дев'яте: культура самознищення

...На остаток сила ввела в храм обширній очень и красній, каков у богатих мьщан бывает, прихожан, гдѣ будто в день зеленій святаго духа отправлял я с діаконом литургію и помню точно сія, что говорил: "Яко свят еси", аж до "во вьки вьков", и по обоих хорах пѣто "Святій боже пространно. Сам же я с дьяконом пред перестолом до землі кланяясь, чувствовал внутр сладость, которой изобразить не могу. Однак и там чельовьческими порокамы поскверненно. Сребролюбіе с карнавкою бродит и, самого іерея не миная, почти виривает складкы.

От мясниѣ объдов, которіе в союзних почти храму комнатах торжествовались, к самой святой трапезѣ дух шибался во время литургіи. Там престрашное дѣло слбдующее видел. / / Некоторим птичих и звериних не доставало мяс к яствію, то оны одетого в черну свиту до кольн чельовька с голыми голенами и в убогих сандаліях, будуча уже убитого, в руках держа при огонь, кольна і литкы жарили ы, с истекающим жиром мясо отръзуя, то огризая, жрали.

Коего смарду и свирьпства я не терпя, с ужасом отвращая очы, отшол. И сіе дѣлали, будто служителы некоторіи.

Сон, який наснився

Григорію Сковороді 24 листопада 1758 року.

Із найхитромудрішої пастки завжди існує вихід. Доки б'ється наше серце, ми можемо виправити помилки. Лише смерть позбавляє усіх шансів тут, на землі. Тому звуть її жорстокою, невблаганною, абсурдною. У середні віки Бог не мав стосунку до смерті: вона була породженням диявола і вважалась дуже

непривабливим видовищем. Єдиним полегшенням для людини в її безсиллі був сміх. Вона тішилася, коли в макабричному танці перед нею проходили папи, королі, знать, злодюги та вбивці, бо отримувала від того сатисфакцію. Але й пам'ятала про власну смерть. Жити поруч цвинтарів, пити вино на надгробках, злягатись у цвинтарній траві — цю близькість до смерті прості люди розуміли трохи по-іншому, ніж ченці, але досить подібно. Розважатись видовищем публічних страт, агонією засуджених вчило її суспільство, яке перестаралось: замість страху з'явилась байдужість. Опорочувати красу земного світу, зневажати його плинність, минуцність, незавершеність вчило її тодішнє християнське мистецтво, але замість величних почуттів викликало байдужість не лише до зовнішнього світу, а й до внутрішнього світу почуттів. Філософія, ця служниця богослов'я, вчила шукати Бога з ліхтаркою в руках серед зірок замість того, щоб бачити безсмертя у кожній травинці чи камінці, у кожному серці. І хоча завжди жили люди, що мислили по-іншому, вони мали вплив лише на майбутнє. Масова культура. що тут вдієш...

Уся цивілізація західного світу упродовж багатьох сторіч намагалася прищепити людині комплекс провини, і настільки втомила її приниженням, що породила щось цілком протилежне — гординю та відчуження. Вони теж не здатні були привести до спасіння. До технічного прогресу — так, до звільнення від табу — так, до беззахисності — так..."Хворобою до смерті" назвав відчай датський філософ Серен Кіркегор. Проте, незважаючи на тотальність зла, що загрожує самому існуванню людства, рано ще говорити про пришествя Князя темряви, Сатани чи Антихриста. Тільки те, що здається слабким і ніжним, є живим, а міцне й тверде — мертво. Так вважали даоські мудреці за кілька століть перед Різдом Христовим. Існує притча, яку приписують Чжуанцзи:

"Височезний Лякливий спитав Лаоцзи:

— Якщо не навести ладу в Піднебесній, то як виправити людські серця ?

— Обережно ! — відповів йому Лаоцзи. — Не турбуй людського серця ! Якщо його скинути, ти принизиш людину, якщо піднести — людину охопить гордіня. Так вона перетвориться на раба, а так — на вбивцю. "

Таким чином мудрець радить дати можливість самій людині зробити власний вибір. Жодна масова культура, жодна офіційна ідеологія з тих, що існували й існують, не зацікавлені у тому, щоб людина мислила й діяла незалежно, побоюючись, що це зруйнує підвалини усіх інституцій, які живляться людською кров'ю та духом. Цілісність людства не у юрбі, яка піддається масовому гіпнозу, а в усвідомленні того, що усі люди, вільно роблячи свою справу, сприятимуть усі разом розквіту й вдосконаленню життєвого середовища.

Людина з чистим сумлінням не боїться смерті. Така головна думка найвідомішої з пісень Григорія Сковороди "Всякому городу нрав и права", де він демонструє перед нами божевільну суєту цивілізованого суспільства, котре рухається назустріч смерті лише завдяки протиріччям: багатство — бідність, слава-безчестя. Єдиним порятунком у боротьбі цих стихій лишається внутрішня злагода людського серця, де не існує жодних суперечностей: смерть не суперечить життю, любов ненависті, жорстокість милосердю. Внутрішній космос людини — це частина вселенського космосу. Поєднання вогню і води призводить до руйнування обох, і в той же час вогонь живе завдяки мертвому сухому паливу, а вода пробуджує малесенькі ембріони життяв насінні, що чекають терпляче, доки надійде їхній час. Зруйнувавши щось, ми зазнаємо величезних втрат, якщо не узгодимо свій вчинок з минулим і майбутнім, які теж воліємо протиставляти, а не об'єднувати.

У самому протиставленні є щось неприродне й нездорове. Це наче діагноз, поставлений недбалим ескулапом. Одвічна проблема — недосконалість мовлення, яке з допоміжного засобу спілкування людина перетворила на могутній засіб поневолення іншої людини. Напевно, нашу мову врятує те, що є слабким і ніжним: людське серце, яке дає почуттям здатність змінюватись, а очам бачити не три виміри, а безконечне їхнє число. Справжнє мистецтво завжди намагається

виразити більше, ніж обрані ним засоби. Відображає словами те, що ніби не можна вирзити словами, а пензлем те, що не можна зобразити фарбами, — і ось так відкриває перед нами дверці клітки, щоб ми могли вийти. Мистецтво — це теж космос, і коли воно не імітація й не служка сильних світу цього, у ньому немає суперечностей, і панують злагода й гармонія. Там немає місця заздрості, ідолопоклонству, насильству, тобто вони можуть стати лише суб'єктом зображення.

Наші часи чимось нагадують сердньовіччя. Час сутінків цивілізації, що завела в нікуди. Намертво встановлено істини, яким ніхто не сміє суперечити, навіть з позицій здорового глузду. Свобода вибору прихована десь на дні свідомості, і всі розмови про неї — лише порожня балаканина. А зовні — повна залежність від речей, без яких людина почуває себе голою й незахищеною. Кожен присмерк історичної епохи — "хвороба до смерті", коли людина не шукає виходу, а забуття, і може дозволити собі цинічно зірвати покривало з найзагадковішого — Смерті. Її вбогий, завислий над суєтними думками, розум не бачить неперервності буття, а ожиріле серце заледве б'ється, не чуючи інших сердець. Тіло облутане безліччю мотузочок, за які смикають гроші, кар'єра, втіхи. Потай людина навіть радіє, що не доживе до майбутнього, цієї жахливої, іржавої, здеградованої антиутопії., віртуальні привиди якої блукають по її помешканні.

Кожна така присмеркова культура — це культура самознищення, цивілізація смерті, а нинішня епоха ще й торгує смертю, оскільки на неї є попит.

Культура смерті — це не лише некрофілія, виявами якої є як усілякі сексуальні збочення, так і потяг до стерильності. Культура смерті — це все, що веде до деградації й припинення існування людського роду: війни, убивства, самогубства, торгівля зброєю, наркотиками і людьми, ритуали дияволопоклонників і сатаністів... Існує міф, що кінець-кінцем на руїнах старого почнеться відродження світу, яке очолить Антихрист, і що основна причина занепаду західної цивілізації — це християнство, котре необхідно викоренити,

знявши усі табу і позбувшись комплексів. Однак кожна ідеологія має ту ваду, що кожен повинен знайти істину в собі, а не шукати її в книгах та галасливих пророцтвах. Люди соромляться мислити інакше, ніж авторитети, а тим паче зважитися на спосіб життя, гідний незалежного мислення. Ідеологія об'єднує, щоб убити. Дух конформізму найперше знищує сумління, а різні форми протесту є, здебільшого, саморекламою і теж виявом загальної хвороби.

У тоталітарному суспільстві культура смерті проявляється дещо простіше: у масовому знищенні лишніх ротів, які є нібито головною причиною економічної відсталості. Розвинуті суспільства так само зацікавлені у тому, щоб знищити побільше голодних, продаючи їм зброю для братовбивчої війни. Громадянські війни — це боротьба за переділ влади, від якої мільйони простих людей змушені втікати туди, де вони нікому не потрібні. Для цього, власне, й існують кордони між державами. Людей вбивають ще за життя, позбавивши води, землі, мови і Вітчизни.

Усе, що безплідне, так само приречене на смерть. Затруєне доквілля, вбиті задля розваги чи наживи, тварини, добровільна стерилізація жінок, які хочуть зробити кар'єру, культ спорту, спрямованого на те, щоб втримати боротьбу за успіх... Залежність породжує беззахисність, яка переходить у агресію.

Машина, що діє всередині сучасної людини, потребує догляду і живлення, щоб виконувати функції, закладені в ній. Вона служить босові, який керує нею доти, доки на його місце не прийде інший. Решта її не обходить. До Бога теж треба прислухатись, бо він, хоч і не є уособленням батька, який прощає, але будучи босом, недосяжним начальником корпорації, може теж вплинути на долю. Безпосередній бос має набагато більші повноваження: він володіє життям підлеглого, тобто його добробутом. Інфантильність дорослого — це щось зовсім інше, бо дитина прагне самостійності, а дорослий тяжіє до мертвого скам'янілого буття, зате без ризику.

Звісно, це неприємно чути. Щоб уникнути морального дискомфорту і змусити людську істоту змиритися із залежністю, їй пропонують певні наукові

теорії, видаючи їх за універсальні. Від економістів походить теорія про те, що людині властивий непереборний потяг до наживи. (І нічого з цим не вдієш !)

Від біологів -дарвіністів, що боротьба за виживання — єдиний шанс еволюціонувати. (Як тут не обійтися без жертв !) Від фрейдистів узято думку, ніби секс приховує у собі одвічне прагнення влади, і будь-які стримування, моральні табу призводять до непоправних ушкоджень особистості. Тож кожен мусить мати власного психоаналітика. Нас переконують, що секс — це ознака духовного здоров'я людини, тобто *homo sapiens*, хоча йдеться радше про істоту, яка виживає. Реальне протиставляється духовному, знання — мудрості, і цей принцип незмішування панує всюди. Бодай крихітка людськості присутня у кожній людині, але вона дуже часто не дає їй пророцтва, бо не знає, що це їй дасть. Тому не варто зневажати людей. До них потрібно ставитися, як до істот, що мали б усвідомлювати власні вчинки, але ще не доросли до цього.

Наше ставлення до смерті — віддзеркалення нашого ставлення до життя. Ми мали б відчувати смуток і надію, що ніщо не минуло марно. Рано чи пізно кожне страждання закінчується. Наші почуття дають змогу вийти ; коли ми відчуваємо не тільки себе, а й інших, перед нами відкривається безмежність.

Натомість продовжує існувати безліч офіційних інституцій, які контролюють людину значно суворіше, ніж це робила колись релігія, визнаючи завжди найбільшою цінністю людське серце. Ними випущено на волю демонів, метою яких є звільнити людську істоту від усіх втомливих суспільних комплексів, і насамперед від традиції, що передавалась від покоління до покоління. Найбільш руйнівним стало зняття табу на повагу до старості. На зорі існування людство сприймало старих як зайвих ротів, убиваючи ослаблених, чи залишаючи напризволяще. Але усвідомивши цінність досвіду, пройнялося повагою до батьків, адже від поводження з ними залежить майбутня старість кожної людини. У основі цієї поваги, любові, відданості лежить повага до життя у всіх його формах, те, що робить людину істотою гідною Всесвіту. Поруйнування традиції завдає величезної шкоди не лише моралі чи мистецтву, а й законам Всесвіту.

Заборона на старість — це ще один вияв культури самознищення. Скільки, власне, живе сучасна цивілізована людина? Десь до 30-35 років. У намаганнях нагромадити якомога більше речей, сягнути вищих щаблів кар'єри криється страх перед старістю, яку нині зневажають і висміюють. Існує величезний ринок товарів і послуг для тих, хто прагне якнайдовше зберегти зовнішню привабливість молодості. На старість людина зменшує власні потреби, отже, завдає шкоди комерції. Та й сама молодість є вигідним товаром.

Дискримінація за віком, власне, не вважається таким серйозним порушенням прав людини, як расова, етнічна чи дискримінація за статтю. Фальшивий культ сім'ї не має нічого спільного зі справжньою сім'єю. Сім'я зовні — це лише вигідний ринок збуту надміру речей, а всередині — ситуація притулку і співробітництва, як зауважив американський вчений Х. Салліван. Особливість сучасної епохи полягає в тому, що суспільство здатне утримувати старих людей, лише терплячи їх, через те кожна молода людина панічно боїться старості, а старі, подібно до Фауста, понад усе прагнуть повернути молодість, ніби це таке вже щастя — боротися за кожний день свого існування, виставляти себе на торг заради втіх, котрі за нинішнього стану культури ведуть до спустошення і духовної деградації.

Літня людина, що багато бачила на своєму життєвому шляху, помалу звільнюється від тягару плоті, суспільних умовностей, від набридливої суєти, і цей відпочинок не може її не тішити. Але старість має й інші, непривабливі, сторони: хвороби, згасання пам'яті, відчуження з боку близьких, самотність. Людина раптом усвідомлює, що їй нема кому вислухати. Ліжко чи кімната в притулку для старих, дрібні кривди, на які так вразливе старече серце, а часом — зневага, знущання. Усім вигідна її смерть, навіть самій людині, яка розуміє, що надто пізно зробити щось таке, що могло б змінити світ. Дехто просто перетворюється на рослину, хтось кличе смерть, щоб не бути для родини тягарем. Сільські жінки в'януть у тяжкій праці, і коли вони не годні бавити уже правнуків, їхня смерть є полегшенням для усіх, бо безпорадність дратує. Село не любить ні старих тварин,

ні старих безпомічних людей, і з дикунською відвертістю та безпосередністю дає їм це відчути. Ці старі чинили колись так само з іншими старими. Коло замикається і утворюється ланцюг, розірвати який може лише мудра любов, бо тільки диявол міг сказати: "Дорога надмірностей веде до палацу мудрості."

Життя і смерть часто порівнюють зі сном. Сон передбачає пробудження до якоїсь реальності, яка може виявитися прекрасною або жахливою. Культура самознищення намагається вмістити у собі сон і дійсність, переконуючи людину, ніби світ настільки складний, що будь-який вчинок можна виправдати і обґрунтувати.

Ми прийшли у XXI сторіччя з індустрією масової культури, яка пронизує усе наше буття, і врешті приведе людину до духовного самознищення, в чому їй допоможуть нечувано розвинуті засоби комунікації. Синдром втоми, перший вісник старості, змушує обезвладнений мозок віддаватись хвилі забуття на безконечних карнавалах, замість того, щоб людина шукала відповіді на основні питання буття. Культурі, яка торгує духовними вартостями, не слід довіряти.

Масова культура з низів (раніше її так і звали — низовою), дійшовши до середини, починає витісняти справжню культуру. Процитую німецького філософа XIX сторіччя Шлегеля:

"Поруч існують (...) дві різні літератури, кожна з яких має свою публіку, і не звертаючи уваги на іншу, йде власним шляхом. Вони не виявляють ні найменшої цікавості одна до одної, хіба що висловивши презирство та насмішку при випадковій зустрічі, але не бз таємної заздрості до популярності однієї і благородства іншої."(49)

Благородство не може стати більшим, щоб не перетворитись у гординю, натомість популярність може розростись до безмежності, доки не набридне. Щодо заздрості, то решта шість смертних гріхів не полишать її у самотності. Світ, у якому не виконуються десять заповідей, існує лише завдяки смітникові, на який викинув старі цінності.

Існує хибна думка, ніби без масової культури неможливо створити елітарну, хоча у цьому випадку обидві культури, протиставляючись, насправді поступово переходять одна в одну. Отже, обидві не мають сенсу, бо є товарами, розрахованим на певний соціальний гаманець. Обидві прагнуть поширення серед якомога більшої кількості людей. Зрештою, принизливо поділяти культуру на культури для менш розвинених людей і для інтелектуалів, проголошуючи у принципі рівність між людьми. Коли мудрість підмінюють штучним розумом, іншого, на жаль, трапитись не може.

Нема чого тішитись, коли на сотню бульварних видань припадає одна вартісна книга, яку будуть читати і через сто років, те ж саме стосується фільмів. Митець без рекламної кампанії не матиме успіху. Він зобов'язаний час від часу виставляти на публіку те, що вона чекає від нього. Його приватне життя мусить бути або дуже скандальним, або дуже зразковим.

Григорій Сковорода не дозволяв публікувати власних творів, просто надсилав їх друзям. Бо не хотів, щоб їх читали вороже налаштовані до нього люди, чи ті, які могли образитися. Це порушило б душевний спокій самого автора. Ставити метою свого життя успіх — це просто безглуздо. Але й не меншою дурницею є ідея жертвності чи служіння, через те, що у ній немає справжніх почуттів, лише гординя. Справжній героїзм завжди щирий і імпульсивний. Усе, що має статися, станеться і без мене. Поквапившись, можна збитись на манівці. Треба зробити стільки, скільки можеш, щоб не втратити власної неповторності.

Творчість — це дуже особиста і дуже самотня справа. Єдиним джерелом її є багатоманітність світу, що проходить через мою свідомість. Якщо мені не потрібен пам'ятник за життя, то після смерті тим паче, бо все це мертво і не зможе прорости.

Культура не повинна бути масовою чи елітарною. Це те ж, що принижувати і возвеличувати людину. Усе існуюче підкоряється єдиному Законові благоговіння перед життям, у якому об'єднуються почуття і розум. Треба лише вміти розпізнавати тепло життя і холод смерті, щоб не помилитись у виборі.

Суспільство нічим не зобов'язане мені, а я — йому. Не так уже й важко заробити чесний шматок хліба. Тому, хто не продає і не купує, врешті дадуть спокій, а якщо від нього раптом вимагатимуть вчинків, які б суперечили цого принципам, він зуміє вистояти. Найважче опиртися не тортурам, а спокус і. Яюсь неспокійно стає на душі, коли стоїш на березі річки й дивишся, як біжить вода. Вона тектима і після тебе, й ти завжди можеш попливти з нею. Дивитись на щось збоку — це зовсім інше, ніж бути його частиною. Люди — не мурахи, не бджоли ; у них не може бути спільної свідомості, того живого кровного зв'язку, що ним поєднані крихітні істоти. Люди дивляться на світ, чекаючи, що ж він їм дасть, яку забавку.

Пишучи про фейлетонну добу, а це було у 1943 році, Герман Гессе не виказує гніву, не вдається до нищівної іронії. Він лише констатує ситуацію інфантильності, яку породила культура самознищення:

"Ті люди, які гралися в дитячі загадки й читали статті про все і ні про що, аж ніяк не були наївними дітьми чи жадібними до розваг феаками — вічно охоплені страхом, вони жили серед політичних, економічних і моральних струсів та заворушень, перебули кілька страхітливих воєн, у тому числі й громадянських, і їхні нехитрі освітні ігри були не просто милою беззмістовною дитинністю, а відповідали глибокій потребі заплющити очі і втекти від нерозв'язних проблем та моторошних передчуттів загибелі в якомога безневинніший уявний світ." (50)

Десятиліття, що минули з часу написання цих рядків, показали, що той уявний світ не такий уже й безневинний, як і постмодернізм, що звільнив демонів для масової культури, поєднавши живе з мертвим, а діаманти з пластиком. Що, власне, й призвело до неоригінальності мистецтва, приправленого апокаліптичними настроями з трупним запахом. Масова культура нав'язує певний стиль життя, незважаючи на кордони, мову, традиції. Але хіба такого звільнення ми хотіли? Ще за Конфуція люди знали, що не боротьба веде до досконалості, а гармонія, що рівновага виникає зі справедливості, а справедливість постає із сенсу Всесвіту. Ми беремо зі світу купу мотлоху, не залишаючи у собі порожнечі,

яка, власне, й творить форму нашої сутності. Ми міцно тримаємося це цей світ, бо усі альтернативи здаються нам нездійсненними.

Фентезі, якими завалені книжкові прилавки впереміж із кримінальними та любовними романами, зображають безконечні двобої з тінями. Це — банальні наслідування наших снів, у яких ми інстинктивно намагаємось врятувати власні душі від тління і розкладу. Фальш і лицемірство наче кислота роз'їдають людське суспільство, чи воно комуністичне, чи капіталістичне. Однаково у його основу покладено ті ж добрі наміри, що встеляють дорогу до пекла. З окремою людиною відбувається те саме: вона прагне дійти до вершини, і вже звідти посилати благодать на інших, невдах і безпомічних. Хоча, звісно, про це забуває, або робить усе не так. Одна людина не здатна ошчасливити усіх людей, але може, не зашкодивши нікому, прожити життя з чистим сумлінням і сказати, як у давньоєгипетській "Сповіді відречення": Я — чистий, я — чистий...

Треба заплющити очі й затулити вуха, щоб не потрапити до тенет тих утіх, за які доведеться платити власною душею. Це — демони, які вирвались на волю, проти яких безсилий навіть сміх. Злослів'я, цинізм — непоганий товар, бо виглядає оригінальним. Досить увімкнути телевізор, щоб почути поради цілком у дусі "Прислів'їв пекла" Вільяма Блейка.

Реклама вихваляє ліки, які не перевірені часом, миючі засоби, які завдають шкоди здоров'ю. побутову техніку, яка не більше не менше, а здатна змінити світ, жувальну гумку, що врятує від карієсу, косметику для пань, які прагнуть вічної молодості, словом, те, без чого цілком можна обійтися. Товари рекламують актори, яким платять за це гроші. Нам повторюють без кінця: купи і ти станеш таким, як вони, таким, як усі, і будеш щасливий !

Нам пропонують шоу, в яких після довгих репетицій ми радимось з незнайомими людьми з найінтимніших питань, власне займаємось ексгібіціонізмом, чи даємо інтерв'ю, яке не має нічого спільного з правдою, хоч нам здається. ніби ми правдиві, але це куплена у нас правда. Нам нашіптують:

"Кожна людина має право публічно висловити власні думки. Який же ти сміливий і особливий ! "

Реальне телебачення виставляє напоказ інтимне життя, голосом Старшого Брата (о передбачливий Оруелл !) наказує робити начебто невинні речі: подивитись у дзеркало, натягнути жіночий одяг... Якщо ти сподобаєшся публіці, тобі за це заплатять гроші.

Або відправляють людей на безлюдний острів, щоб вони не давали жити один одному, доки не залишиться останній грош, який отримає усі гроші. "Життя — це боротьба, і слабких не варто жаліти. Те, що приречене, повинно загинути..."

Бойовики з горами трупів і морями брусничного варення запевняють: "людині притаманна агресивність. Якщо ти не уб'єш, то тебе уб'ють. " (Комусь же треба продати зброю !) Еротичні заботи на весь екран повчають: "Без сексу людина неповноцінна, Вона може навіть захворіти. Усі ваші проблеми мають сексуальне підґрунтя. Займайтесь сексом де завгодно. з ким завгодно і скільки завгодно ! "Сексіндустрія у цьому зацікавлена.

Новини і політичні огляди люблять змішувати до купи передвиборні кампанії й подробиці з життя зврок, масові убивства і благочинні акції. "Життя — таке різноманітне ! Воно прекрасне, воно жахливе ! Сприймайте його таким, яким воно є ! Отримуйте втіху сьогодні, бо завтра можете потрапити під сліпу кулю ! "

Годі, треба вимкнути телевізор... Є люди, які переконані, ніби існує якась всесвітня змова, у якій навіть президенти і королі є лише покiрними виконавцями чужої волі. Це — теж міф, нас намагаються переконати в існуванні Абсолютного Зла, яке, вийшовши з підпілля, без жодної фальші та лицемірства, виплекає расу сильних людей, для котрих не існуватиме добра й зла, і відпаде необхідність боротися з тнями сумління. Добро — слабке і тендітне, але й зло — хоч міцне, та мертво. Зло допроваджує до знищення світу як зовні, так і всередині людини, Якщо зникне людина, з нею зникне зло. Вважаючи це найбільшою трагедією, людина прагне вчинити самогубство у найрізноманітніші способи, але здебільшого починає не з себе, а з інших.

Кожна жива істота буде прагнути смерті, коли відчує, що її життєві сили вичерпались. Вона шукатиме тихої темної місцини, що солодко пахне тліном — печери, глибокого яру, хащів... Але тільки людина здатна усвідомити беззмістовність власного існування, і у розпачі або пробуватиме закінчити життя самогубством, або робитиме це повільно, вдаючись до наркотиків, алкоголю, розпусти.

Кожна жива істота, людина чи звір, підсвідомо сприймає смерть як повернення до лона матері, де тепло, темно і куди не проникають небезпеки буття. Коли життя стає нестерпним, людина опиняється нарешті перед вибором, якого не уникнути. Цій ситуації свого часу багато приділили уваги екзистенціалісти, і навіть масова культура приваблює тим, що теж використовує подібні пограничні ситуації, іноді прориваючись крізь ткман фальші, умовностей і хибних суджень, де людина раптом постає безмежно самотньою, але вільною. Усе інше — затемнення розуму.

Однак, зумисне затьмарення свідомості — це, певною мірою, бунт, який знаходить вияв у жорстокості людини щодо себе. Оця ненависть є спробою убити в собі розумну істоту, залишивши лише імпульсивну, хоча часто це лише машина, якою ніхто не керує. Маємо крайній прояв самознищення, яке вже ніщо не може повернути до надії, навіть Бог. Еріх Фромм вважав метою релігії не правильну віру, а правильну дію, спосіб життя. Автоматизмом вчинків керує не Бог, а Бос, земний авторитет. У техногенному суспільстві люди, маючи дуже вузьку спеціалізацію, дуже залежні від місця праці і постійно переживають, щоб його не втратити. Між босом і підлеглим не може існувати дружби, так само і між колегами. Ворожість обезвладнює, змушує до покори, бо, хоча кожен з нас вірить в існування Любові, однак, виносить цю чудову країну за межі земного існування, настільки потужним і закам'янілим видається нами ж сконструйований світ.

Людині час відкинути інфантильність і зробити вибір, як і належить свідомо вільній істоті. Ця істота з її думками, що з'явилися ще на зорі людства і пережили

усі часи, не має нічого спільного з історією воєн, зрад, будуванням замків з піску.
І з історією хибних думок, що змушують блукати у пітьмі, тепер уже віртуальній,
яка теж є лоном, але лоном смерті. Якщо вже не можна нічого вдіяти зі світом, то
треба бавитись з часом і простором, може, якась з мільйонних комбінацій якраз
нам підійде, тільки шкода, що життя так е коротке...

Праведний умирає, і немає

нікого,

хто б узяв це до серця

і мужі побожні беруться

зо світу,

і немає такого, хто б те

зрозумів, —

що від зла забирається

праведний зі світу !

2. Він відходить із миром ;

на ложах своїх спочивають,

хто ходить прямою дорогою.

3. Та наблизьтесь сюди, ви сини

чарівниці.

насіння чужоложниове та

блудниці, —

над ким розкошуєте ви,

над ким розкриваєте рота,

висовуєте язика ?

хіба ви не діти переступу,

насіння брехні,

ви, що палитесь пристрастю

серед дубів,

*під деревом кожним зеленим,
що дітей над потоками ріжете
під скельними щілинами?*

Ісайя, гл. 57, 1- 5 *

Те, що неперестає вражати

Як люди відвертають очі від хворої, скаліченої тварини, квапляться у своїх дрібних справах. Вони сподіваються, що серце того, хто йтиме слідом, виявиться милосерднішим.

Спокій, з яким диктор на телебаченні говорить сьогодні одне, а завтра інше, але в кутиках уст ховається страх людини, що бреше.

Погляд дитини, яку відірвали від комп'ютерної гри, де потрібно багато вбивати.

Історія дитини, що померла на очах лікарів, які не зробили операції через те, що у батьків не було грошей.

Безробітні чоловіки середнього віку: їхні згорблені спини, сірі обличчя, їхнє приниження, сором перед власними дітьми.

Свято, котре роблять собі, купивши омріяну річ. Свято, яке не можна розділити з кимось, це не свято.

Скорчене тіло старого, який помер через байдужість власних дітей. Він уже давно відмовився від їжі.

Дівчатка з родин алкоголіків, які стануть повіями, як тільки підростуть.

Жінка, яка не має куди подітися від п'яного чоловіка. Він забрав уже останні копійки від неї та дітей.

Реклама косметики, що супроводжується словами: "Адже ви цього варті !"

Собака сховався у куточку крамниці, бо дуже змерз. Будь-якої хвилини його можуть помітити.

Ледь помітна глузливість у очах торговців, коли заходиш до дорогої крамниці, щоб переждати зливу.

Біль матері, яка не має чим нагодувати дітей. Слова дітей: "Ми не хочемо жити так, як ви".

Неприкаяні підлітки з бідних родин, які блукають вулицями великого міста.

Обличчя тих, хто бере дрібні хабарі: хитрість і страх.

Гидливість до брудних і божевільних. Намагаються навіть не дихати тим повітрям: чого вони сюди пхаються ?!

Глузлива посмішка інтелектуала, що слухає щиру уривчасту сповідь, і його ж запобігливість перед тими, хто може виявитись корисним.

Чистота немовляти, якого ще не навчили мавпувати дорослих.

Непроникне обличчя кілера, для якого убивство — робота.

Персонал дитячих інтернатів щовечора виносить повні торби продуктів, вкрадених у дітей.

Людська безкорисливість.

Львів, 2001 рік і початок 2002 -го.

Джерела цитат і фактів

1. Монтень Мишель. Опыты., Книга вторая. — М., 1979, с. 377.
2. Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. — М., 1990, с. 261.
3. Щодо катарів: *Катари* — єретичний рух XI — X IV у Західній Європі, що заперечував світську владу й закони, проповідував аскетизм, безшлюбність, непротивлення злу. Катари настільки були ненависні церкві та державній владі, що для боротьби з ними папа Інокентій (1198 — 1216) запровадив інквізицію.
4. Российский вестник "Международной Амнистии", № 18 — декабрь 2000года, с. 18.
5. Звідти ж, стор. 15.
6. Звідти ж, стор. 16.
7. Звідти ж, стор. 9.
8. Звідти ж, стор. 9.
9. Звідти ж, стор. 10.
10. Звідти ж, стор. 11.
11. Российский вестник "Международной Амнистии", № 17 — июль 2000 года, с. 1, 4.
12. Беженцы, том 1, № 118, — 2000 год, с. 13.
- 13 — 14. За статтею Наталі Дульневої "Справедливість супроти міфології, або Трибунал задля майбутнього. — "І", № 15 — 1999, стор. 173.
15. Российский вестник "Международной Амнистии", № 17 — июль 2000 года, с. 16.
16. Беженцы, II — 1997, с. 3.
17. Беженцы, том 1 — № 118, 2000, с. 15.
18. Звідси ж, стор. 10.
19. Беженцы, том 2, № 115, — 1999, с. 31.

20. Российский вестник "Международной Амнистии", № 17 — июль 2000 года, с. 7.
21. Звідти ж, стор. 1
22. Переклад Дмитра Павличка.
23. Солженицын, Александр. Архипелаг ГУЛАГ, том 3. — М: 1989, с. 193.
24. Беженцы, том 2, № 115, 2000 год, с. 25.
25. Голод — 33 — й. Народна книга — меморіал. — К: 1991, стор. 70.
26. Звідси ж, стор. 80.
27. Звідси ж, стор. 580.
28. За книгою: Лозінський, Кшиштоф. Пекло червоних імператорів. — Львів: 1997, стор. 50.
29. За книгою Кшиштофа Лозінського "Пекло червоних імператорів", стор. 23.
30. Звідти ж, стор. 25.
31. Звідси ж, с. 50.
32. Монтень, Мишель. Опыты. Книга III. — М: 1979, с. 14.
33. Российский вестник "Международной Амнистии", № 20 — август 2001 года, с. 32.
34. Матеріали "Міжнародної Амністії".
35. За книгою Кшиштофа Лозінського "Пекло червоних імператорів" стор. 17.
36. Матеріали по ісламських країнах опираються на публікації Кшиштофа Лозінського у польській періодиці та факти, підтверджені Міжнародною Амністією.
37. *Монтень*, том 2, с. 374.
38. Звідси ж, стор. 377.
- 39 — 41. Міжнародна Амністія. Листопад 2000. Вип. 30. № 6.
42. Российский вестник "Международной Амнистии". № 17 — июль 2000 года, с. 1.
43. Шпренгер Я., Инститорис Г. Молот ведьм. — М: 1972, с. 330.

44. Утопический роман XVI — XVII веков. — М: 1971, с. 138.
45. Беженцы, том 2, № 119 — 2000 год, с. 14.
46. Беженцы, том 1, № 122, с. 18.
47. *Утопический роман...* с. 139.
48. Матеріали Міжнародної Амністії.
49. Шлегель Ф. Об изучении греческой поэзии \ Эстетика. Философия. Критика:
в 2 т. — т. 1 — с. 99.
50. Гессе, Герман. Гра в бісер. — К: 1983, с. 13.